

BİR FACİANIN HİKÂYESİ

CEMİL MERİÇ

Merhaba,

Bir Facianın Hikayesi Cemil Meriç`in artık basılmayacak bir eseridir. Kitabın basılan ve basılacak olan diğer kitaplara dercedildiği, edileceği söylenmektedir. Meriç`in mirasının eksiksiz ve aslına uygun olarak okuruna ulaştırılabilmesi için internetin sunduğu imkanları kullanmak zaruri hale gelmiştir. Kitabı bilgisayara aktardıktan sonra orijinalinde bulunan imla, gramer ve tüm baskı, dizgi hataları editörümüz tarafından kitabın aslıyla karşılaştırılarak yeniden tashih edilmiş, düzeltilmiştir. Editörümüzün hassasiyeti ve titizliği kitabın yayımlanma sürecini geciktirmiştir. Kitaptaki hataları düzeltmekten bunalan editörümüz Zülfikar Kürüm`ün kitabı siteye yüklerken söylediği bir cümle çok anlamlı olduğu için sizlerle paylaşmak istiyorum: Neyse ki üstadın gözleri görmüyormuş. Yoksa kâtiplerin hepsini kovarmış...

Emeğimizin sadra şifa olmasını ümid ediyor ve dualarınızı bekliyoruz...

www.cemilmeric.net

<http://www.birfacianinhikayesi.cemilmeric.net>

“Bütün bu fırkalar birbirini kâfir sayar ve lanetler. Görüşleri başka başkadır, şiddetli tartışmalar yüzünden birbirlerine düşman kesilirler, sık sık kan dökülür, mallar tebah olur ama tarikatların sayısı gittikçe artar. İnsanlar hırlaşacaklarına, anlaşmak, sevmek, yardımlaşmak için bir araya gelselerdi, Peygamberlerinin emrine uymuş olurlardı.”

Râzi

BİR FACİANIN HİKÂYESİ

Bölüm - 1

ANARŞİ - TERÖR - ANOMİ

GİRİŞ/1

BİR ÇAĞIN OTOPSİSİ

Bir İktisatçının Tespitleri	3
Filozof Konuşuyor	9
Bir de Tarihçiye Kulak Verelim	12

ŞİDDET DOKTRİNLERİ

Terörizm	20
Lombroso'nun Uyarıları	23
Siyasi Suç	24
İhtilâller	26
Şiddet Medeniyeti - Hile Medeniyeti	30

ANARŞİDEN ANARŞİZME

Genel Bir Yaklaşım	35
Bir Tarife Doğru	44
Batı Düşüncesinin Son Armağanı	47
Bir Şahidin Suçlamaları	52

TOPLU BİR BAKIŞ

Şiddet: Avrupa'nın Tanrısı	55
Şehir Tedhişçiliği	56
SON DURAK ANOMİ	60
Tarihten Gelen Ses	66

Bölüm - 2

19. ASRIN YÜZ KARASI

Başlarken	69
BATI OLAYI	71
“Tamamiyet-i Mülkiye” Masalı	73
İki Avrupa	77
Kapitülasyonlar	79
Sonuç	80
Yabancı Sermaye	95
Çevirenin Notları	96

1875 – 1878 BUHRANI YAHUT RAMAZAN KARARNAMESİNDEN AYASTEFANOS MUAHEDESİNE

Mukaddime	104
Bir Padişahın Hal’i	105
Mithat Paşa ve Abdülhamid	107
İstanbul Konferansı	108
Türk - Rus Harbi	113
Notlar	114

III. SELİM’DEN ABDÜLAZİZ'E

İnkılâplar Tarihi	116
Yeni bir güç: Intelijansiya	123

1908 – 1918 BUHRANI İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞÜ

Amca ile Yeğen	125
Şahane Münzevi	127
Avrupa Konseri	129

Abdülhamid Olmasaydı	130
Kaleyi İçten Fethetmek	131
İstikrazlar	133
Batılşma Hızlanıyor	135
Liberal Basın	137
Intelijansiyanın Kaygısı	138
Müslüman Halk	139
Balkan Gailesi	141
Jön Türkler Sahnede	143
İki Dış Politika	146
Liberal Batı Ve...	147
Devralınan Miras	149
Kim Bu Intelijansiya?	150

ALİ PAŞA'NIN VASIYETNAMESİ

Ali Paşa'nın Vasiyetnamesi	155
----------------------------	-----

Bölüm - 1

ANARŞİ - TERÖR - ANOMİ

GİRİŞ

Zavallı şair... Bülbül hamûş, havz tehî, gülistan harab diye inliyordu. Ne bülbül kaldı, ne havz.

Toplum zıvanadan çıkmış. Cinayet cinayeti kovalıyor. Akıl susmuş ve mefhumlar cehennem! Bir raks içinde tepinip duruyor. Sloganlar yönetiyor insanları. İdeolojiler yol gösteren birer harita değil, idrâke giydirilen deli gömlekleri. Aydın dilini yutmuş; namlular konuşuyor. Bir kıyametin arifesinde miyiz acaba? Dünyayı Şeytan mı yönetiyor? Düzeni büyücüler mi bozdu? Bu kördüğümü çözecek İskender nerede?

Tarihlerin tanımadığı bir tahrip cinneti karşısındayız. Sosyal bir kuduz veya kanser. Bu sinsi, bu kancık, bu sürekli boğazlaşmaya anarşi demek hata. Anarşi saman alevi gibi yanıp söner. Her ülkede, her çağda, her düzende belirebilir: fitne, fesat, kargaşa. Anarşizm desek dü-pe düz münasebetsizlik. Anarşizm, bir dünya görüşüdür. Tutarlı bir felsefesi, gözüpek havarileri, ölümle alay eden kahramanları vardır. Anarşizm, hürriyet aşkıdır; insanın asaletine ve yüceliğine inanıştır; tek kusuru hiçbir zaman gerçekleşmemiş ve gerçekleşemeyecek olması. Anarşizm Avrupa'nın rezil ve yalancı medeniyetini yokedip bahtiyar bir çağın yaratıcısı olmak hülyâsıdır.

Nihilizm? Nihilizm, Anarşizm'in Çarlar Rusya'sında aldığı isim. Batı, bizim yaşadığımız faciaya şahit olmamış

ama başlayacak diye tir tir titrediği bu felâketin adını koymuştur: Anomi. Anomi: şuursuzluk. Anomi, bütün değerlerin tepetaklak olması, şürüyüş, çöküş...

Aydının görevi: karanlıkları aydınlatmak. Yazık ki o da kasırganın içinde. Sokaklarda kardeşleri, çocukları boğazlaşırken soğukkanlılığını nasıl koruyabilir! Evet, ama görev gerevidir. Önce kafalardaki keşmekeşi dağıtmağa; metafizik birer orospu olup çıkan kaypak, hain, aldatıcı mefhumlara ışık tutmağa çalışalım. Bu araştırma zifiri bir karanlıkta çakılan kibrit... Kuledeki nöbetçinin feryadı.

Konuyu şu başlıklar içinde ele alacağız:

1 — Avrupa'nın son iki yüz yıllık tarihi.

a) Anarşizm: Bu dönemde azgınlaşan bir hastalık; daha doğrusu Avrupa toplumlarının içine düştüğu buhranı sona erdirmek için başvurulmuş cerrahî bir ameliyat.

b) Terörizm: Hiçbir felsefi veya sosyal sisteme

bağlanamaz. Her çağda, her ülkede insanlığın başına belâ olan bir öfke, bir isyan, bir intikam belirtisidir.

BİR ÇAĞIN OTOPSİSİ

Bir İktisatçının Tespitleri

Önümde bir kitap duruyor: Alman Sosyalizm'i. Yazarı: Sombart. Eseri Fransızcaya çeviren : “Dünyanın bütün iktisatçılarını toplasanız, bir Sombart yapmaz” diyor. Ama “yalnız iktisatçı değil Sombart. Sosyolog, tarihçi, hatta şair.” Birinci bölüm, ekonomi çağının eleştirisi. Sombart'a göre, kapitalist dönemin kötü yönü ne politikası, ne iktisadiyatı. İnsan, mukaddeslerinden koparılmış, maddî hazlar peşinde koşmağa mahkûm edilmiştir. Suç, ne patronunda, ne işçide, ne makinada... Çağdaşlarımıza böyle bir yaşayış tarzı kabul ettiren: Şeytan. Marksizm de, Kapitalizm de ekonomi çağının ürünü. Al birini vur ötekine. İkisi de insandışı, ikisi de maddecî.

Babil kulesinde yaşıyoruz Sombart'a göre. Avrupa insanı doğru yoldan uzaklaştı... Bir buçuk asırdır Avrupa'da ve Amerika'da olup bitenleri anlamak için Şeytan'ın gücüne inanmak lâzım. Gördüklerimizi Şeytan'ın işi diye vasıflandırmaktan başka çıkar yol yok. Maverâ inancını yıktı Şeytan. İnsanları kibirlerinden yakaladı. Tanrı'dan ne farkımız var demeye başladılar. Ve Şeytan içimizde uyuklayan aşağılık insiyakları şahlandırdı : “Hırs, tama'ı, altın aşkı.” Bu insiyakların doludizgin at koşturacakları bir iktisat düzeni ilham etti: Kapitalist ekonomi.

“Ve Şeytan, Âdemoğlu'nu yüksek bir tepeye çıkardı. Arzın bütün ihtişamını gösterdi ona. Bu ülkeler benim, dedi. Onları dilediğime bağışlayabilirim. Bana secde et, bu nimetlerin hepsi senin.” Âdem, İblis'e boyun eğmedi ama çağımızın insanları secde ettiler.

Verdiği sözü tuttu Şeytan. “Dünyada uzun zaman yaşayacaksın” demişti insana. Üstelik eskisinden daha iyi yaşıyordu şimdi. Nüfustan daha hızlı artıyordu servet. Keşifler keşifleri, icadlar icadları kovaladı. Ufak tefek aksilikler de oluyordu şüphesiz. Meselâ medeni kavimler 1914'de, birbirini boğazlıyordu. Adaaam, bu belâ da sona erdi nihayet. Herkes işine gücüne döndü. Kulenin kuruluşu devam ediyordu.

Neredeyse göklere varacaktı zirvesi. Sonsuz terakki, sonsuz refah.

Birden yıldırım düştü kuleye. İşçiler kaçıştı. Mühendisler, temelleri yokladılar. Bir de gördüler ki temeller hiç de sağlam değilmiş. Bina. Geçen asırda, dünya ülkelerinin Avrupa devletlerine bağılılıkları dikkate alınarak kurulmuş.

Modem çağ, XVIII. asrın ortalarına doğru bulunan kok kömürü ile yaşıt. O zaman dünyada kendi kendilerine yeten bir sürü millî ekonomi vardı. Başka ülkelerle ticaret yapmağa girişiyorlarsa, sırf çıkarları içindi bu. Merkantilizm dönemi. Liberalizm bu düzene son verecektir. Nihayet kapitalizm aşaması. Dünya ekonomisi bambaşka bir zihniyetle teşkilâtlanır. Tâyin edici güç, artık, devletlerin değil ferdlerin çıkarıdır. Amaç, millî ekonomilerin birbirine ulanması değil, bütün dünyayı kucaklayan bir ekonomidir. Bu amaç zaman ve mekâna boş veren, üretimi ve insanları görülmemiş bir biçimde seferber eden bir teknik sayesinde gerçekleştirebileceğe benziyordu. Ama bu işin olabilmesi için sınaî ve meslekî alışkanlıkların, topyekûn ve her ülkede, değiştirilmesi de lâzımdı. Öyle ki milletlerarası münasebetler yeni bir işbölümüne göre düzenlenmeli, tabii kaynaklar veya yollar bakımından en iyi olan noktalarda yoğunlaşmalıydı. Bu değişiklik büyük kapitalist milletlerin girişimleriyle gerçekleşti. Bu devletler dünya üzerindeki hâkimiyetlerinin zirvesine ulaştılar böylece. Geçen asrın özelliği, beyaz ırkın hâkimiyetidir.

Sanayileşmiş Avrupa, yüz milyonlarca ahalisi olan bir şehre benzedi. Kıtayı oluşturan memleketler birer sanayi devleti, daha doğrusu birer ihracat devleti haline geldi. Dünyanın öteki ülkelerine mal ihraç eden birer sanayi devleti. Öteki devletler, Batı Avrupa'nın etrafında birer banliyö gibiydiler. Görevleri, büyük şehrin mamul mallarını tüketmek ve buna karşı ona hammadde, besin sağlamak. Avrupalılarca kolonileştirilen ülkeler, pek tabii olarak, Avrupa'nın ürettiği mallar için birer mahreç oldular. Bu ülkelerdeki yerli nüfusun da alışkanlarını değiştirmek ve onları bu malların müşterisi yapmak lâzımdı. Hoş bu mallar da çekiciydi ya! Üstelik çok da ucuzdu. Avrupa tüketim mallarına karşı düşkünlük artarken onları üretmek arzusu da artıyordu. Bunun için araç ve gerece ihtiyaç vardı. Avrupa bu milletlere “ulaşım vasıtalarınızı ıslah edin önce” diyordu. “Tabii, lâzım gelen malzemeyi benden alacaksınız.”

İnsan oturmayan yerler üretim bölgesi oldu. Meskûn yerlerde mevcut üretim teşvik edildi. Üretim yoksa yeni yeni üretim kolları sokuldu. Örnek mi istiyorsunuz? İşte Mısır! İki üç nesil önce, ahalisini kendi toprağında yetişen ürünlerle besliyordu. Kendi kendine yeten bir memleketti. Bir Avrupalı, “Mısır ihraç için neden pamuk yetiştirmesin?” diye düşündü. Mısır, pamuk üretimine zorlandı. Bugün, pamuk üreten ülkelerin dördüncüsü. Ama yiyeceğini dışardan getiriyormuş, adaam! Başka ülkeler için de aynı durum. Tabiat şartlarına en uygun üretim geliştirildi. Monokültür sisteminin kuruluş sebebi bu: Brezilya'da kahve, Birmanya'da pirinç. Güney denizlerindeki adalarda baharat, Küba'da şeker kamışı, Havana'da tütün vs. Arada, Avrupa'nın talepleri artıyordu birden. O zaman üretim serada yetiştirilmişçesine hızlanıyordu. Mesela araba sevdası yüzünden birçok bölgelerde kauçuk ekildi, yağmurdan sonraki mantarlar gibi, kauçuk fişkırdı topraktan.

Avrupa bezirgân ve sanayicileri, dünya ekonomisini kendi çıkarlarına uydurmak için ne gibi metodlara başvuruyorlar? Kapitalizmin başlangıcındaki metodlara yani siyasî otoriteye. Siyasî otorite kolonyal siyaset denilen biçime büründü; ilkelere karşı uygulanan bir politika, yani her türlü cebir ve şiddet.

Klâsik örnek, İngiltere'nin Hind'e yaptıkları. XIX. asrın başlarına kadar Hind'de tekstil sanayi çok gelişmişti. Avrupa'ya bile mal gönderiyordu. İngiliz mallarını ne yapsın? Hindistan, Britanya pamuğunun alıcısı olmalıydı. Çünkü İngiltere Avrupa savaşlarından beri pamuğa batmıştı. Hind'e nasıl pamuk satabilirdi? Sorun bir komisyona havale edildi. Alınan karar şuydu Hindistan'a pamuk satmak için, önce Hindistan'ın tekstil sanayiini yok etmeli. İngiliz hükümeti, gümrük resimleri vs. malî dalaverelerle rakip sanayii dize getirdi. Hind dokumacıları işsiz kaldı; “ticaret tarihinde benzeri olmayan bir sefalet.”

Zamanla, tahakküm biçimleri uygarlaştı. Şiddetin yerine şarlatanlık geçti. Siyasî vasıtaların yerini iktisadî vasıtalar aldı. Milletlerarası trafiği düzenleyen parola : “barış, ticaret hürriyeti, kredi” oldu. Her şeyden önce usta bir borçlandırma sistemi ihdas edildi. Böylece Batı Avrupa ülkeleri dünyayı diledikleri gibi sömürebildiler.

Kapitalist kazancın durmadan çoğalan fazlalıkları, yabancı ülkelere bazan borç, bazan teşebbüs biçiminde yatırıldı. Dünya milletleri iki zıd kutba ayrıldılar: Borç verenler, borçlular. Parayı dağıtan, milletlerarası sermayenin temsilcisi üç beş banka.

Geçen asırda önemli sayılabilecek siyasî karışıklıklar yok. Fakat mutlu bir içtimâî düzen, temelinden yıkıldı. Baba ocağından kovuldu insanlar. Ya sokağa döküldüler, ya gecekondulara sığınmak zorunda kaldılar.

Avrupa, geçen asrın başlarına kadar, hürmete şayan bir takım cemaatlerin kucağında yaşıyordu: Köy cemaatleri, aile toplulukları gibi. Bu cemaatler bir bir kayboldu. Köyler boşaldı, Şehir işçisini koruyan localar ortadan kalktı. Aile topluluğu çöktü, ev diye bir şey kalmadı. Kadınlar pazarda iş aramağa başladılar. Feminizm eskiden hayatını evinde kazanan kadınlara pazarlarda iş bulma davasıdır.

Sonuç... Bir zamanlar yerleşik olan sınıflar, şurda burda dolaşan yığınlar haline geldi. Rüzgârla savrulan kum öbekleri gibi, aralarında hiçbir kaynaşma yok. Bu kum tepecikleri, büyük şehirler ve sanayi bölgeleridir. O zamana kadar evde, tarlada, küçük atölyelerde hayatını kazanan milyonlar, dev işletmelerin sinesinde eridi. Proletarya veya işçi sınıfı denilen yığınlar böyle doğdu.

Yaşayış tarzımız babalarımızinkinden çok başka. Hayatımızı düzenleyen tek faktör: Ekonomi.

Üç ayrı yoldan aynı feci akıbete sürükleniyoruz: Entellektüalizasyon, materyalizasyon, egalizasyon.

Entellektüalizasyon: Ruhun inisiyatifin, hürriyetin ve dilediğimiz gibi hareket etme kabiliyetinin bir yana itilişi. Karar muhtariyetini kaybettik. Karşılaştığımız her durumda ne yapacağımız önceden belli. Bir emirler ve yasaklar ağı ile kuşatılmışız. Bir sistemin parçasıyız. Ferde kılavuzluk eden gönül değil, kendi dışında bir kafa. Bir işletmeye giren herkes ruhunu vestiyere bırakıyor. İnsanın gerçekten insan olduğu bir medeniyet sona ermiştir artık. Emegin mahiyeti değişmiştir.

Materyalizasyon: Günümüz insanı bir makinadır, daha doğrusu makinanın bir parçasıdır,

Egalizasyon: Yaşayış şekillerimiz baştanbaşa yeknesaklaşıyor. Çağımızın vebası, bu yeknesaklaşma.

Üçü de aynı hastalığın belirtileri: Rasyonalizasyon (BKZ. Umrandan Uygarlığa, “Çağdaş uygarlık düzeyi”)

Değerin biricik temeli, biricik ölçüsü: Servet. Tek mertebeler dizisi var: Gelire ve sermayeye dayanan hiyerarşi. Değer adına ne varsa, büyüsünü kaybetti. Daha doğrusu, tek hikmet-i vücudu kaldı: Para kazanmak. Malı mülkü olmayan hiçtir. Aydın, hatırı sayılır geliri varsa itibar görür.

Eskiden servetin kaynağı siyasi idi. Siyasi nüfuzunuz varsa, servetiniz de vardı. Bugün paranız varsa nüfuzunuz da var. Paranın kaynağı: İktisat. Seçkinler, iş hayatına akıl

erdirenlerdir. Para babaları ile siyasi şefler sarmaş-dolaş. Ülkeleri yönetenler, servet sahipleri: Sarraflar, bankerler, bezirgânlar veya sanayiciler.

Modern toplumlarda iş adamlarının biricik rakibi: Yığın, büyük şehirlerin halkı, başka bir deyişle: Proletarya. Denerleri, yoksulluklarından geliyor. Hiçbir çağda benzeri görülmeyen bir kalabalık bu. Onlar da yönetime katılmak istiyorlar. Her ülkede sınıf partileri kuruluyor. Ekonomik çağın en çarpıcı başkılığı: Sınıf kavgası. Marx, her zaman sınıflar ve sınıf kavgaları vardı, der. Yanlış. Bu kavga yoktu eskiden. Sınıflar da, sınıf kavgaları da ekonomi çağının ürünleri.

Devlet, iktisadi çıkarların savunucusu. Hükümet şeklinin fazla önemi yok. Demokrasi dediğimiz, sınıflar arasındaki uzlaşmanın kanunileşmesi.

Savaşın amacı da: Ya maddî çıkarları korumak yahut yeni kazançlar sağlamak. Düşman: Yoksul kalabalık. Kalabalığın her mel'ânete başvurması kabil, onun için dikkatle denetlenmesi şart.

Ortak bir şuur yok artık. Herkesin konuştuğu dil başka. Hırsızlarla dolu bir panayırdayız. Bezirgânlar mallarını sürmek için sesleri çıktığı kadar bağıryorlar. Tam bir yaygara. Oysa medeniyet üslûp demektir.

Filozof Konuşuyor: Guenon diyor ki:

Çağdaş insan garib bir önsezi içinde: bir şeylerin sonu gelecek. Şüphesiz ki bu topyekûn bir kıyamet olamaz. Ama yine de bir dünyanın sonu. Bitecek olan, bugünkü şekliyle Batı medeniyetidir. Batı medeniyetini dünyanın bütünü sayanlar, onun için kıyamet kopacakmış gibi telâşa düşmektedirler. Hakikatte bir devrin sonu bu, daha doğrusu kozmik bir devrenin. Mazide de böyle hadiseler olmuş, gelecekte de olacak. Bir kavim, bir ırk, bir medeniyet silinecek tarihten. Bu defaki değişiklik çok umumî ve çok geniş, tesirini bütün dünyada hissettirecek bir değişiklik

Hind'e göre, bugün Kali - Yuga'yı yani karanlık çağı yaşıyoruz. Kali - Yuga başlıyalı altı bin yıl olmuş. Vaktiyle bütün insanların kolayca kavradığı hakikatleri anlayamaz olmuşuz yavaş yavaş. İlâhi hikmet unutulmuş.

Tarihi dediğimiz çağlar isa'dan önce VI. asırda başlıyor. Sanki eski devirlerle arada bir duvar var. O çağdan sonra oldukça düzenli bir kronolojiye sahibiz. Daha önceki devirlerde ise birçok hadiselerin vukuu bir kaç asır farkla tesbit edilebiliyor. Mısır'da ve Çin'de de öyle. Modernler bu çağlara masal çağı adını veriyorlar. Yani klâsik dediğimiz Antikite, çok nisbî bir antikite. Kali - Yu-ga'nın yarısına kadar çıkmaz.

Eski Yunan'da felsefe: hikmet aşkı, yani hikmete bir hazırlık. Daha sonra bu geçici merhale, hedef sanılmış ve felsefe hikmete bir hazırlık iken hikmetin kendisi addolunmuştur; felsefe din - dışlaşmıştır, beşerileşmiş, aklıleşmiştir. Bununla beraber ilâhi menşei büsbütün kaybolmamıştır hizmetin. Misterlerde yaşamış, filozofların ezoterik (bâtini) derslerinde devam etmiştir. Felsefenin dünyevî olabilmesi için ezoterizmin dünyevî olarak kurulabilmesi lâzımdır.

Ortaçağ, Şarلمان devrinden XIV. asrın başlarına kadar sürer. Yenilerin anlayamayacağı zengin ve entelektüel bakımdan bereketli bir çağ. Modern buhranın

başlangıcı, XIV. asır. Ortaçağ medeniyeti bir Hristiyan medeniyetidir. XIV. asırda çözülüş başlar. İnanç birliğinin yerine, kan birliği yani kavmiyet geçer. Başka bir deyişle Yeniçağ XVI. asırda değil, XIV. asırda başlamış. Rönesans'la Reform birer netice. Ama birer yükseliş veya kalkınış değil, birer çöküştür. Rönesans, bilgi sahasında bir kopuş ifade eder; Reform, din sahasında.

Şaşılacak olan: Ortaçağın çabucak unutulması. XVIII. asır aydınları için, böyle bir devir olmamıştır. Uzun zamandan beri bilinen fakat halka yayılmayan bazı hakikatler yeni keşiflermiş gibi takdim edildi. Mesela matbaa, meselâ Amerika. Oysa Ortaçağ boyunca, Avrupa ile Amerika arasında da devamlı temaslar mevcuttu.

Ortaçağ'ın bir karanlık devri olduğu da bir masal. Rönesans'ta ortaya atılan bir kelime, modern çağın bütün programını hülasa eder: Hümanizm... Her şeyi insan ölçüsüne irca etmek. Arzı fethetmek için arşdan vazgeçmek. Hümanizm, çağdaş laisizmin ilk şekli. Zamanla hümanizm, insanın en aşağı insiyaklarını tatmin olarak anlaşılacaktır. Kali - Yuga'nın son demlerine gelmiş bulunuyoruz. İnsanlık bu badireden ancak bir alt üst oluşla kurtulabilir. İgtişaşın kaynağı: Batı. Oradan bütün dünyayı istilâ edeceğe benzer. Hind'in mukaddes kitapları söylemiş : “Kastların iç içe girdiği, ailenin yok olduğu bir devir” yaşıyoruz. Eski dünyanın sona erişi, yeni bir dünyanın başlangıcı olacak.

Bugün aslî cevherlerine sadık kalmış medeniyetlerle (Doğu medeniyetleri) aslî cevherlerinden uzaklaşmış yani sapıtmış medeniyetler (Batı medeniyeti) karşı karşıya. Dünyanın Doğu, Batı diye ayrılması doğru mu? Hiç olmazsa zamanımız için doğru. Avrupa ile Amerika'nın ortak bir medeniyetleri var. Doğu için mesele o kadar basit değil. Çünkü Doğu, birçok medeniyetlerin vatanı.

Bu medeniyetlerin müşterek vasıfları olduğu meydana çıkarsa, Doğu ile Batı arasında farklılıktan, hatta zıddiyetten bahsedilebilir. Doğu medeniyetlerinin ilk ortak vasfı, ananevî oluşlarıdır. Uzak Doğu'da Çin, Orta Doğu'da Hind, Yakın Doğu'da İslâm medeniyeti. İslâm medeniyeti, Doğu ile Batı arasında mutavassıt bir hat. Bilhassa Ortaçağ Batı medeniyetine yakın. Bugünkü Avrupa medeniyeti ile mukayese edilince, Doğu.

Batı'da da ananeye dayanan medeniyetler varken. Doğu ile Batı ihtilâfı yoktu. Bugün Batı zihniyeti deyince modern zihniyet demek istiyoruz. Doğu zihniyeti deyince, aslî cevherine sadık bir zihniyet. Modern Batı medeniyeti hariç, yer yüzündeki bütün medeniyetler ilhamlarını Doğu'dan almış. Batı'nın da gelenekleri var. Son miras: Atlantid kaynaklı. Bu kıtanın göçüşünden sonra meş'ale Doğu'ya intikal eder.

Bir de Tarihçiye Kulak Verelim

Anarşi ne zaman başladı? Anarşistlere sorarsak: yakın zamanlarda... Komünanın ferdasında veya müteakib yıllarda.

Anarşi kelimesi Proudhon'un (1) “Mülkiyet Nedir?” inden sonra kullanılır oldu. Bununla beraber çağdaş anarşinin öncüleri: Stirner’le Godvvin. Daha da çok Godwin.

Tarihçiler anarşist eylemin ve düşüncenin köklerini 89 devriminde ve XVIII. yüzyıl felsefesinde buluyorlar. Daha da eskiye çıkılamaz mı? Çıkılır elbet! Ama o zaman sonsuza kadar uzanmak ve belli bir hudut çizmekten vazgeçmek lâzım.

(1) Proudhon çağımızın en büyük düşünce adamlarından biri. Ülkemizde sol, bu dürüst ve samimi insana kulaktan düşmandır. Kiliseleşen sosyalizmin hür tefekküre tahammülü yoktur. Ülkemizde sağ, ön yargıların kalın duvarları arkasında hep aynı teraneleri tekrarlar. Oysa Proudhon aydınlığa koşan her insan için değerli bir kılavuzdur.

Proudhon'un temsil ettiği anarşizm, Batı'nın bütün doktrinleri içinde İslâmiyet'e en yakın olan felsefedir, İslâmiyet de bir nomokrasi (kanun hâkimiyeti) dir, anarşizm de yalnız anarşizm için nomos (kanun) maşeri akıldır, İslâmiyet için vahiy yani ilâhi şeriat.

Proudhon emekten doğmayan her kazancı mahkum eder. Faiz bir sömürü aracıdır, üstada göre.

Gerçek sosyalizmi, gerçek demokrasiyi bütün buutları ile tanımak isteyenler kiliselerin afarozuna uğramış bu yavuz ve samimi yol göstericiyi tanımak zorundadır.

Oysa anarşinin mahiyeti o kadar müphem değil. Anarşist, belli bir şeye isyan etmektedir. Bu belli şey, hem eylemin biçimini, hem de düşüncesinin muhtevasını tayin eder. Anarşi, mutlak olarak siyasi ve içtimai her türlü baskının reddi diye tarif edilebilir. Ama anarşist, hedefi belli bir otorite biçimine, mevcut otoriteye düşmandır. Bu yönü ile felsefeden uzaklaşır ve tarihin malı olur. Modern anarşi, otoritenin modern biçimine -yani modern devlete-karşıdır, zamanımızda bütün sosyal yapının belkemiği olan devlete. Demek ki modern devletin doğuşu ve gelişmesine bağlıdır anarşinin tarihi.

Modern devletin menşeyini X. asra çıkarabiliriz. Ama asırlar boyu, başka otoriteler arasında herhangi bir otorite, devlet. Hem de belki en çürüklerinden biri. Kilise hükümdarları yönetmekteydi, feodal beyler de her ikisine kafa tutacak çaptaydılar. Siyasi iktidar uzun ve ağır çabalar sayesinde dinî veya feodal iktidara üstün gelebildi. Mutlak monarşi ancak XVII. asırda kurulabildi. Kilisenin iktidarı da, rahiplerin iktidarı gibi, monarşiden doğmaktadır. O zamana kadar iktidarın baskısını sarsmak beylerin veya kilisenin iktidarını sarsmak demektir. Devrim, ya kilise dışına çıkmak (herezi), yahut köylü ayaklanmaları idi. XVII. asırdan sonra, isyanın konusu: Devletin kendisi veya devlet mefhumudur. İnsanın başka insanlar üzerindeki tahakkümünü red eden, devleti red eder.

Devlete isyanın ortaya çıkması ve bu isyanın anarşist bir isyan olmaması için, bir baskının mevcut olması da, bu baskının ağır olması da yetmez. Bu baskının bütün ağırlığı ile hissedilmesi ve gayri meşru bir baskı olarak kabul edilmesi iktidarla isyan eden halk arasında kuvvetten başka bir münasebet kalmamış olması da lâzım. Eğer iktidara isyan eden kimse ona boyun eğmek suretiyle sadece kendisinden daha büyük bir güce boyun eğmiş olduğuna inanıyorsa, ruhunda ve gönlünde şu veya bu iktidar biçimi değil, iktidar fikrini mahkûm etmişse, şuurlu olsun veya olmasın bir anarşisttir.

Oysa insanlarla iktidar arasındaki bağlar uzun zaman kuvvet münasebetleri olarak hissedilmemiştir. Sosyal bütün, kutsal bir bütün olarak görülmüştür. Üyeler birbirine tesadüfen bağlı değildir. Modern tipte anarşist veya anarşizan temayüller ilk defa olarak XVIII. asırda ortaya çıkmıştır. Çünkü o asırda bu mistik bağlar kopmuş, hiç değilse gevşemiştir. Ve sosyal bütün, ilk defa olarak dindışlaşmıştır. (2)

Aydınlıklar çağı felsefesinin ayırıcı vasfı: Dinin tenkididir, en geniş manâsıyla dinin. İnsanların başka insanlarla veya tabiatla olan bütün münasebetleri, o zamana kadar, dinî bir mahiyet taşıyordu. XVIII. asırda felsefe ve olayların tabîî gelişmesi yüzünden bu münasebet laikleşti veya dindışına çıkarıldı.

Durkheim, sosyalizmin kaynaklarını XVIII. asır düşüncesinde bulur. Sosyalizm, ona göre, iktisadi faaliyetleri toplumun yönetici ve şuurlu merkezlerine bağlamak ister. Böyle bir anlayışın ortaya çıkması için devletin mistik mahiyetinden ayrılması ve din dışı bir iktidar olarak telâkki edilmesi lâzımdır. “Toplum, insanların üstünde kanat çırpın mutlak bir varlık olarak görülmemeli idi ki, devlet -yozlaşmadan, haysiyetini kaybetmeden- insanlara yaklaşılsın ve onların ihtiyaçları ile uğraşılsın.”

(2) XVIII. asırda anarşizmin öncüsü rahip Meslier'dir. Hem kilisenin, hem de devletin baskısına karşıdır. Düşmanı yalnız kral değil, devletin kendisi, subayları, memurları, adalet cihazı, feodal beyleriyle devlet: ideali küçük bir köylü cumhuriyeti. Bu cumhuriyetin üç yöneticisi olacaktır: sağduyu, gelenek ve tabiat. Mülkiyeti de, izdivacı da kabul etmez. Hiç bir kanun tanımaz.

Ne var ki, dindışlaşmak devleti ferde yaklaştırmamış, ondan uzaklaştırmıştır. Evet, XVIII. asırdan itibaren devletle toplumun özü ferdinki ile aynı sayılmıştır. Ama toplum da, devlet de, Tanrı'dan gelen yakınlığı, senlibenliği, beraberliği kaybetmişlerdir.

Mümin Tanrısıyla gönül gönüledir. Yekpare bir varlık, mistik bir vücut olarak hissedilen dini topluluklarda ferd hiçbir şey değildir ve her şeydir. Düşünceler, imajlar, mitler, âyinler, bayramlar vasıtasıyla hissettirilir ona. İşte XVIII. asra doğru Avrupa'nın geniş sosyal tabakalarında adamakıllı sarsılan bu içtimai îmandır.

Gerçi XVIII. asır nazariyecileri devlete karşı değildir. Hatta devletin daha da güçlenmesini isterler. Hakimiyetin menşei üzerinde tartışır fakat bu hakimiyetin zorunlu olduğunu kabul ederler. Hakikatte bu düşüncenin anarşik bir yönü yoktur, ama yine de anarşist düşünce kısmen onlara dayanmıştır.

Çünkü devlet, hem filozoflarda, hem de asrın düşüncesinde mukaddes mahiyetini kaybetmiştir artık Bunda Hobbes'in payı büyük. Filozoflar, devleti, tabiatın eseri değil, suni bir kuruluş olarak görüyorlardı. Devlet, başlangıçta insanlar arasındaki cihan şümül savaşa son vermek için kurulmuştu.

Bir kelime ile devlet halktan kopuyordu. Hukuk gittikçe, törelerden ve yaşayış tarzından uzaklaşıyordu. Kanunlar, eşyanın mahiyetinden doğan ve nihai olarak kâğıda geçirilen münasebetler değildi artık; kanun koyucunun iradesini belirten keyfi kararlardı. Ortaçağda kültür -hiç değilse sanat alanında- bütün topluma hitap ediyordu. Rönesans'ta ikiye bölündü, yan yana veya üst üste yaşayan iki ayrı dünya doğdu. Feodal veya komünal tasarruf burjuva mülkiyetine dönüştü. El sanayii geliştikçe, emek de tabii hayattan koptu. Kilise bile desakralize oluyordu. Çünkü mistik bütüne inanç zayıflamıştı. Din, gittikçe, kulla Tanrı arasında şahsi bir münasebetten ibaret sayılıyor, müminler bile rahipler takımını bir müessese, bir iktidar, tufeyli bir kast olarak görüyordu. Ne yana bakarsanız, hep aynı olay.

İnsanlar bir rüyadan uyanmışçasına, düşman bir zemin üzerinde kendilerini yapayalnız bulmaktadırlar. Tanrı, yoldaşları değildi artık. Hayat, tanrısallığını kaybetmiştir.

Toplumla beraber ferd de desakralize olmuştu. Gerçi ferd, topluma kıyasla bu cihanşümül desakralizasyona daha çok direnmiştir. Kalabalık imanını kaybetmemiş, imanını kaybeden kimseler bile bütün aşırı sonuçlara kapılmamışlardı.

Bazılarına göre insan, muhitin ve terbiyenin basit bir ürününden ibaret, el değmemiş bir balmumu. Toplum keyfine göre şekillendirir bu balmumunu, hayra da hizmet ettirir şerre de; köle de yapar, asi de. Marx, aşağı yukarı bir asır sonra şöyle diyecektir : “İnsan, tek tek ferdlerde tecelli eden soyut bir varlık değildir, sosyal münasebetlerin bütünüdür.” Filhakika, insanın bu tepeden tırnağa desakralizasyonu, mantiki olarak komünizme varır.

Filozofların çoğu yarı yolda kalır. Onlara göre, tek başına ferde insanın bütünü vardır. İnsan, iyiliğe de yönelebilir, kötülüğe de. Sosyal düzen, ferd faaliyetlerinin normal dengesinden doğar. Ferdi bozan ve ruhuna şer tohumları saçan toplumun kendisi yani sosyal münasebetlerdir, çünkü müesseseler bozuktur. Toplumun etkisini ortadan kaldırdık mı, insan doğuştaki iyiliğine kavuşur.

Demek ki her türlü iyiliğin ve kanunun kaynağı ferddir. Anarşist doktrinin belli başlı yönlerinden biri de bu değil mi?

Anarşizm, o zamanki ifadesine bakarsak, henüz mistisizmden kurtulamamıştır.

Anarşi, ilk şekli ile eski toprak medeniyetinin Roma hukuku hâkimiyetine karşı isyanıdır, (a) (Bkz. Sergent A. ve Harmel C, Histoire de l'Anarchie, 1947)

ŞİDDET DOKTRİNLERİ

1918 sonrası Avrupa ve Asya tarihinin ayırıcı vasfı: Şiddetin gemi azıya almasıdır. Bütün biçimleriyle şiddetin. Evet, XIV. asır boyunca da kanlı dramlara şahit olmuş Batı. Önce dehşetle ürpermiş, sonra gelip geçici bunlar diye avunmuştu. Yaşadığımız çağın yeniliği şu: Savaş, en etkin fikir adamlarına göre, eşsiz bir tecrübedir, ahlakî ve yüceltici bir tecrübe; azizlere değil, silah elde can veren kahramanlara perestiş edilmelidir. XIX. asrın göreci hümanitarizminden 1914'lerde koptu Avrupa. Tarihte benzeri görülmemiş olan bu boğazlaşma insanlığın kalbini katılaştırmıştı, belki de, cinayet cinayeti davet etmiş, savaş zincirleme bir kan davası olup çıkmıştı.

Savaş sonrasında gelişen şiddet, eskiden olduğu gibi şuursuz insiyakî bir şiddet değil. Uzun uzadıya ölçülüp biçilen doktrinlere dayanıyor. Bütün bu doktrinlerin temelinde aynı gerekçe; heretiklerle dönemleri temizlemek. Aldanmış olanların son cezası: Ölüm. Bu konularda haklıyı haksızdan ayıran tek ölçü: Zafer. Eski katliamların teşvikçisi, din taassubu idi. Avrupa'da, bu taassub sükûnet buluyordu ki siyasî taassubla milliyetçilik çıktı sahneye ve eski taassubu unutturdu. Tanrıya sadakatin yerini, bir vatana veya bir sınıfa bağlılık aldı.

Şiddet doktrinin tarihte birçok öncülleri var. Bu doktrin sulandırılmıştır bazan, Robespierre'nin, Saint Just'un terörist tasfiyesi gibi. Başka doktrinciler, sınırları daha kesin ideolojik nazariyeler kurdular; mesela Marat, bir biyolojist ve doktordu; amacı korkutmaktı öncelleri, hayatının sonuna doğru imha yanlısı oldu; ezilmesi gereken yalnız faal düşmanlar değil, muhalif doğurabilecek bütün zümrelerdi.

Eski Yunan ve Roma'da kanun dışı yollardan iktidara geçenlerin adı : “Tiran”dı. Ortaçağ ve Rönesans İtalya'sında, iktidara götüren yol, çok defa Conjuraton'du. Babeuf için Conjuraton, (gizli ittifak), devrimi gerçekleştirecek eh emin yoldur. Bakunin, Blanqui, Georges, Sorel, Troçki, Mussolini, Goebbels aynı doktrinin devamcıları.

1918'den sonra şiddetin bir özelliği daha var: Süreklilik. O zamana kadar, yeni iktidar sağlamlaşıp sağlamlaşmaz, bir an önce meşruiyet kaftanına büründürölmeğe çalışılırdı. Robespierre için terör üzücü bir dönemdi; mümkün olduğu kadar çabuk sona erdirilmeliydi. Oysa 1918'den sonra birçok büyük devletler, müstakar bir siyasî yönetim biçimi imiş gibi, teröre yaslandılar. (3)

(3) Aydınlarımız arasında kök salan peşin bir hükmü düzeltelim. Şiddet Teorisi, ne Marksizm'in tekelindedir ne anarşizmin. Geçen yüzyılda şiddeti muharrik gücü olarak takdim edenler daha çok burjuva yazarlarıdır. Duhring, sınıfların ortaya çıkışını, toplumun bir kesiminin öteki kesim üzerinde şiddet kullanmasına bağlar(iç şiddet). Engels'e çok sert tenkitler ilham eden bir görüş. Avusturyalı Gumpłowicz de sınıfların ve devletin doğuşunu kuvvetli bir kabilenin zayıf bir kabileyi köleleştirmesiyle izah eder. Evet, Marksizm şiddetin rolünü inkâr etmez ama ona göre şiddetin kaynağı ekonomik şartlardadır.

TERÖRİZM

Terörizm, bir metod veya metodun dayandığı teori. Bu metoda başvurarak örgütlenmiş bir grup veya parti şiddet yoluyla amaçlarını gerçekleştirmeğe çalışır. Tedhiş eylemlerinin muhatabı, adı geçen toplulukların emelleri karşısına engel olarak çıkan fertler, kurumlar veya devlet temsilcileridir. Bazan mallar, makinalar, ormanlar, ekili topraklar da siyasî terörizmin genel programına ek olarak tahrip konusu olabilir. Göz korkutmak başka, terörizm başka. Korkutan, istekleri yerine gelmeyince sadece tehdit eder. Bazı kimselerden, para sızdırmak veya istediğini yapmaya zorlamak için korkutulur. Terörist tehdit etmez. Cana kıymak, yakıp yıkmak faaliyetinin bir parçasıdır. Yakayı ele verince de, yargılanırken, kendini kurtarmaktan çok doktrinini yaymağa çalışır. Korkutma ve sonunda şiddete başvurma, kazanç peşinde koşan bir toplumun veya fesatçı gruplar arasındaki çatışmanın aşırı bir tezahürü olsa da mantikî bir neticesidir. Terörizm, fertlerden çok sosyal gruplar ve güçler arasındaki mücadelede bir kavga metodudur. Her içtimaî düzende görülebilir. Terör sahnesinde boy gösterenler terörün ister failleri ister kurbanları olsunlar sosyal grupların veya hükümet sistemlerinin temsilcisidirler. Şiddetin ve cana kıymanın amacı ne maddî bir kazançtır ne de hücumu uğrayan kimseleri yıldırma; toplumun veya hükümetin dikkatini geniş ölçüde bir çatışmanın kaçınılmaz olduğuna çekmektir. Gizlilik içinde bir veya bir kaç kişi tarafından girişilen tedhiş eylemi yığınların girişeceği tedhiş eyleminin ne kadar müthiş olacağını ihtar eden bir işaretir. Umumiyetle başka propaganda metodlarının susturulduğu yerlerde terörizme başvurulur.

Terörizme başvuran yalnız siyasî örgütler ve partiler değildir. İktidarın el değiştirmesini amaçlayan başka mahiyette topluluklar da teröre baş vurabilir ve bunun için örgütlenebilir (Söz konusu olan iktidar mahiyet bakımından geniş ölçüde değişebilir. Mesela: Bir milletin başka bir millet üzerindeki hâkimiyeti yahut ekonomik bir sınıfın başka bir sınıf üzerindeki baskısı, taban tabana zıt iki hükümet sistemini savunanlar arasındaki çatışma gibi haller de terörizme yol açabilir. Metod olarak terörizmin özelliği şu: Terörizm yalnız iktidardaki hükümete yahut hâkim millete değil, halk yığınlarına da, yerleşmiş düzenin sağlam ve yıkılmaz olmadığını göstermeğe çalışır. Terörcü eylemin propaganda değeri terörist stratejide ana hedeflerden biridir. Terör doğrudan doğruya hedef aldığı çevrelerin dışında geniş bir tepki uyandıramazsa sosyal çatışma alanında etkili bir silah olamaz. Terörist faaliyetin mantığı, terörist eylemin gerçek mahiyeti anlaşılmadan kavranamaz.

Terörizm, kitle şiddeti, ayaklanma ve hükümet terörü gibi olaylardan birçok bakımdan ayrılır. Bir hükümet tarafından başvuru terör hukukî bir baskıdır ve muhalefete karşı yönelmiştir. Oysa terörizm gerçek manasıyla kanuna güvensizlik belirtir ve hükümet otoritesini demoralize etmek için muhalefetin başvurduğu bir vasıta. Amacı, hükümetin gücünü azaltmak; bir devrimin veya bir karşı devrimin başlatıcısı olmaktır. Terörist partinin meşruiyet gibi bir iddiası yoktur. Hâlbuki hükümet, hiç değilse şeklen, kanuna bağlı kalmak zorundadır. Şayet doğrudan doğruya dayanacağı kanunlar yoksa hükümet olağanüstü durum olduğunu ileri sürer ve özel kararnameler çıkarır.

Gerçi terörizm de şiddete başvurur ama bu kitle şiddetinden başkadır. Terörizm hudutları dar bir örgüt tarafından yönetilir. Gerçekleştirmek istediği program birçok hedefleri içeren büyük çapta bir programdır.

Kitle, şiddeti her ne kadar terörist eyleme karşı bir tepki olarak görürse de umumiyetle bir plânı yoktur, kontrol edilmesi de mümkün değildir ve rasyonel bir motivasyona dayanmayabilir. Belli bir programı da yoktur. Yığın ayaklanması, ideolojik olarak terörizme çok benzer ama bu ayaklanma da önceden düşünülmüş olmayabilir. Ayaklanma, terörizme devrimci bir metod olarak başvuran bir partinin hedeflerinden biri olabilir. Böyle olunca belli bir amaca götürecek bir vasıtaadır. Bununla beraber devrim stratejisinde iki olay birbirine mutlaka bağlı değildir. Öyle durumlar olur ki kitle ayaklanması belli sosyal hedeflere varmak için vasıta olarak kullanılabilir, ama mutlaka şart olmayabilir de. Başka bir deyişle terörist metoda ihtiyaç olmayabilir. Blankistlerin devrim anlayışı teröristlerinkine yakındır. Onlar da uzun uzadıya hazırlık yapılmasından ve ayaklanmadan yanadırlar. Nitekim devrimci güçlerin iyiden iyiye hazırlanması Bolşevik teoride de karşımıza çıkar. Bununla beraber terörizmi Blankistler de Bolşevikler de belli başlı eylem vasıtaları arasında saymazlar. Bu üç kavram arasında büyük farklar vardır. Blankistler için silahlı ayaklanma iyi teşkilâtlanmış, eğitilmiş bir avuç savaşçının görevidir. Başarı ümidi belirince silaha sarılırlar. Başarıya ulaşıncı devrimci parti programını tatbik eder. Bu programın daha önce halk tarafından benimsenmiş olup olmamasının büyük bir önemi yoktur. Blanki'nin isyancı ordusu hiçbir zaman bir kaç bin kişiyi aşmamıştır. Blankizm bir nazariye değil bir hükümet darbesi, bir "Putsch" tekniğidir. Bolşeviklerin ise siyasî ayaklanmadan anladıkları çok başka. Silahlı ayaklanma devrim olaylarına sıkı sıkıya bağlıdır. Bütün ön tedbirler alındıktan sonra kullanılacak nihai bir silah. Sık sık tekrarlanan ve Troçki'ye atfedilen bir görüş var: İyi yetiştirilmiş seçkin bir kaç şok topluluğu, hükümeti uygun bir zamanda ele geçirip tarihin akışını değiştirebilir. Oysa bu ne Troçki'nin ne de Lenin'in fikridir.

Kâmil bir devrimci taktik olarak terörizm, hiçbir zaman gerçek bir başarı kazanmamıştır. Hükümetler ister muhafazakâr olsunlar, ister ihtilalci, önemli kişilere karşı girişilen terör eylemleri karşısında gerilemek istemezler. İktidar hırsı, tadını tattıkça artar, eksilmez. Bomba patlamaları yüzünden boşalan yerler çarçabuk doldurulur. Kaldı ki devrim ayrı ayrı fertlerin hatta küçük organize grupların kahramanlığıyla gerçekleşemez. (Bkz. Encyclopedia of the Social Sciences, Terrorism, J.B.S. Hardman).

Lombroso'nun Uyarıları:

Terörizmin gemi aزیaya aldığı batı ülkelerinden biri de İtalya. Bunun içindir ki o ülkenin fikir adamları hastalığa gönülden eğilmiş, teşhis ve tedavisi için ömürlerini harcamışlar. Unutmayalım ki insanlık tarihinde hiçbir problem büsbütün yeni değildir. Pozitif diye adlandırılan İtalya ceza mektebinin konuya getirdiği aydınlığı küçümseyemeyiz. Bu mektebin üç büyük temsilcisi: Lombroso, Ferri, Sighele. Elbette ki Avrupa'nın reçetelerini uygulamaya kalkmak büyük bir hamakat ama hocaların söylediklerinden habersiz olmak daha büyük bir hamakat.

Önce Lombroso (1835 -1909) yu dinleyelim:

Zamanı gelmemiş veya halkın istemediği reformların zorla uygulanması sık sık isyanlara yol açar, meşru isyanlara. Meşru çünkü bu reformlar eşyanın mahiyetine aykırıdır. Zamanın şartlarına uymayan tedbirlere başvurmak ya insan mizacını tanımayanların işidir ya "astım – kestimciler"ın marifeti. Böyleleri, yenilerini getireceğim

diye eski müesseseleri yıkar. Herkes öyle istediği için mi? Yoo! Başkaları tarafından veya başka topluluklarda uygulandıklarını görmüştür de ondan. Her reform bir tedirginlik yaratır.

Hele yeniye eskiye bağlamıyorsa kurulan denge uzun ömürlü olmaz, devlet dağılır ve devrimlerin arkası gelmez.

Mesela Cromwell, İngiltere’de cumhuriyeti kurmak isteyince şiddetli bir muhalefetle karşılaştı. Çünkü kralcı parti çok sağlam temellere dayanıyordu. İki yılda yedi defa ayaklandı ve sonunda başarıya ulaştı.

Bilhassa cumhuriyeti kurmak isteyenler böyle bir tehlikeyle karşı karşıyadırlar. Guizot'nun dediği gibi, “halk istemedikçe cumhuriyet kurulmaz; zorla kurulan krallık rejimleri çok görülmüştür. Oysa halkın iradesine dayanmayan cumhuriyet uzun zaman yaşayamaz.”

Her şeyi ıslah etmek tutkusunun sonu, karşı devrimdir ister istemez. İnsanoğlu hürriyetten de usanır.

SİYASİ SUÇ

Modern Batı toplumlarında, en dikkate lâyık suç şekli bu. Tepkilerini her yerde görüyoruz. Bu itibarla bir sosyal patoloji vak'ası olarak incelense yeridir.

Hukukta, taban tabana zıt nazariyelere yol açan bir başka mesele yok. Nice ünlü ceza hukukçuları böyle bir suçun varlığından şüphe bile ettiler. Oysa her devirde ve her yönetim biçiminde karşımıza çıkan bir olay. Ne var ki, siyasi suç hiç bir zaman siyasi suç olarak incelenmemiş şimdiye kadar. İstibdat -ister saraydan gelsin, ister sokaktan- bu hakikati ilmin dikkatinden kaçırmış, ya düşmanlarına karşı bir silah olarak kullanmış, ya kendi inhisarında tutmak istemiş. Bunda hürriyet nazariyecilerinin de büyük payı var. Üstadlar öze inceklerine yüzeyde kalmışlar. Olaylara değil de laflara takılmışlar. Biri çıkıp da adî suçlarda kullanılan kıstasları, hiç değilse niyet bakımından farklı suçlara da uygulamaya kalkınca çılgılığı basmış hepsi de.

İyi ama eski çağlardan zamanımıza kadar en hürriyetçi milletler bu suçları en sert şekilde cezalandırmış. Atina'da halk hükümetini devirmek istediği zannedilen herkes ölüme mahkûm edilmiş. Isparta'da devletin çıkarlarına aykırı veya kendi çıkarları için konuşmağa yeltenenler cehenneme yollanmış. Halk ve vatan düşmanlarının kellesini uçurtmuş, Cumhuriyet Roma'sı.

Zamanımızda bile cezalar korkunç ve ağır. Siyasi suç tarif edilmiş midir acaba? Siyasi suçlu ahlaki ve sosyal bakımdan suçlu sayılabilir mi? Sanmıyoruz. Spencer, “adi suçlar zamanla ortadan kalkacak” diyordu. Bu kehanet gerçekleşmedi. Bununla beraber siyasi suçların sayısı gittikçe azalmaktadır.

Lombroso'ya göre, manevî dünyada ağır basan: Atalet (inertie) kanunudur, madde dünyasında olduğu gibi. Toplumda pek açık değildir bu hakikat. Dikkatimize ilk çarpan, durgunluktan çok ilerleme. Ne var ki bu ilerleyiş ne kâinat çapındadır, ne birdenbire belirir. Yenilik çok ağır değişmelerin toplamıdır.

Medeniyetle barbarlık yan yana yaşamaktadır. Kaldı ki uygarlık diye adlandırdığımız yenileşmeler çok kere ciladan ibaret. İnsanlar yeniden nefret ederler (mizoneizm). Hayvanlar da öyle.

Çocuklar, kadınlar ve ilkeller değişiklikten daha çok tedirgin olurlar. Bir nefis müdafaasıdır mizoneizm. Alışkanlıkları alt üst eden yenilikler sinir hastalıkları yaratır. Yığın, daima tutucudur.

Bununla beraber insanoğlunun meçhule, yeniye, görülmemişe de özlemi vardır: Filoneizm. Ama yeniye değil “yeniliklere” düşkün. Mizoneizm, kaide; filoneizm, istisna.

Demek ki ilerliyelim diye harcanan anî ve sert gayretler fizyolojiye aykırıdır.

Ezilen bir azınlık için başvurulacak tek kurtuluş çaresidir belki. Ama hukuk bakımından antisosyal bir olaydır, bu itibarla bir suçtur. Bu tepki insan tabiatına dayandığı için etkiden çok daha şümüllü, çok daha güçlü olur. Her terakki, ancak ağır ağır gerçekleşince kabul edilebilir. Yoksa faydasız ve zararlı bir çabadır. Geleneğe dayanmayan, zorunlu olmayan siyasi bir yeniliği kabul ettirmeğe kalkışanlar yeniden hoşlanmayanları rahatsız eder, böylece cezai müeyyidelerin uygulanmasını haklı çıkarırlar.

İhtilâller:

İhtilâl başkadır, ayaklanma başka. İhtilâl ağır, hazırlanmış, kaçınılmaz bir vakıadır. Nevrotik bir dehâ veya tarihî bir tesadüf bu vakıayı olsa olsa hızlandırır. Ayaklanma (revolte veya sedition) embrionun aşırı bir sıcaklıkta zamansız ve yapay olarak kabuğu kırmasıdır; böylece, ölümünü hazırlamış olur embrion.

İhtilâl, tarihin tekâmüle koyduğu ad. Bir toplumda yeni şartlar ile yeni siyasi durumlara uymayan bir düzen, dinî veya ilmî sistem mevcutsa, ihtilâl, bu sistemi en az zarar, en çok başarı ile değiştirir. Bu itibarla ihtilâlin yol açtığı iğtişâşlar pek fark edilmez ve ortaya çıkar çıkmaz kaybolur. İhtilâl olgunlaşan civcivin kabuğunu kırmasıdır.

İhtilâlin ayırıcı vasıflarından biri: Başarı. Embrionun olgunlaşma derecesine, toplumların tekâmüle yatkınlık derecesine göre hemen veya az sonra gerçekleşecek olan bir başarı.

Bir başka vasfı: Ağır ve aşamalı olması -bu da başarılarının bir sebebi. Çünkü ancak böyle olunca az çok sarsıntısız kabul edilir. Gerçi çok defa eskiden yana olanları sindirmek için şiddete başvurmak lâzım gelir.

İhtilâller az çok yaygın ve geneldirler; bütün toplum katılır ihtilâle. Ayaklanmalar daima kısmîdir, bir kastın veya bir kaç kişinin eseridir. Yüksek sınıflar aşağı yukarı hiçbir zaman ayaklanmaya katılmaz. İhtilâle bütün sınıflar katılır. Bilhassa yüksek sınıflar. Tabii ihtilâl kendilerine karşı yapılmamışsa.

Başlangıçta ihtilâllerin çoğu bir avuç insanın eseridir. Ama havayı koklayan, uykudaki cihanşümül bir duyguyu sezen bir avuç insanın.

Bu itibarla zaman geçtikçe öncüler de çoğalır. Bu zaman birkaç yüz yıl da olabilir. İhtilâl, ihtilâl düşmanlarını bile kendi saflarına çeker.

Sosyal dünya da -organik dünya gibi- ağır ve küçük çabalardan oluşur.

Ayaklanmaların sebebi önemli değildir. Çok defa mahallî veya şahsî. Taklit, sarhoşluk, iklim. Çok şiddetli fakat saman alevi gibi geçicidirler. Geri kavimlerde daha sık tekrarlanırlar. Katılanlar namuslu kimselerden çok şerirlerdir.

İhtilâller daima nadir görülür. Geri kavimlerde hiç görülmez. Çok ciddi sebepler veya yüksek idealler uğruna yapılır. Katılanlar da alelade suçlular değil, tutkulu kimseler veya dâhilerdir.

“İhtilâl düşünen sınıfların eseridir. Büyük değişiklikler yapan kol değil, kafa. İşe yalnız kol karışıyorsa ihtilal değil, karışıklıklar çıkar ortaya” (Bonfadini).

Kahramanlar ölünce ayaklanma sona erer. Kahramanlar ölünce ihtilâl gelişir ve genişler.

Kısaca ihtilâller fizyolojik birer olaydır. Ayaklanmalar, patolojik. İhtilâl hiçbir zaman bir suç değildir. Ayaklanmalar daima suçtur.

Lombroso, daha sonra siyasî suçlarda delilerin oynadığı büyük rolü belirtiyor...

Siyasî suçlular arasında, deliler (aliene) büyük bir yer tutar. Suç nöbetlerine en çok yakalanan onlardır. Ahlâk duygusundan mahrumdurlar, bu da onları içlerinden geleni yapmağa zorlar. Üstelik zihnî dengeleri de yoktur, yani insiyaklarını dizginleyemezler. Kendi kişiliklerine aşırı bir güven duyarlar, büyük olduklarına inanırlar veya hayalî bir takım zulümlerin kurbanıdırlar. Bu inançlarını çok defa akli başında insanlara da kabul ettirirler. Kurulu düzene düşman olan zayıf kimseler, gayri memnunlar delinin toplum ve hükümete karşı beslediği kini bölüşürler. Stendhal ne demiş: Korku içinde olan toplumları, kıt zekâlı, gözü dönmüş kimseler yönetir.”

Sebebi şu olsa gerek: Deliler daha az mizoneisttir, yeniye benimseyiverirler. Düşünüp taşınmaz, sezgileriyle kapılırlar yeniye. Orijinalite, delilerle dâhilerin ortak vasfıdır. Çıkarlarını hatta hayatını feda etmek için böyle bir coşkunluğa ihtiyaç vardır. Yeni hakikatleri kalabalığa ancak deliler kabul ettirebilir. Kalabalık hiçbir yenilikten hoşlanmaz, çok kere rahatını kaçıranlardan öcünü alır.

Delinin fanatik ve sarsılmaz inancı ile dâhinin kılı kırk yaran kurnazlığı el ele verince, uyanık yağınları harekete geçirecek bir güç doğar. Herkesi, hatta düşünce adamlarını bile afallatan bir güç.

Deliler en eski çağlardan beri peşine takmış toplumları. Mazideki başarıları da etkilerini arttırır.

Elbette ki mutlak bir kudretleri yok, hiçbir şeyi yoktan var edemezler. Zamanın ve şartların hazırladığı hareketlere yön verirler sadece. Çünkü yeniye, orijinale tutkundurlar. Son keşiflerden esinlenirler. Bunlara dayanarak istikbalde neler olacağını sezmeğe çalışırlar.

Bu düşünceler hâkim kanaatlere açıktan açığa ters düşüyorsa veya çok abes ise, hiç bir etki uyandırmaz. Ama bu çılgın dâhiler, çoğunluğun düşüncesinden ayrılmadıkları yahut gerçekten hissedilen ihtiyaçları dile getirdikleri zaman büyük değişikliklerin yaratıcısı olurlar.

Lombroso, toplumların alinyazısını değiştiren çılgın dâhileri uzun uzadıya anlattıktan sonra başka bir konuya geçer: matoidler.

Bu taife köylerde pek bulunmazmış. Kadınlar da matoid olmazmış. Suçlulardan ayrıldığı yön: Vicdan sahibi olmaları. Delilerden de farklıdır, ama çok benzeşirler. Hezeyan etmezler, insiyaklarına daha az tabidirler ve duygularını zapturapt altına alabilirler. Marazî bir irsiyetleri yoktur, yozlaşmamışlardır. Daha çok, zamanından önce olgunlaştırılmış, hızlı bir kültür edinmişlerdir. Dâhiye ve havariye benzerler, ama bu benzeyiş görünüştedir sadece. Ne dâhidirler, ne havari. Kendi dehalarına inanmışlardır, düşüncelerine körü körüne bağlıdır, başka herhangi fikre itibar etmezler. Arada bir yeni ufuklara açıldıkları olur. Çünkü birçok dejenereler gibi, onlar da mizoneist değildirler. (Nitekim anadan doğma birçok kör ve sağır, anti - mizoneist ve çok defa cumhuriyetçi ve anarşisttirler). Her teşebbüsleri daha başlar başlamaz akamete uğrar veya sapıtır; çünkü dehanın yaratıcı temeli olan zihnî güçten nasipsizdirler.

Havariye benzeyen yönleri: Tam bir diğergâm oluşlarıdır. İnsanlığın ızdıraplarını dert ederler kendilerine.

Bazen çare de sunarlar. Ama hep ayrıntılara takılıp kalırlar, bütünü göremezler ve çok kere zıd aşırılıklara yönelerek kendi kendileriyle çelişirler. Şahsî gururları söz konusu olunca, mühim olan sadece kendileridir. Diğergâmlıklarının altında yatan: hep “ben”dir.

Başka bir temayülleri de, boyuna eskiye dönmek. Yürürler ama hep geriye doğru. Çok defa kıt kanaat yaşırlar. Hırsızlık yapmaz, kimseyi aldatmazlar.

Seciyelerinin bir başka belirtisi de, durmadan yazmak. Basmakalıp cümleleri kendilerine göre manalandırarak binlerce defa tekrarlarlar. Faydasız teferruat, altı çizilen ve ayrı harflerle satırlar. Gerçek aydınların iğrendiği bu maskaralıklar kalabalığın çok hoşuna gider. Dâhiden ürker kalabalık. Yazıları ne kadar saçma sapansa, konuşurken o kadar makuldür matoidler.

Karışıklık dönemlerinde, yığını çok etkilerler. Kanaatkârlık, dürüstlük, inançlarını coşkunca savunmak büyük bir itibar sağlar onlara. Abes oldukları kadar inatçıdır.

Harcı âlem oldukları için avamın hoşuna giderler. Şahsî meselelerini dile dolar, aynı konularda ısrar ederler. Adalet herkesin saygı duyduğu bir ihtiyaçtır. Onların bu ısrarı bir nevi hakperestlik gibi görünür ve kalabalığı büyüler.

Şiddet Medeniyeti - Hile Medeniyeti:

Sighele (1868 – 1913), çağımızın dertlerine ışık tutan bir yazar.

En ünlü eserlerinden biri: Örgüt Psikolojisi. Girişi okuyalım:

İranlı Mektupları'nın sevimli kahramanı Rica, Paris'e gelince tımarhaneleri görür, şöyle anlatır izlenimlerini:

“Dışarıdakiler kendini akıllı sansın diye, üç beş mecnunun içine tıklandığı evler.” Yerinde bir hüküm. Aynı şeyi hapishaneler için de söyleyemez miyiz? Dışarıdakiler kendini namuslu sansın diye üç beş haytanın içine tıklandığı binalar.

Hapsedilenler, faili meçhul kalmış suçlarla, dışarıda kalan büyük suçlu ordusunun küçücük bir bölümüdür, talihsizler bölümü.

Polis, suçluları bulamıyor; adalet, cezalandıramıyor. Bence bunun sebebi şu olsa gerek: Suçun şekli başkalaştı. Bir zamanlar suç kaba kuvvete dayanırken, şimdi ince ve medenî oldu; gaddarlığın yerini hile aldı, şiddetin yerini dalavere. Modern suçlu, adalelerinden çok beyni ile iş görür, büyük bir avantaj...

Biz hâlâ delileri de şerirleri de peşin hükümlerle ele alıyoruz. Halk, delilik deyince, ya hezeyanı anlar ya budalalığı. Mantık kurallarını çiğnemedi ve hiçbir hataya düşmeden akıl yürüten bir insan, deli olamaz ona göre.

Suçluları da tanımıyoruz. Avama sorarsanız, suçlu ya hırsızdır, ya katil. Hırsızlık yapan veya adam öldüren deyince de gözünün önüne kılıksız kıyafetsiz, çirkin bir insan gelir.

Toplum ilerledi. Şimdi kan yerine altın, işkence yerine rüşvet geçerlidir.

İnsanlık bu güne kadar iki çeşit medeniyet yaratmış, diyor Ferrero: şiddete dayanan medeniyet, hileye dayanan medeniyet. Şiddete dayanan medeniyette, hayat kavgası kaba kuvvetle; hileye dayanan medeniyetlerde ise, kurnazlık ve aldatmaca yolu ile yapılır. Şiddete dayanan medeniyette, siyasî iktidar ve servet, silâh elde fethedilir. Milletler arasındaki ticarî rekabet ordular ve donanmalar vasıtasıyla çözümlenir, fertler arasındaki hukukî anlaşmazlıkların hal yolu da düellodur. Hileye dayanan medeniyetlerde ise, siyasî iktidar tabanca kurşunları ile değil para ile elde edilir.

Birincisi, ilkel toplulukların medeniyeti. İkincisi, modern toplumların. Bazan aynı toplumun içinde bu zıd medeniyetleri canlandıran tipler bir aradadır.

Zamanımızda şiddet de geçerli, hile de. Şiddetten çok, hile. Umumiyetle yabancı ülkeler için şiddet, kendi ülkemiz için hile. Milletlerin tarihinde bu iki yol kesin olarak birbirinden ayrılabilir. Barbarlığın ayırıcı vasfı: şiddettir; medeniyetin: hile.

Suç toplumun gölgesidir. İnsicamlı bir bütün değildir toplum. Onun için de her iki suç biçimi bir arada görülmektedir. Başka bir deyişle atavik suçlar da var, gelişmiş suçlar da. Bazı ferdler vücut ve ruh bakımından hastadırlar, hayat kavgasında şiddete başvururlar. Oysa medeniyet, cana kıyma, hırsızlık, ırza geçme gibi yöntemleri lüzumsuz hâle getirmiştir. Bu suçlar, geçen asırların yadigârı. Gelişmiş suçlar ise, modern toplumun ürünü.

Toplulukların işlediği suçlar da ikiye ayrılabilir. Ayak takımının işlediği suçlar, yüksek sınıfların işlediği suçlar. Ayak takımı da, gelişmemiş ferdler gibi, şiddete başvurur: isyan, katil, dinamit. Yüksek sınıflar ise, beyinleri ile iş görürler: sahtekârlık ve hile.

Zamanımızda her iki çeşit suçluluk çoğaldıkça çoğaldı. Bu artışı nasıl açıklayacağız? Nordau, ırkın sonu diyor. Bizce burjuva düzeninin sonu.

Münevver ve müreffeh sınıfın işlediği suçlar patolojik olaylardır, bizi yönetmekte olan sosyal düzenin bozukluğunu belirtir. Demek ki, bugünkü sistem, son günlerini yaşıyor. Oysa yığının işlediği suçlar, yeni ortaya çıkan bir temayülün patolojik belirtileri. Bir çağ doğmak üzeredir. Birinciler batan bir güneşin alameti, ikinciler bir şafağın. Birinciler, ihtiyarlayan bir uzviyetin tereddidi, bunun için de ihtiyatkâr, hesaplı, hilekâr. İkinciler coşkun, atak, hayâsız.

Yüksek sınıf -sayıca olmasa da- dayandığı temel bakımından çoğunluğu temsil eder. Aşağı sınıf ise azınlıktır. Azınlık daima, çoğunluktan daha cesur, daha küstah, daha haşındır. Azınlık, fethetmek zorundadır. Çoğunluğa ise, yaptığı fetihleri korumak düşer. Kazanılmış zafer, yumuşatır. Zafer susuzluğu ise, cesaret ve gücü artırır.

Demek ki, insanın amacı, yenmek değil boğuşmaktır. Azınlıklar her ülkenin yüz akı olmuştur. Onlardaki meziyetler çoğunluklarda yoktur: şiddet ve ataklık. Kurallara daha çok uyarlar, daha dürüsttüler. Meclislere bakalım. En canlı, en dinamik kesim muhalefet, yani azınlıktır. İlimde güzel sanatlarda da öyle değil mi? En yiğit en gözü pek düşünce ve sanat adamlarının hepsi de yeni ufuklar peşindedir. İbsen, çoğunlukla azınlığın farklarını ne güzel anlatmış: “Çoğunluk hiçbir zaman haklı değildir, anlıyor musunuz? Hiç bir zaman. Çoğunluğun haklı olduğu düpedüz yalan. Çoğunluk dediğimiz kimseler zekâyı mı temsil ederler, hamakatı mı? Yüz kızartıcı ama dünyanın budalalarla dolu olduğu inkâr edilmez bir gerçek. Öyledir diye aptallar mı yönetecek zekileri? Evet, çoğunluk güçlüdür ama haklı olmak için güçlü olmak yeter mi? Haklı olan, her zaman azınlıktır. Halkın sesi hakkın sesi imiş... Palavra. Çoğunluğun dile getirdiği hakikatler ne menem hakikatler? Porsumuş, çürümüş hakikatler değil mi? Bir hakikat o kadar köhneleşince, yalanlaşır. Hakikatler Mathusalem gibi uzun ömürlü değildir.

Kabul edilen bir hakikat en çok onbeş, yirmi yıl yaşar. Çoğunluğun ağzından düşmeyen hakikatlerin hepsi de böylesine fersude, iğrenç ve bayat hakikatlerdir işte. Millete gıda diye sundukları bu yavelerdir hep. Toplumun scorbut içinde çırpınması bundandır.”

ANARŞİDEN ANARŞİZME Genel Bir Yaklaşım

Önceleri sosyal bir “olgu”ydu anarşi; keşmekeş, başsızlık, hükûmetsizlik. Simgesi: öfkeli bir kadın... Gözleri bağlı, saçları dağınık, entarisi paramparça ve ayağının altında: Kanun. Sol elinde yanan bir çıra, sağ elinde hançer. Yerde kırılmış bir asâ ile bir boyunduruk. Dipte döğüşen mızraklılar ve uzakta alevler içinde bir şehir. (BKZ. Iconologie, 1762, Vienne). Hukukçuya göre “Sosyal bir kaos, düzenin ve güvenin yıkıcısı” (Portalis). Devlet adamı için, “mutlakîyetin habercisi” (Napoleon). “Politikanın amacı anarşisiz hürriyet, istibdatsız düzen” ama böyle bir rüya gerçekleşebilir mi?

XVIII. asır oldukça karamsar: “Her hükümet ya istibdada kayar, ya anarşiye” (Encyclopédie du XVIII siècle.) Geçen asrın liberallerine göre, bu hüküm yalnız mazi için geçerli. İnsanlık şuurlanmıştır artık; anarşi halâ yaşıyorsa sorumlusu: meşrûtiyet. Egemenlik hakkının sınırlanmadığı, görev ve yetkilerin kesin olarak belirlenmediği, zıt prensiplerin anayasaca meşru sayıldığı ülkelerde gerçek bir iktidar yoktur; ne güvenden söz edilebilir, ne otoriteden; rekabet vardır, sürekli bir savaş vardır, anarşi vardır. İktidar bütün olarak halkın temsilcilerine devredilince anarşi sona erecektir (Dictionnaire Politique, Pagnerre Ed. 1840).

Yıllar geçmiş, burjuva demokrasisi kurulmuş, ama bu kehanet gerçekleşmemiştir.

89 ihtilâlden sonra “Jironden”lerin siyasî rakiplerini yermek için kullandıkları “anarşist”, 1840’tan itibaren öğünülecek bir vasıf olmuştur. Hayalî bir adalet nizamına gönül verenler de, ferdî hürriyetlerin coşkun sevdalıları gibi o bayrak altında toplanır. Her cinayeti kutsallaşan bir ütopya olur anarşizm, zorbalığı, sömürüyü kökünden kazıyacak bir “açıl susam açıl” olur.

Demek ki, anarşi mefhumu da, anarşizm felsefesi gibi bir nazariye kılığına bürününce yepyeni bir anlam kazanmıştır. Kelimeleri tarif etmeden girişilecek her tartışma kısır kalmağa mahkûm. Anarşi deyince ne anlıyoruz? Önce anarşizmi tanıtalım.

Sosyalizm, komünizm, demokrasi, monarşi gibi kelimeler olumlu bir doktrinin adıdır. Nefiy belirten tek düşünce akımı: anarşizm. Anarşizm, hükûmetsiz bir toplum, hürriyetçi bir düzen kurmak iddiasındadır. Tarifler, etimolojinin çizdiği sınırları aşacaktır ister istemez. Nitekim anarşi de, kendini daha aydınlık lâfızlarla belirtmek ihtiyacını duyuyor çok defa: kolektivizm, hürriyetçi komünizm, anarşist komünizm gibi. Ne var ki, kelimenin tarihten gelen bir büyüğü var, bunun için de ölmüyor. Meselâ Ekim devriminden sonra, komünizm kelimesi kullanılmaz oldu hemen hemen, hürriyetçiler (liberter) anarşist kelimesini bayraklaştırdılar tekrar.

Filhakika anarşi, mahiyeti, amacı, araçları söz konusu olduğu zaman, birbirine taban tabana zıt iddialar sergiler. Nazarî olarak ele alınınca, anarşist doktrinlerin hukuk ve mülkiyet konusunda hiçbir ortak yönleri yoktur. Hepsisi de az çok yakın bir gelecekte devletin ortadan kalkacağını ileri sürerler, o kadar. Ama anarşi, yanlış nazarî değil ki! Bir davranış bir tutum,

bir yaşayış usulü de, Önce bu garip olayın şuuruna varmamışsak, anarşistlerin karşısında tedirginlik duymamız mukadderdir. Anarşist, ütüyopyalarını ballandıra ballandıra anlatırken irkiliyoruz. Ama düşmanlarını eleştirir, kurulu düzenin savunucularını yererken, hükümlerinin çok yerinde olduğunu kabul ediyoruz.

Anarşizm başarıya ulaşamaz, hele modern dünyada. İnsana Don Kişot'un trajik asaletini hatırlatır ister istemez. Yel değirmenlerinin toprağa fırlattığı Don Kişot'un. Bu değirmenler makineleşen bir dünyanın sembolü. Hayata da insana da aldırılmazlar.

Geçen asrın sonlarında bir Fransız hukukçusu şöyle yazıyordu: “Bugün başrolde üç aktör var: parababası, politikacı, anarşist. Makinalaşan realite, gemi azıya alan üretim, politikacı ile iş adamını eritti; artık güçleri sadece görünüşte. Modern dünya belli bir insan tipi doğuruyor hep, Janus'a benzeyen bir insan: bir yüzü ile robot, bir yüzü ile manda! Reklâmın ve propagandanın biçimlendirdiği, Pavlov'un köpekleri gibi şartlı reflekslerle harekete geçen bu insan karşısında isyan ediyor anarşist. Ve öfke ile haykırıyor çağdaşlarına: “Ol veya öl.” İnsan, hürriyetini bir an önce elde edemezse, baskının pençesinde uçuruma sürüklenecektir. 1888'de İspanyol anarşistleri, Valence'deki bir toplantıda şöyle diyorlardı: “Toplum boyun eğerse ne âlâ. Cana kıymamıza lüzum kalmaz. Karşı koymakta direnirlerse, şerrin ve rezaletin kökünü kazımak lâzım, ama hepimiz ölecekmişiz, ölelim.”

Bir kaç saf ve babacan Rousseau'cu bir yana, anarşistlerin psikolojisi Marksistlerden daha gerçekçidir. Bununla beraber devrim anlayışları çok daha ütopyacı. Dünyanın en korkunç problemi önünde anarşist, Pascal'ındilemmasını tazelemiştir. Seçtiği yol: Pascal'ın tavsiye ettiği yolun tersi (c) (4).

Anarşist önce tabiatta türlerin kanlı çatışmasını görüyor. İnsanlığın tarihinde de şahid olunan aynı kavga. Her zümre başkalarına söz geçirmek sevdasında, her zümrenin içinde de kişiler. İnsanlar toplum içinde yaşamının mükellefiyetlerine boyun eğmekle bu temel bencilliği kamufle ediyorlar sâdece. Toplumda daha az yetenekli, daha az kurnaz, daha az güçlü olan, kuvvetli tarafından ya mahvedilir, ya köleleştirilir. İlkel klanların barbar şiddeti yerine otorite geçmiştir. Otoritenin ayırıcı vasfı: geniş bir mülkiyettir. Ayakta durmak için bir hukuk icad etmiştir, icra vasıtası da devlettir. Sosyalistin “iktisadi yapı değiştirilirse, her şey düzelir” iddiası anarşisti güldürüyor. Çünkü anlamıştır ki insanın biricik meselesi insandır. İktisadi münasebetler ne kadar değişirse değişsin, insan hep aynı kalacaktır. Bunun içindir ki anarşist insanın kucağında yaşıyacağı yeni liberter (hürriyetçi) toplumun nasıl bir toplum olacağını anlatırken, her şeyden önce insanoğlunun tekâmülü üzerinde durur. Bakunin'in teklif ettiği seçim karşındayız: “Tanrı'yı kabul etmek, insanlığın köleliğine evet demektir. Tanrı, insanın hürriyetsizliğidir; insanın hürriyeti ilâhi heyulanın yok edilmesine bağlı. Dilemma bu, üçüncü yol yok ki tercih edelim.” Eski tanrılar iktidarlarını yeni bir puta aktardılar: devlete.

(4) Dilemma şu: Hristiyanlık size bir mutluluk vâad ediyor, neden buyruklarına uymuyorsunuz? Uysanız ne kaybedersiniz?": Aklımı susturmam lâzım diyeceksiniz, çünkü dinî hakikatler rasyonel değildir; hürriyetimden vazgeçmeliyim, çünkü din bir takım mükellefiyetler yükler. İyi ama dine boyun eğmezseniz necat yolunu yani ebedî saadetinizi kaybetmiş olmayacak mısınız? Feda edeceğiniz akıl da, hürriyet de fani; öte yandan kazanç namütenahi.

Coğrafya bilgini Reclus'e göre, “gerçek insan yalnız anarşisttir, kendi başlarına ayakta duramıyan bütün o gevşek ve tabansız varlıklar karşısında değerinin farkında olan tek insan. Karmakarışık bir dünyada yaşıyoruz. Bu dünyanın peygamberi “hayır” diyendir belki de. Böyle olunca da anarşist, yığınin yiğit ve münzevi yol göstericisidir, çılgılığı günden güne yükselen bir kılavuz. Saygı görüşü de bundan değil mi? Gençken anarşizmin cazibesine kapılanlar, anarşizmi bir yana itseler de, bu eski rüyadan bir türlü kurtulamıyorlar.”

Terörizm, sahnedeiken (1895–1913), nice açıklamaların konusu oldu. Ama kimse derin mânâsını kavrayamadı. Kıtlığın, malî rezaletlerin eseri dediler. Ama bütün bunlar terörizmi izaha yeterli değil. Bu gün terörizmi, bir dönemin çerçevesi içine yerleştirerek daha kolay anlayabiliyoruz.

Çağ boğuluyordu. İnsanlar boşluk içindeydiler, toplum bayağılaşmış, insanlık korkunç bir ilete yakalanmıştı. Korkunç, çünkü fazla ıstırap vermiyor ve hastayı uyuşturuyordu. Lautréamont (5) bir kaç havaî fişek savurdu, entelektüel birer tepkiydi bunlar. Halk lafazanlıktan hoşlanmaz, havaî fişekler yetmez ona. Bombalarla hücumla geçti.

(5) Sürredistlerin ilham kaynaklarından ve akıl hocalarından biri. Asıl adı: Isidore Ducasse (1846–1870) Montevideo'da doğan bu garib şair Cizvitler tarafından yetiştirilir. Polytechnique'e girmesi için Fransa'ya yollanır, orada ilim sevdasından vazgeçer. 1867'den itibaren edebiyata verir kendini. 1868'de ilk şiirlerini yayımlar: “Maldoror Türküleri” 1870'de daha sonraki şiirlerini sunar okuyucuya.

Proudhon'la Bakunin'in şakirtleri yanlış anlamalara yol açan anarşi kelimesini kullanmak istemediler. Kaldı ki zamanla olgunlaşan Proudhon da hayatının sonlarında kendini federalist diye tanıtmaktan hoşlanıyordu. Proudhon'un küçük burjuva şakirtleri mütüelizm kelimesini tercih ettiler. Sosyalist şakirtleri ise, kolektivizmi benimsediler; az sonra kolektivizm yerini komünizme bıraktı. Anarşist Sebastien Faure çıkardığı gazetenin adını “Le Libertaire” (Hürriyetçi) koydu. Bugün anarşistle liberter, eş anlamlı kelimeler.

Ama bu lafızların ciddi bir mahzuru var. İfade etmek istedikleri doktrinin temel yönünü belirtmiyorlar. Çünkü anarşi, her şeyden önce, sosyalizm demek. Anarşist, her şeyden önce, insanın insanı sömürmesini kaldırmak isteyen bir sosyalisttir. Anarşizm: Sosyalist düşüncenin kollarından biri; hürriyet endişesi, devleti bir an önce ortadan kaldırma arzusu ağır basan bir sosyalizm. “Her anarşist sosyalisttir, ama her sosyalist mutlaka anarşist değildir” (Fischer).

Bazı anarşistler, kendilerinden başka su katılmamış ve tutarlı sosyalist yoktur iddiasındadırlar. Ne var ki teröristler de bu zümreye katıldıklarından bazı çağdaş anarşistler, karışıklığı önlemek istemiş, bizim sosyalizmimiz (veya komünizmimiz) hürriyetçidir demişlerdir.

Asrın başlarında yayınlanan Büyük Fransız Ansiklopedisi, anarşizmi şöyle tarif ediyor: “Her baskıya, her disipline, her hükümete, her devlete, her iktidara, her otoriteye açılan bir savaş... Bütün şekilleriyle siyasî, manevî, iktisadî baskının kaldırılması; hükümetlerin organizmaları içinde erimesi; hâkimiyetin yerine serbest anlaşmaların geçmesi... Emek, hiçbir dış güce boyun eğmeyecek, insan kendi kendine teşkilâtlanacak ve tam bir bağımsızlık içinde yaşayacak; ehliyetine göre üretecek, ihtiyacına göre tüketecek.

Aynı yıllarda çıkan bir iktisat sözlüğüne göre (Nou-veau Dictionnaire d'Economie Politique par Say et Chaillet, cilt 2. 1900), ihtilalci anarşizmle, demokratik sosyalizmin kökleri bir: işçi sınıfının acıları. İkisi için de sefaletin sorumlusu: Çağdaş toplum.

Sosyalizm, kurulu düzenin “eleştirisi”si. Anarşizm, sosyalizmi de eleştirir. Yani eleştirinin eleştirisi. Gerçi sosyalistler de otoriter devleti reddederler. Despotik devlete, tanrı-devlete düşmandırlar. Devletin yerine toplum geçmelidir. Kullandıkları esrarlı formül şu: “Kişilerin hükümeti yerine, eşyanın yönetimi” (Engels). Ama anarşistler devleti toptan reddederler. Mühim olan kişinin mutluluğu. Hürriyet olmadan mutluluk gerçekleşemez. Demokrasi, yani halkın hâkimiyeti başka, siyasî hürriyet başka. Demokraside halk iktidarını memurlara devretmek zorundadır, demek ki hep insanoğlunun hükümeti, hep keyfilik (Proudhon).

Altmış yıl sonraki bir lügate başvuralım: Lalande’ın meşhur Felsefe Lügati (1960). Anarşi: a) Karışıklık (daha çok düzenleyici bir otorite yokluğundan doğan nizamsızlık), b) Birçok neveleri olan siyasî meslek. Hepsinin de ortak yönü: Ferde yukarıdan kabul ettirilen her çeşit devlet teşkilâtının reddidir. Bu mânâda bazan anarchie olarak yazılır. Bazan da anarşizm kullanılır ki daha doğrudur. Böylece karışıklık mânâsına gelen mefhumla siyasî anarşi ayırt edilmiş olur.

Anarşist mesleklerin ortak yönü, medenî kavimlerin yakın bir gelecekte devletsiz yaşayacakları inancıdır. Godwin, Proudhon, Stirner, Tucker devleti kayıtsız şartsız reddeder. Bakunin ve Kropotkin için devrim yakın bir gelecekte, devleti ortadan kaldıracaktır.

Devrimci doktrinler de ikiye ayrılır: a) Direnişçiler (Tolstoy) b) İsyancılar (Stirner, Bakimin, Kropotkin.)

Anarşist doktrinlerin üzerinde birleştikleri bir başka nokta: Üretim ve emeğin kendiliğinden düzenleneceğine inanışları. Onlar da Fourier gibi her şeyin (çekim sayesinde) tıkr tıkr işleyeceğini söylerler. Bir kelimeyle hepside iyimserdir.

Suavet daha aydınlık (Dict. Economique et Social, 1969). Anarşizm bir hareketler ve doktrinler bütünü, hepsinin ortak ve ayırıcı vasfı, ferdî değerin yüceltilmesi ve netice olarak otoritenin reddi. Otorite halk üzerinde bir baskı ve sömürü aracıdır.

Kısmen Rousseau'ya (İçtimaî Mukavele) ve Hegel'e (insanın dinî, siyasî, iktisadî vs. yabancılaşmalarla savaşı) dayanan anarşizm, XIX. asrın ikinci yarısında geliştirildi. Liberalizmi hemen hemen Marx'la aynı açıdan eleştirir anarşizm. Bütün vatandaşları kanun önünde eşit kılan 1789 ihtilali, onlara gerçek bir eşitlik, iktisadî eşitlik kazandırmamıştır. Şu halde devletin yerini ferdler arasında yapılacak sayısız anlaşmalar almalı, içtimaî münasebetleri onlar düzenlemelidir. Mevcut devletler bir federasyon içinde toplanmalı; mülkiyet tasarrufa (Possesion) dönüşmelidir. Liberal düşüncelerin mübalağası olan mutlak bir ferdiyetçilik adına otoriteyi yeren anarşistler, otoritenin iktidardan doğduğunu görmezlikten gelirler; bir takımı (Rus anarşistleri gibi) işi yöneticilere karşı suikast tertibine kadar vardırır.

Anarşizm, Rusya'da, İspanya'da, Fransa'da önemli bir rol oynadı. Siyasî bir parti içinde mücadeleyi reddeden anarşistler daha çok sendikalar içinde kavga verdiler (anarko - sendikalistler); sendikaların politika dışı kalmasında ve genel grevden yanaydılar.

Ahlâk bakımından çok titiz olan ve insanların hürriyeti için savaşan anarşistlerin siyasî hayata katılmamış olmaları üzücüdür.

Şimdi de bir sosyoloji kamusuna göz atalım (La Soçologie; J. Caseneuve ve D. Victoroff başkanlığında bir heyet, 1970) : “Anarşi de demokrasi veya despotizm gibi bir aynadan bir aynaya aksedercesine hem bir ülkenin durumunu, hem ideal bir toplumu, hem siyasî bir mesleğin tarihçesini ifade eder... Rousseau'nun tabiatı iyi ve hür olan insan inancından yola çıkan anarşizm, tarih içinde üç akıma ayrılır: Hristiyan anarşizmi, Tolstoy'un öncülüğünde Çarlık Rusya'sında gelişir; ferdiyetçi anarşizm, pîri: Max Stirner, komünist anarşizm. Proudhon, amaçlarını açıkça belirttiği için bugün de, anarşizmin en büyük nazariyecisidir. Yönetilmek, yetkileri de bilgileri de, faziletleri de olmayan yaratıklar tarafından gözaltında bulundurulmak, casuslanmak, sürüklenmek, onların kanunlarına boyun eğmek, kurallarına lebbeyk demek, güdülme, tartaklanmak, damgalanmaktır. Proudhon için devlet bir vahimedir, hür bir zekâyâ düşen vazife bu vâhimeyi müzelere ve kütüphanelere kapatmaktadır.

“Anarşist toplum olur mu? Anarşiyle toplum çelişen iki mefhum; bununla beraber çeşitli unsurların terkiibinden doğan anarşist bir toplum düşüncesi, zamanımızda da ütopyacı fikirlerin ve eylemlerin kaynağı olmakta devam ediyor.”

Bu öncüleri biliyorlardı ki feda edilmişlerdir. Ne var ki infilakların tarrakası, bayağılık ve can sıkıntısı yüzünden helak olacağa benzeyen insanlığı sarstı. İktidardaki burjuvazi her alanda ölüm iştiağını geliştiriyordu. Terörizm hayat güçlerinin vahşî bir tepkisidir.

“Hürriyetçi” akımın tarihî gelişmesi içinde, bir buhrandı terörizm. Ama Fransa'da buhran sona ermiştir.

1895’de, Louise Michel ile Sebastien Faure Le Libertaire gazetesini kurarlar. Artık tarihin konusu da olmuştur anarşi. Taban tabana zıd hükümler karşısındayız. Lombroso için anarşistler anormal kişilerdi. Ama avukatlarına göre, anarşist bir cennet hayaline kaptırmıştır kendini. Bir mistiktir, bir zahittir, bir meczuptur. İnanmıştır o kadar. Evet, bu zındık bir mümindir. Felsefeden çok, dinin adamı. İman ettiği tanrı: Gizli bir güç, dünyadaki keşmekeşten sonsuz bir ahenk yaratacak.

Hamon, anarşistin ideal tipini tesbit etmiştir.

Bu ideal tipin özelliği, isyan zihniyeti. Bu zihniyet çeşitli şekillerde belirebilir: Muhalefet, eleştiri, yenicilik, büyük bir hürriyet aşkı, bencillik ve ferdiyetçilik, sonsuz bir tecessüs, bilgi susuzluğu, aşırı bir diğergâmlık, çok gelişmiş ahlâk duygusu, adalet aşkı, mantık düşkünlüğü, savaşçı bir ruh... Kısaca anarşist, isyankâr, hürriyetçi, ferdiyetçi, diğergâm, mantıkçı, adalete susamış, meraklı, propagandacı bir insandır. (Psychologie de L'anarchiste)

Bir tarife doğru

Anarşisti somut olarak tarif etmek çok güç. Kanun dışı, toplum dışı, insanlık dışı demek meseleyi hal etmez. Bilgine göre, nevropat. Sosyolog ve hukukçuya göre, deklase. Anarşi, her türlü tasnife yan çizer. Geçici bir durumdur, sürekli bir davranış değildir. Bir nevi toplum hastalığı.

Karışıklık nereden geliyor? Anarşi lafzı eski Yunanca an ile arkhe'den türemiş. Anlamı aşağı yukarı: Otorite veya hükümet yokluğu. İnsanoğlu binlerce yıl peşin bir hükme saplanmış: Devletle hükümet olmadan toplumlar yaşilamaz. Onun için kelime de kötü mânâda kullanılmış hep: Karışıklık, düzensizlik, kaos.

Nükte düşkünü Proudhon, anarşi kelimesine sahip çıkmış. Yıkıcıdan çok, kurucu olan Proudhon, anarşiden düzensizliğin tam tersini anlıyordu. Düzensizliği yaratan hükümetin kendisi idi. Ancak hükümete bir toplum tabiat düzenini yeniden kurabilir ve sosyal ahengi gerçekleştirebilirdi. Böyle bir toplumu ifade için Batı dillerinde tek kelime vardı: Anarşi.

Ama Proudhon kalem savaşının coşkunu içinde anarşi kelimesini yalnız hükümete bir değil, karışıklık anlamında da kullandı. Nitekim Bakunin de üstadı gibi yapacak ve kelimenin bu çifte kullanılışı, keşmekeşi bir kat daha arttıracaktır.

Oysa kelimenin iki mânâsı birbirinin tamamen zıddıdır. Anarşi, onlara göre, hem en büyük kargaşalık, toplumun tepeden tırnağa çözülüşü; hem de devrimden sonra kurulacak olan yeni bir düzen, sürekli ve rasyonel bir toplum düzeni. Temeli: Hürriyet ve dayanışma. (6)

.....

(6) Proudhon'un maksadı okuyucuyu afallatmak. 1840'lardan itibaren ham ervahlarla şöyle bir diyalog tutturmuş:

— Cumhuriyetçisiniz değil mi?

— Cumhuriyetçi mi evet! Ama ne demek cumhuriyetçi? Respublica, kamu işi. Hükümdarlar da cumhuriyetçi.

— Şu halde demokratsınız.

— Yoo...

— Yoksa kralcı mısınız?

— Ne münasebet!

— Meşrutiyetçi mi?

— Allah göstermesin.

— Demek aristokratsınız?

— Hadi canım sen de!

— Peki necisiniz?

— Anarşistim.

Bazarov'u, Cooper'in Kızılderililerine benzetir Vogüe. Şu farkla ki, Cooper'in kahramanları içkiyle sarhoşturlar. Turgeniev'inki Hegel ve Büchner'le. Bu Kızılderili, medeniyet dünyasında, savaş baltasıyla dolaşmaz, elinde neşter var. Bazarov'un çocukları, Avrupa'nın devrimcileriyle kardeş; ne var ki birinciler yabani, ötekiler evcil. Rus nihilisti kurt, Avrupa'nın devrimcisi kuduz bir köpek, kurdun kudurması itinkinden çok daha tehlikeli.

Turgeniev'in romanı yalnız geçen asrın Rus hayatına değil insanlığın alın yazısına da ışık tutar. Nesiller arasındaki çatışma buhran çağlarının ezelî dramı. Bazarovlar dün de yaşıyordu, yarın da yaşayacak. Kitapta anlatılan 1840'ların tutucu babalarıyla 1860'ların devrimci çocukları arasındaki uyuşmazlık. Çocuklar nesli, kendilerini yalnız kültürde değil kamu hayatının bütününde kabul ettirmeğe başlamış: Hoyrat ve maddecî. Bu genç radikallerin tek vatani var: Nihilizm, Çevre iğrenç, hayat abes. Nihilizm: Bir kale, bir zırh, bir gerekçe. Evet, Bazarov, yalnız 1869'ların değil, zamanımızın da kahramanı. Bir Amerikan yazarı, "Adeta ilk Bolşevik, diyor.. Daha doğrusu günümüzdeki öfkeli genç adamın orijinali." Ne var ki, bu şeytanî çehre, Rus tarihinde sık sık karşımıza çıkar. Eleştirmek için bakar dünyaya, yermek için konuşur.

Estetik değerleri küçümser Bazarov, geleneğe ve bütün sosyal değerlere tepeden bakar. Küstahtır, tok sözlüdür. Huy edinmiştir kaballığı. Beylik yargıların hüküm sürdüğü bir dünyada şaşkınlık, öfke, tiksinti uyandırır.

Turgeniev'in nihilisti beatnik (bitnik) olarak karşımıza çıkıyor şimdi. Her ikisinde de ödün vermeyen bir doğruluk. Her ikisi de yalancı kelimelere düşman. İkisi için de dünya yavanlıklarla dolu, insanı canından bezdiren yavanlıklar. Aynı çevreden kopuş, aynı hayal kırıklığı ve aynı tahrip susuzluğu. Ne var ki Bazarov'la arkadaşları yıkmak için yıkmak istemezler; amaçları: Yeni ve daha iyi bir dünyayı kurmak için zemini temizlemek.

Nihilistler, Rus tarihinin çeşitli dönemlerinde başka başka çehrelerle sahneye çıkarlar. "Ecinniler" de daha korkunç, daha kıyıcıdırlar. Elllerinde neşter değil tabanca ve bomba vardır. İktidar sertleştikçe, nihilist de zalimleşir. Denilebilir ki Çarlar Rusya'sında sesini duyurmak isteyen her aydın bir parça nihilisttir. Nihilist, anarşistin Rusya'daki adı. Dünya anarşizminin en tanınmış temsilcileri: Rus. Bir Bakunin, bir Kropotkin, bir Tolstoy, hepsi de soylu. Hareketin merkezinde Bakunin. Kimseye benzemeyen bir aristokrat. Almanları sevmez, Marx'a da düşman. Dünya yangınına tutuşturacak olan Ruslardır ona göre. Anarşizm ayaklanma demek, topyekûn ayaklanma. Eski dünyanın harabelerinden yeni bir dünya kurulacaktır. Işık, Doğu'dan fışkıracak ve Batı'ya taşarak burjuva dünyasının karanlıklarını yok edecektir. İnsanoğlunun gelişiminde üç aşama vardır: Hayvanlık, düşünce, isyan. Devrimcilerin halkı eğitmesine ihtiyaç yoktur. Devrimcilik, dağınık isyanları tek eylemde toplamak, eylem fırsatlarını yakalamaktır.

Batı düşüncesinin son armağanı

Marksizm'den bu yana Avrupalı kafası tek felsefe mektebi kurabilmiştir: Egzistansiyalizm. Egzistansiyalizm'in edebiyat çevrelerinde en tanınmış temsilcisi: Albert Camus.

Camus'un temel düşüncesi Sizif miti (1943) ile İsyen (1951)dadır. Hayatın içinde gelişen bir düşünce karşısındayız. Kendi de söylüyor : “Düşünce, bir ömrün tecrübesiyle kaynaşır ve bu tecrübeye göre biçimlenir.”

Sizif masalı ile İsyen eden insanı ayrı ayrı inceleyelim. Camus önsözde uyarıyor bizi. Kitapta tasvirini yaptığı: Bir ruh hastalığı. Sorumluluğu yüklenmemektedir. Mit, kısa bir zaman için geçerli, nasıl bir geleceğe yöneliyor, kestiremeyiz.

Sizif masalı'nın ana teması: İntihar. Kavramın imtiyazlı bir yeri var. Yazarın düşüncesi oradan fışkırıyor. Camus, intiharı incelemekten çok bir cevabı değerlendiriyor. Hayatın anlamı nedir sualine verilen cevap. Düzeyde kalan izahlara iltifat etmiyor Camus.

Yargısı şu: Hayat, abestir. Niçin katlanıyoruz? Alışkanlıktan. “Canına kıymak demek, bu alışkanlığın ne kadar abes olduğunu, yaşamak için hiç bir ciddî sebep bulunmadığını, her Allah'ın günü didinmenin çılgınlığını ve ıstırabın faydasızlığını anladım demektir”. Kısaca, canına kıymak, hayatın yaşamağa değmediğini kabul etmektir.

Camus, bir müntehir adayı olarak, gündelik hayatın boşluğunu derinden derine duyar. Ama can tatlı. Hayatın anlamı olmasa da, yaşamalı. Bu çelişkiden doğuyor Camus'un cevabı ve kahramanlığını vurguluyor.

Hayatın anlamsızlığını uzun uzadıya anlatır Camus. Hem gönlümüzle hem kafamızla duyarız bu anlamsızlığı.

Düşüncenin de, eylemin de eşiğinde abes var. Belki karışık, belki müphem. Ama kesin bir duygu. Uzak, ama mevcud.

Bir beklenmedik duygu, bir yolun dönemecinde veya bir lokantanın aralığında içinize çöker. Ani ve rezil bir duygu. Birden yakalayır sizi. Ve bütün hayatınızı değiştirir. Size mahsus bir tecrübe. Başkasına aktaramazsınız.

Uyanış, tramvay, dört saat çalışma, yemek, tramvay, dört saat çalışma, yemek, sonra uyku ve Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma ve Cumartesi aynı yeknesaklık. Umumiyetle sıkılmadan yaparız bu yolculuğu.

Jestlerimizin otomatizmi de, gündelik hayatın dış ritmine uyar. Anlamsızlık, yalnız dışımızda değil, içimizdedir de. “İnsanlar, insan dışı da ifraz eder. Bazı uyanık anlarında, jestlerinin mekanik yönü, anlamsız pandomimleri çevresindeki herkesi afallatır. Bir telefon kulübesinde adamın biri telefon eder. Ne söylediğini duymazsınız. Mimiğini görürsünüz sadece. Neden yaşıyor bu adam dersiniz, ama tedirgin de olmazsınız pek. Günün birinde abes duygusu yakalar sizi, iflah olamazsınız artık.”

“Abes, insanın özlemleriyle, çağrısıyla dünyanın akıl dışı suskunluğu arasındaki karşılaştırmadan doğar. Bir yanda insanın özlemleri, bir yanda irrasyonel. Bu dramın üçüncü kahramanı, abestir.”

Öyle mi acaba? Hakikatte abes, gerçeğe sırtını çeviren, varlık probleminin çözümünü kendi içinde ariyan ferdin yalnızlığından doğar. Egzistansiyalizmin temelinde de hayata karşı derin bir bıkkınlık, gerçek bir nevroz vardır. Bir yazarın dediği gibi, egzistansiyalist filozof, hayattan nefret eder ve insanlardan tiksindir.

Sizif masalında, Anlaşmazlık'ta, Yabancı'da, cana kıyılır veya intihar edilir. Kahramanlar marazi bir keyf duyar cana kıymaktan. Kör bir kaderdir bu. Deniz kıyısında yaşamak isteyen parasız bir genç kız, para elde etmek için adam öldürür ve en küçük bir nedamet duymaz. Sonunda intihar eder, ama öfkesinden. Egzistansiyalist roman kahramanları bir eser yaratmak, faydalı olmak için harekete geçmezler. Eylemleri ister caniyane olsun, ister kahramanca, var olduklarını isbat için bir imkân, bir araç Sizif, boyuna kayayı kaldırır, bunu yaparken kendi varlığını vurgulamaktadır. Abesmiş! olsun. Gücünü göstermek için bir kurallar dehlizine kapanan sanatkârın aradığı da bu buruk tatmin değil mi? Kendilerini, hür olduklarına inandırmak için kan ter döken bu kahramanların gözünde mühim olan tek şey bu saçma sapan davranışlardır.

İstesek de, istemesek de öleceğiz. Demek, her şey anlamsız. İnsan olarak yaşadığımız macera hiç bir işe yaramıyor.

Bu anlaşılmaz dünya, bu saçma sapan gündelik hayat, ölümle sona erecek olan bu sessiz komedi karşısında, şuur... Şuur uyanıncaya kadar gayet tabii ve rahat olarak yaşanan gündelik hayat. Birdenbire sıkıcı ve mide bulandırıcı olmağa başlar. Çünkü şuur, hayatın otomatik ritmi ile kaynaşmışken, bu ahenk bozulur. Şaşırır insan. Ben ki şuurum, nasıl olmuş da kendi dışımda bir varlıkla kaynaşabilmişim? Şuur ayrılır ve işlemeğe başlar. Anlarınız ki şuur, tek güzel şey. Çünkü her şey şuurla başlar, her şeyin değerini yapan şururdur.

Bir yanda şuur, ötede irrasyonel. İzlenecek üç yol var:

1 - Hayatın manası yoksa öldürürüm kendimi. Ama kimsenin kendini öldürdüğü yok. İntihar bir çözüm değil, çünkü şuurunu hesaba katmıyor. Abes, şururdan doğmuştur ve bir hakikat olarak yaşmalıdır.

2 - İkinci yol, ümid. Şuurun önünde abes duvarı var. Şuur yeni bir hayat arar. Bu dünyanın anahtarı olan başka bir dünya hayali ile yaşar. Bir gün her şey aydınlanacaktır. Daha şimdiden her şeyin bir hikmet-i vücudu olduğu düşünülebilir. İman söz konusudur. Camus burada teselli metafiziklerini tahlil eder.

3 - Gerçek çözüm yolu: İsyanıdır. Uyuşukluğu red etmek ve şururdan yana olmak kahramanca bir çözüm. İsyân abes'e yöneliş, abese bakış, şuurunu abese fırlatıştır. Yaşamak, abesi yaşatmaktır. İsyanın kaynağı gurur değil, şururdur. Evet, isyan dünyayı alt eder, ama ümitsizdir, çünkü mutlak bir ölüm düşüncesinden doğar, isyanla şuur ölümsüzleşmez.

İsyân eden insan'da ortaya atılan ilk soru: “başkalarını öldürebilir miyim?”. Söz konusu olan, yaşadığı çağı anlamak. Çağımız cinayet çağı, katil, yargıç; günahsız, suçlu iskemlesinde. Birinci kaziye: Her şey caizdir. İkinci kaziye: Başka bir insanı öldürmek caiz değildir. Çünkü bütün insanların ortak yönü: Şuur.

Sizif masalı, abesi anlatır. Abes, şuurunu yaralar ve onun emellerine karşı gelir, ama faydalıdır da: İsteyerek katlanılan bu yaralanış sonunda şuur uyanır ve ayakta durur. Böyle bir deneme zorunludur. Çünkü peşin hükümlerin, prensiplerin kökünü kazır. Şuurun zincirlerini kırar. Ona yeni bir silah verir: Şüphe. Ne var ki bu abes denemesini aşmak lâzım. Bu hassasiyet ve temelindeki nihilizm, bir kalkış noktası olmalıdır sadece. Saplanıp kalmak, çağımızın yanılgısı. Abes kendi başına bir eylem kuralı belirtmez. Kalkış noktası olarak değeri vardır. İtici bir güçtür, aynı anda ileri sürdüğü iki kaziyeyi bir yaratış sonunda aşmak lâzım. Abes isyan sayesinde aşar kendini. Madem ki dünya abes, bu abes karşısında isyan

etmek lâzım. Şuur, isyanla beraber doğar. Evet, şuur yaratan isyan değildir. Eylemden önce değer vardır. Çamus için; öz, varlıktan önce gelir. Bizde korunması gereken ezeli bir değer yoksa niçin baş kaldıracacağız?

İsyan, insanoğlunun haysiyeti. İsyan ediyorum demek ki varız. Demek ki isyan egoist bir hareket değil, çok defa bir fedakârlık. İsyan, gözleri kapalı bir züht. Asi küfrediyorsa, yeni bir Tanrı bulmak ümidi iledir.

Bir şahidin suçlamaları

Tutku yüzünden işlenen cinayetler başka, mantığa dayanan cinayetler başka. Ceza kanunu aralarındaki farkı tek kelime ile kestirip atmış: Taammüd. Taammüd yani düşünerek işlenmiş cinayet çağındayız, kusursuz cinayetler çağı. Bugünün suçluları “seviyordum” diye bağışlanmak isteyen birer zavallı çocuk değil artık. Basbayağı ergin kişiler. Mazeretleri de tartışılmaz: Felsefe. Her şeyi kanıtlatabilirsiniz felsefe ile hatta katilleri yargıç yapabilirsiniz.

Rüzgârlı Tepe'de Radcliff, Cathie'yi elde etmek için bütün insanları öldürmeğe hazırdır ama bu cinayetin makul olduğunu veya herhangi bir sisteme dayandığını ileri sürmek aklından geçmez. Öldürmeğe hazırdır o kadar. Başka bir mazeret aramaz. Cinayet aşkın gücüne ve kişiliğe dayanır. Güçlü bir aşk her zaman görülmediği için cinayet de bir istisnadır. Kapı ve pencere kırmak gibi bir kanunsuzluk. Fakat günümüzde insanlar tabansız oldukları için bir doktrine sarılmak, yani suçu bir takım sebeplere dayamak ihtiyacındadırlar. Böyle olunca da cinayet, akıl gibi doğurganlaşmakta, kıyasın bütün biçimlerine bürünmektedir.

Eskiden çılgılık gibi yalındı, şimdi ilim gibi evrensel. Dün yargılanıyordu, bugün dünyayı yargılamaktadır. Bu ne rezalet demiyeceğiz. Bu denemede de öteki denemelerimizde olduğu gibi ânın gerçeğini kabul diyoruz. Bu gerçek mantığa dayanan cinayettir. İşte amacımız da bu cinayetin gerekçelerini araştırmak Zamanımızı anlamak için bir çaba bu deneme. Elli yılda yetmiş milyon insanı yerinden yurdundan eden, köleleştiren, yok eden bir dönem ancak ve her şeyden önce yargılanmalıdır diye düşünenler çıkar belki. Ama dönemin suçluluğu iyice anlaşılmalı değil mi? Bir zamanlar zorba, şânını yüceltmek için kentleri yakıp yıkıyor, galibin arabasına zincirlenen tutsak eğlenen kentlilere teşhir ediliyor, toplanan halk önünde yırtıcı hayvanlara fırlatılıyordu. Bu kadar dobra dobra cinayetler karşısında, vicdan metanetini koruyabilir, muhakeme berrak kalabilirdi. Ama hürriyet bayrağı altındaki esir kampları insan sevgisi adına veya insan üstü uğruna işlenen katliamlar muhakemeyi bir mânâda alt üst ediyor. Cinayet suçsuzluk postuna bürününce (zamanımıza mahsus garib bir terslik), suçsuzluk kendini savunmak zorundadır. Kitabın yapmak istediği, bu garib meydan okuyuşu kabul etmek ve incelemek.

Mesele şu: Neden suçsuz eyleme geçer geçmez cana kıyıyor? Bu bir alinyazısı mı acaba? Karşımızdaki insanı öldürmek veya öldürülmesine razı olmak hakkına sahip miyiz? Önce bunu bilelim. Zamanımızda her eylemin sonu dolaylı veya doğrudan cana kıymak olduğuna göre, neden öldürüyoruz, öldürmesek olmaz mı? Çözülmesi gereken başlıca soru bu. Öldürmek, hakkımız yoksa tek çıkar yol intihar değil mi? İdeolojiler çağında yaşadığımıza göre, cinayet işini anlamağa çalışmalıyız. Cinayet akla uygunsa, hem devrimiz, hem de biz doğru yoldayız demektir. Değilse, düpedüz çıldırmışız. Ya bir gerekçe bulacağız cinayete

yahut eylemden vazgeçeceğiz. Aydınin görevi çağın gürültü patırtısı ve kan deryası içinde, kendisine sorulan suâle açık seçik bir cevap bulmak. Çünkü hepimiz sorguya çekiliyoruz. Altmış yıl önce inkâr çağındaydık. Cana kıymadan önce, uzun uzun düşünürdük. Bazan intibara varırdı iş. Derdik ki; kanunda hile yapıyor, insanlar da, bende öleyim bari. İntihar bir çözümdü. Bugünün ideolojisine göre, oyunun kurallarına uymayan yalnız başkaları, o halde öldürelim. Tanyeri ağarırken sırmalara bürünmüş katiller bir hücreye sokuluyor yavaşça; işleri öldürmek.

Demek ya kendi canına kıyacaksın, ya başkalarının. Üçüncü bir yol yok. Abes kaçınılmaz. Her şey mümkün, her şey mânâsız olduğuna göre, ölmüşüz veya öldürmüşüz ne farkeder? Katil ne haklı, ne de haksız. İnsan yakan fırınları tutuştursanız da olur, kendinizi cüzzamlıların bakımına adasanız da olur. Hayır da, şer de, tesadüf ve kapris.

Peki, elinizi kolunuzu bağlasanız, o zaman da başkalarının öldürülmesine rıza göstermiş olmayacak mısınız? Tek hürriyetiniz var; insanların mükemmel olmadığından yakınmak. (Bkz. A. Camus, L'Homme revolte)

TOPLU BİR BAKIŞ

Şiddet: Avrupa'nın Tanrısı

Avrupa, Makyavel'den beri kasideler okur şiddete. Hristiyanıyla, maddecisiyle, sosyalistiyle bir sara nöbeti içindedir. Ama şiddet, tarihin hiçbir döneminde çağımızdaki kadar yüceltilmemiştir. Sorel'in “Şiddet Üzerine Düşünceler”iyle başlayan bir isteri nöbeti, Batı'nın sözde irfanını bir cinayet kışkırtıcısı derekesine düşürdü. Camus doğru söylüyor: “Maverayla göbek bağı koparmış bir dünyanın insanı ya intihar eder ya isyan.” Öldürmek, maddeci Batı'nın alın yazısı. Kendini ve daha da çok başkalarını öldürmek.

İnsan insandan öğreniyor. Bir ana kucığı olan tabiat sonsuz bir mezbele. Şehirler, kan deryası. Büyücü çırağı, topraktan fışkırttığı ifrit tohumlarını tekrar yerin dibine sokmak için var gücüyle tedbir arıyor. Ne yazık ki şerrin kaynağına bir türlü inemedi. Biz de temelleri çatırdıyan bu yalancı, bu katil medeniyetin şuursuz bir taklitçisi olarak aynı ölüm karnavalına katılmış bulunuyoruz.

Batı'dan ayrıldığımız tek taraf: Şuursuzluk. Çılgınlığımıza “bilimsel” bir yafta yapıştırdık: Anarşizm. Oysa bu kör doğuşunun hiçbir izm'le uzak yakın münasebeti yoktur. Maâşerî bir kuduz, bir kendi kendini tahrip cinneti. Avrupa kendi yarattığı ifritleri tepelemek için elinden geleni yapıyor. Evliya-ı umur (iş başındakiler) Batının bu gayretlerinden topyekûn habersiz.

Tekerlemelerle avunmağa çalışıyoruz. Oysa bu büyük yangını şairane lakırdılarla söndürmeğe yeltenmek fikrî sefaletimizin hazin bir hücceti, hazin ve lüzumsuz. Önümde bir kitap duruyor: 1975'de Londra'da basılmış. Adı: Şehir Terörizmi. Yazar: Anthony Burton. Aydın denen devekuşları, niçin bu ikaz edici neşriyata eğilmezler?

Şehir Tedhişçiliği

Ferdî tedhiş, İslâm'ın da, Osmanlı'nın da tanımadığı bir âfet. Ülkemize, bütün emraz-ı içtimaîye gibi, Batı'dan geldi. Teşhis ve tedavisini de Batı'dan öğrenmek zorundayız. Kitabın arka kapağı yazarı şöyle tanıtıyor: “Anthony Burton, İngiliz ordusunda 16 yıl görev yapmış. Görevinin son yıllarında kurmay adaylarına milletler arası meseleler ve savaş tabiyesi üzerine dersler vermiş. Londra Üniversitesi'nden mezun. Surrey Üniversitesi'nde master yapmış. Şimdi serbest hoca ve yazar.”

Ön kapakta ise, kitap şöyle tanıtılıyor: “Çok acı, daha doğrusu çok ayıp... Bombalar patlar ve günahsız insanlar göz göre göre öldürülür veya sakatlanırken gazetelerdeki iri başlıklar ve haber bültenlerine öylesine alıştık ki, kılıımız bile kıpırdamıyor artık. Birbirini kovalayan her saldırıdan sonra içimizden yükselen öfke çabucak kaybediyor etkisini.” Bu kitapta Tony Burton, şehir gerillasının ideolojik ve politik köklerini bir bir inceliyor. Bakunin, Marighela, Guevara ve Debray gibi tedhişçilerin bu yolu niçin seçtiklerini ve kullandıkları taktikleri enine boyuna araştırıyor. Metodlarının ve görüşlerinin neye dayandığını ve birbirini

kovalayan gerilla gruplarınca neden benimsendiğini anlatıyor ayrıntılarıyla. Kısaca, okuyucuya sunulan, bugün hepimizin karşı karşıya geldiği hayatî bir meselenin tahlili, insanı altüst eden bir tahlil.

Heyhat... Bu konuda “her şeyi anlamak, her şeyi affetmek” olmadığı gibi böyle bir hoşgörü temenniye de şâyân değildir. Burton doğru söylüyor; “Hastayı tedavi etmenin tek yolu derdini anlamaktır.”

Şimdi de yazarın önsözüne bir göz atalım. Kitabın amacı: Şehir tedhişçiliği adı verilen çağdaş olayın arka plânına (background) az çok ışık tutmak. Şehir tedhişçiliği, sokaklarda yapılan terörizm. Bu eylemin hedefi ya hükümetleri devirmek yahut da -sömürgelerdeki bağımsızlık taleplerini kabule zorlamaktır, yabancı hükümetleri.

Birinci bölümün başlığı: Tedhişin ana hatları. Burton, yazıya Bertand de Jouvenal'den bir iktibasla giriyor: “Ne yazık ki zor'a göz yummanın ne kadar tehlikeli olduğunu ancak iktidara zor'la yükselenler bilir. Oysa meşru yollardan iktidara geçenler şiddet politikasıyla karşılaşınca apışıp kalır ve tehlikeyi zamanında önleyemezler,

Şöyle diyorlar bize: “Ne bir savaşı önlemek söz konusu, ne de uçurumun kenarındayız. İçinde bulunduğumuz çağ bir yönetim buhranı çağı. İyi ama stratejik uyuşukluk altında bile tedhiş gerekçesi saklı değil mi? Bazan örgütlenmiş bir tedhiş. Devletler çok kere, resmî beyanlarıyla yüreklendiriyor tedhişçileri. Barış içinde bir arada yaşayacağız, diyorlar. Başka ülkelerin içişlerine karışmamak prensipleriymiş.

Tedhiş eylemcileri içinde çağdaş halk kahramanları var: Mao, Ho Chi-Minh, Che Guevera gibi. Millî devletlerarasındaki savaşı ve kuvvet diplomasisini namussuzluk sayan aydınlar var. Bunlar için tedhiş meşrudur, çünkü yukardan değil halktan kaynaklanır. Halk ölecekmiş, nasılsa ölecek. Savaşlarda ölmüyor mu? Bugün devrimci tedhişle uğraşırken, bu tedhişin uzun bir zamanı kucaklayan tarihini ve mazideki birçok örneklerini gözden geçiriyoruz. Mesela eski Mısır'ın papirüslerinde bile tedhişin izlerine rastlamak mümkün. Eski Yunan'ın site devletlerindeki parti kavgaları tedhişten başka ne! Mısır vakanüvisleri “Kan... Her tarafta kan” diye feryat ediyor.

Sonra yazar, tarihin şahadetine başvuruyor uzun uzun. Tüsidit'ü konuşturuyor.

Evet... Güneş altında yeni bir şey yok. Fakat şehir tedhişinin derli toplu bir nazariyesi yapılmamış geçen asırda. Tedhiş, 1871 Paris Komünasıyla bir devrim aracı payesine yükseliyor. Sonra uslanmaz ve yaman terörist Blanki ve Lenin anlatılıyor.

Çağdaş tedhiş, millî sınırlar tanımaz Burton'a göre. Başiboş, deli dolu bir saldırı. Bunun için tedbir almak son derece güç. Tedhişçiler sayıca az. Ama hepsi de çılgın, hepsi de canından vazgeçmiş. Ve Burton, dünyadaki belli başlı tedhiş gruplarını temsil ettikleri ideolojileriyle beraber bir bir sergiliyor. Kitap 344 büyük sayfa.

İçindekiler aşağı yukarı şunlar:

1 — Tedhişin ana hatları

2 — Yaratıcı tedhiş

- 3 — Kıvılcım - Lenin'in yeniden keşfi
 - 4 — Uzun bıçakları bileyin - Nazi ve faşist tedhişi
 - 5 — Kır gerillası mı? Şehir gerillası mı? Metodolojik tartışma
 - 6 — Tupomarov yahut devrimci değişim için yeni model
 - 7 — Komünizm sonrası devrimciler - yeni sol
 - 8 — Beyaz ve siyah ırkçılık
 - 9 — Bölücü terör
 - 10 — Şehir gerillası konusunda İngiliz tecrübesi
 - 11 — Yaşasın ölüm! Ümitsizlikten doğan tedhiş
 - 12 — Tepki
 - 13 — Haşiyeye, tedhiş pazarı mı?
- Batı Avrupa için reçete
- Ekler:
- 1 — Şehir tedhişinin ideolojik kaynağı
 - 2 — Şehir tedhişine yol açan şartlar
 - 3 — Kuzey İrlanda'daki örgütler
- Bibliyografya

SON DURAK: ANOMİ

Cevdet Paşa'ya göre, dinlerin de sapıklıkların da kaynağı Asya. İranlı Mezdek hem sosyalizmin, hem komünizmin, hem nihilizmin piri. İslamiyet bu çılgınlıkları tasfiye etmiş. Mezdek'in çömezleri, ya isim değiştirerek yeraltında yaşamaya çalışmış yahut Avrupa'ya sığınmış. Anarşizmin tarihini yazanlar Yunan-ı Kadim'e kadar uzanır. Sonra Orta Çağ manastırlarına uğrarlar. Elbette ki XIX. asrı kıızıla boyayan bu mezheb-i siyasiyi Mazdeizm'e icra etmek yanlış. Böyle bir akrabalıktan ancak anarşizmin tarih öncesi için söz edilebilir.

Devlet-i Aliye'ye gelince... Nizama perestiş eden ceddimiz için nizamı tahribe yönelen her davranış çılgınlıktı. Sultan faniydi, saltanat ebedî. Gerçi isyan ve iğtişâş insanlık tarihinin kaçınılmaz afetleri. Ama Osmanlı'da hiçbir ayaklanmanın hedefi devleti yok etmek değildir.

XIX. asrın sonlarında Çarlık Rusya'sını titreten nihilistler, Osmanlı için birer ihtilâlcidiler. İhtilâl, dilimizin en korkunç, en karanlık kelimesiydi. Fitne, fesat, fetret, o meş'um hercümercin belirtileri veya hazırlayıcısıydı. Türkçede anarşiyi karşılayacak tek lâfız vardı: İhtilâl.

Avrupa'da esen tedhiş rüzgârı XX. asrın başlarında ülkemize de uğradı. Anarşinin iğrenç çehresini o zaman görür gibi olduk. Bir ermeni komitecinin Halife-i Rûy-i Zemin'e fırlattığı bomba, garpperest bir şairimize

19. Asrın Yüzkarası

BAŞLARKEN

Dosyalarımı karıştırırken bir tomar geçti elime. Üzerinde garip bir başlık “XIX. Asrın Yüzkarası.” Birden hatırladım. 25 yıl önce dostum Sedad Zeki yazmıştı bu sayfaları. Yanlış hatırlamıyorsam yabancı bir diplomata yollanan bir mektup. Sedad Zeki, son 50 yıllık tarihimizin bir dökmünü yapıyordu. Mektup Fransızca yazılmıştı. Arada İngilizce cümleler de vardı. Bazı sayfalar kaybolmuştu, bazı satırlar okunmuyordu. Bereket konunun aşinasıydım. Yakın mazinin sislerine ışık tutan bu sayfalar üzerinde defalarca konuşup tartışmıştık. Elimizdeki yazı, tarihten çok tarih felsefesi. Ne yazık ki bu araştırma, dostumun tamamlayamadığı bir binanın sadece revakı. Bununla beraber dünümüzün en çapraşık sorularına cevap getiriyor: Osmanlı niçin sanayiini kuramadı? Avrupa'nın dostluğuna ne kadar güvenebiliriz? Rusya ile hemhudud ülkeler toprak bütünlüğünü nasıl korudular? Kâh Yeni Osmanlı, kâh Jön Türk diye anılan intelijansiya toplumumuzda niçin uğursuz bir rol oynamış? İktidarla aydın çatışması. Abdülhamid Han'ın gerçek kişiliği vs. vs...

Sedad Zeki, maziye arşivlerden aydınlatan soğukkanlı bir kütüphane adamı değildir. İmparatorluğun çöküşünü hem ferd, hem de aile olarak yaşamış bir şahid, daha doğrusu bir müşahid. Babası Mustafa Zeki Paşa (1849 -1914) değerli bir asker ve tecrübeli bir devlet adamıdır. Çeyrek asırdan fazla bir zaman Mekatib-i Askeriye nazırı ve Tophane Müşiri olarak Devlet-i Aliye'ye hizmet etmiştir. Sedad Zeki, Abdülhamid devrinin belli başlı ricalini yakından tanımış; 1908 Meşrutiyetinin sarahatini günü gününe yaşamış; Cumhuriyetten sonra hariciyeye intisab etmiş; Paris ve Londra'da sefaret müsteşarlığı yapmış; Mısır'da başkonsolos iken emekliye ayrılmıştır. 1950'de Demokrat Parti'den milletvekilidir. Âli ve Fuat Paşa mektebinden bir diplomat, Fransızca, İngilizce ve Almancayı ana dili gibi konuşur ve yazardı. Geniş bir tecessüsü, ansiklopedik bir kafası vardı. Çok okumuş, çok çile çekmiş, çok düşünmüştü. Hayatın “kerm-ü serd”ine rindane bir eda ile gülümseyen kâmil bir Osmanlı münevveri. Belki son Osmanlı münevveri. Filhakika, Sedad Zeki Bey o kadar insafsızca tenkid ettiği İnkiraz devri intelijansiyasının en mükemmel örneğidir. Nüktedan, sühanperdaz, görmüş geçirmiş bir merd-i arif.

O da tanzimatın büyük devlet ricali gibi (bir Âli, bir Fuat, bir Sait Halim Paşa'yı hatırlayınız) yazılarını daha çok Fransızca kaleme alırdı. Gerek konuşur, gerek yazarken Fransızcadan İngilizceye, İngilizceden Almancaya atlayıverirdi. Avrupalı bir diplomatla konuştuğunuzu zannederdiniz. Zevkleriyle Osmanlı, kültürüyle Batılıydı.

Belgenin rahat okunmasını sağlamak için başlıklar koyduk. Zaman zaman notlar eklediğimiz de oldu. Ama teşhis ve tespitlere dokunmadık. Bütün bir ömrün gözlem ve inançlarını özetleyen bu eşsiz belgeyi yarının tarihçilerine sunuyorum.

BATI OLAYI

İhtişamlı bir tulü

XIX. Yüzyılda Avrupa erişilmez bir üstünlük kazandı, hem de birdenbire... Ve dünya üzerinde hemen hemen mutlak hâkimiyet kurdu. Cihan'ın en uzak bölgelerine âid de olsa, her mühim mesele, Avrupa hariciyeleri arasındaki tartışmalarla karara bağlanıyordu. İtibara şâyân olan, yalnız “düvel-i muazzama”nın menfaatleri idi. Bir kelime ile dünyanın mukadderatı - hem topyekûn hem de ufak ayrıntılarıyla- Avrupa’nın savaş meydanlarında çözümleniyordu. “Avrupa Konseri (1) denilen beş veya altı Avrupa devleti öylesine güçlü idi ki, terazinin bir kefesine onlar konsa, öbür kefeye de dünyanın geri kalan ülkeleri yığılsa, ikinci kefe tüy kadar hafif kalırdı.

(1) AVRUPA KONSERİ Napolyon Fransa’sını mağlup eden Avrupa’nın üç güçlü devleti -Rusya, Avusturya ve Prusya- ile İngiltere Avrupa’daki etki alanlarını yeniden düzenlemek ve bir “Avrupa dengesi” kurmak için, hemen bütün diğer Avrupa devletlerinin temsilcileri ile Viyana’da bir araya gelirler (Viyana Kongresi 1814–1915). “Avrupa Konseri” adı altında kendini milletlerarası alanda kabul ettiren bu dört devlet, kurulan yeni dengenin devamını da garanti altına almaktadırlar. 1818’de Fransa’nın, 1856’da İtalya’nın katılımıyla Konser daha da güçlenir. Ancak kendilerini diğer devletlerin hâmesi kabul eden Konser devletleri onların iç işlerine müdahale hakkını da kendilerinde bulacak ve bir müdahale politikası izleyeceklerdir.

Avrupa bu hâkimiyeti nasıl sağladı? “Batı Olayı” ismini vereceğim bir mucize ile. Batı olayı, üç yüzyıl kuluçka hayatı yaşadıktan sonra, XIX. asırda patlayıverdi. Bu olayın temelinde rasyonalizm ve ilim vardı: XVII. asırda kekeleyen, XVIII'de konuşmaya başlayan, XIX'da haykıran ilim. Ama kimseyi şaşırtmadı bu ihtişamlı tulü, bekleniyordu sanki. Yine de izaha çalışan aydınlar çıktı; kimi ırkların üstünlüğü dedi, kimi Yunan ve Latin medeniyetlerinin uzantısı. Hristiyanlık'ın etkisi, diyenler de oldu, kavimlerin ilerleme kabiliyeti, diyenler de. Hiçbiri tatminkâr değildi bu izahların. Başkalarına göre, bütün muvazeneleri altüst eden bu zuhur, Avrupa'nın uyanışı olarak değil, dünyanın diğer kısımlarının - bilhassa Avrupa dışındaki en büyük imparatorlukları kurmuş olan Asya'nın - inhitatı olarak vasıflandırılmalıydı. Fernand Grenard, “Asya'nın Çöküşü” (*) adlı kitabında, şa'saaları XVIII. asırda hâlâ devam eden büyük Asya İmparatorluklarından söz eder: Mançular Çin'i, Safevîler İran'ı, Büyük Moğol'un Hind'i, Osmanlı Türkiye'si... Bir zamanlar dünyaya dehşet saçan ve düne kadar güçlü olan bu ülkeler nasıl oldu da birdenbire siliniverdi diye şaşar. Bu çöküşü iç sebeplerle izaha çalışır. Bizce yanlış. Asya'nın çöküşü diye bir mesele yok. Avrupa'nın uyanışı diye bir harika var: Batı olayı, Güneş ufukta belirince yıldızlar söndü, o kadar. Asya imparatorluklarının izmihlali yönetici sınıfların ve hanedanların yozlaşması gibi sebeplere bağlanamaz. Batı olayı birdenbire ortaya çıkmasa, Asya devletleri daha asırlarca siyasî hayatlarını sürdürür; Asya, inhitatının farkına bile varmazdı.

Filhakika, Avrupa'nın yayılması korkunç oldu: bütün Afrika'yı, Okyanusya'yı, Güney Asya'nın tümünü ele geçirdi Avrupa. Haritaya bir göz atın. Fransa'nın, İngiltere'nin, Hollanda'nın, Belçika'nın, Almanya'nın sömürgeleştirdiği uçsuz bucaksız topraklar görürsünüz.

İki Engel, Monroe Doktrini ve Rus Heyulası

Sonra, Kuzey ve merkezî Asya'ya uzanan Rus heyulası. Yükselen sular iki engelle karşılaşmamış olsa, istila dalgası dünyayı kaplayacak ve cihan Avrupa Konseri tarafından bölüşülecekti. Birinci engel, ABD'nin geçen asrın ilk çeyreğinde ilân ettiği Monroe doktrini (2) ABD, Avrupa'nın

.....

(2) MONROE DOKTRİNİ James Monroe'nun, 2 Aralık 1823'de, Amerikan Kongresi'ne sunduğu yıllık raporda ileri sürülen dış politika prensipleri. Amacı, Amerika kıtasını, daha da çok Pasifik kıyısıyla, bağımsızlık savaşı veren Lâtin Amerika'yı, Avrupa'nın, (bilhassa İspanya ile birleşen Fransa ve Rusya ile İngiltere'nin) sömürgeci müdahalelerine karşı korumaktı.

Monroe'ye göre, Amerika kıtası yeni bir sömürgeleştirilmeye elverişli değildi artık; her türlü Avrupa müdahalesine karşı ABD tarafından korunacaktı, ABD de Avrupa işlerine karışmayacaktı.

Richard Olney ABD'nin kıta üzerindeki fiilî hükümrânlığını ileri sürerek Latin Amerika üzerinde kontrollerini kurmağa kalkışınca, bu doktrin kıtanın denetimi politikasına dönüşecek (dolar diplomasisi).

Meksika'da Fransa tarafından çiğnenen Monroe doktrini (1862 – 67) milletlerarası gerçeklerle karşılaşınca geniş ölçüde değişmek zorunda kaldı (ABD Berlin Kongresi'ne ve I. Dünya Savaşı'na katıldı); oysa “izolasyonizm” (İnfiratçılık) lehinde kuvvetli bir cereyan vardı (bu yüzden Versay antlaşmasını onayladı ABD, Milletler Cemiyeti'ne katılmadı 1919). Alman ve Japon tehditleri (2. Dünya Savaşı) ABD'yi infiratçılık siyasetini terketmeğe ve dünya politikasında başrolü oynamaya zorladı.

iştihslerini dizginleyecek kadar güçlü değildi o sıralarda. Walter Libmann'ın (3) da işaret ettiği gibi (“Bir Asırlık Amerikan Diplomasi'si”) İngiliz bahriyesini yanında bulmuş olmasa, bu cesur programı gerçekleştiremezdi elbette. Muhakkak olan şu ki, bu doktrin Avrupa'nın taşkın güçleri tarafından fethedilmesine başlıca engel olmuştur, Latin Amerika'nın.

Avrupa devletlerinin dünyayı paylaşmasına ikinci engel: Rusya. Nasıl olur, denecek? Rusya Avrupa Konseri'ne dâhil değil mi? Rusya hiçbir zaman Avrupa Konseri'nin “bona fide” (iyi niyetli, güvenilir) bir üyesi sayılmamıştır. Avrupa dünyasından çok farklı, Batı anlayışlarına fazlasıyla yabancı, geniş toprakları ve boyuna artan kalabalık nüfusuyla Avrupa'da sadece kuşku uyandıran bir ülke. Evet, I. Petro domuzuna batıcıdır. XVIII. Asrın en büyük Rus hükümdarları, menşece Alman, yani Batılı; Rus monarşisi ve aristokratları, XIX. Asır boyunca Batı Avrupa'nın metodlarına ve davranışlarına meftun... Doğru, ama yine de Rusya Avrupa'nın gözünde egzotik ve Asyalı olmaktan kurtulamamıştır bir türlü. Kurtulamamıştır çünkü Ortodoks'tur. Ortodoks demek, Bizans'a yakın demek. Batı Avrupa milletlerinden çok, Balkan kavimleriyle akraba... Bu yüzden de, Avrupa'nın dışında tutulmaya mahkûm.

(3) LIPMANN (Walter) Amerikan gazetecisi (Newyork 1889). 1966'da New York Herald Tribune'un başyazarlığından ayrıldı. 1913'den beri gazetenin yazı ailesindendi. Dış politika konularında dünyaya ün salan eserleri var. “The United States in World Affairs” (Dünya Meseleleri Karşısında ABD, 1932–33), «The Good Society» (Örnek Toplum, 1937), “US. Foreign Policy” (ABD'nin Dış Siyaseti, 1943), “The Public Philosophy” (Halk Felsefesi, 1953), “The Communist World and Ours” (Komünist Dünya ve Bizim Dünyamız, 1959).

1875 -1878 BUHRANI YAHUT RAMAZAN KARARNAMESİNDEN AYASTEFANOS MUAHEDESİNE

Mukaddime

Fransız İmparatorluğu'nun çöküşü Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenliğini sağlam bir temel altına alan siyasî dengeyi altüst etti. Şöyle ki, III. Napolyon Fransa'sı kara Avrupa'sında bir nevî hâkimiyet kurmuştu. Ayrıca, denizlere hükmeden İngiltere ile ittifak halindeydi. Bu iki devlet isteklerini kabul ettirmek için savaş yapmak zorunda değildiler. Seslerini yükseltmeleri kâfi. Oysa, Fransa - Almanya savaşının neticesi Fransa'yı ikinci plana attı. Bismark İmparatorluğu, kara Avrupa'sının önde gelen devleti oldu. Ne var ki, Almanya, Türkiye'ye Fransa kadar dost değildi. Üstelik Fransa'nın öç almaya kalkmasından, Fransa ile Rusya arasında yakınlaşma olmasından da endişeleniyordu.

Bunun içindir ki, Rusya'nın alâkasını Doğu'ya kaydırmaya ve onun Doğu'daki teşebbüslerini desteklemeye kalkıştı. Avusturya'ya karşı davranışı da aynı oldu. Onu da Balkanlarda fetihler yapmaya teşvik etti. Oysa bütün bunlar ancak Türkiye'nin zararına gerçekleşebilirdi.

Demek ki Türkiye çok nâzik durumdaydı... Üstelik “Sedan Bozgunu”nun (*) hemen akabinde, Rusya

.....

(*) Sedan Bozgunu: Sedan yakınında yapılan (1 Eylül 1870) ve Fransa - Prusya savaşını sona erdiren muharebe. Bu çarpışmada Fransız Ordusu bozguna uğradı ve III. Napolyon esir edildi.

Londra'da bir konferans toplanmasını talep etmişti. Maksat: Karadenizdeki hâkimiyetini sınırlayan Paris Antlaşması'nın hükümlerini feshetmekti, (this clearly shows which way the wind is blowing). Elbette ki, bundan sonra sıra Balkanlarda isyan çıkarmaya gelecekti. Öte yandan, Türkiye'nin malî durumu yıldan yıla daha içinden çıkılmaz hale geliyordu 1855'den beri, gittikçe artan faizlerle alınan borçların yekûnu öylesine kabarmıştı ki; devletin bütün geliri ancak vâdesi geçmiş borçların faizlerini ödemeye yetiyordu. 1847'de yapılan 800 milyon altın franklık (nominal) bir istikraz kısa bir rahatlık sağladı ama hazinenin belini de kırdı. 1875 Ramazan Kararnamesi'yle vâdesi gelen borçların ancak yarısının ödeneceği ilân edildi. (1) Karar Fransa'daki ve bilhassa İngiltere'deki senet hamillerini fena halde kızdırdı. Öfke, hükümetlere de sirayet etti.

Bir Padişahın Hal'i

Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, Abdülaziz'in gözdesiydi ve Rusya ile iyi geçinmek taraftarıydı. Midhat Paşa'nın tutumu ise Mahmud Nedim'in tamamen zıddıydı. Midhat, Batı yanlısıydı, hürriyetçiydi, bir teşkilâtı esasiye kanunu istiyordu; Namık Kemal ve Ziya Beylerin temsil ettiği intelijansiyanın şefi ve hâmisî. “Mâliyedeki başıbozukluğun” insafsız bir eleştiricisi olarak tanınıyordu. Bir kelime ile günün adamıydı. Bosna Hersek'te isyan patlamıştı.

(1) Ramazan Kararnamesi: Osmanlı Devleti'nde iç ve dış borçların faiz ve resûlmal ödemeleri beş yıl süreyle yarıya indirildi, ikinci yarısının yüzde beş faizli tahvillerle ödeneceği konusunda da ayrı bir karar alındı (30 Ramazan 1875). Ramazan tahvilatı, Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta malî itibarını sarstı ve Dîyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasına yol açtı. Bu yüzden, kararnamenin çıktığı yıl sadrazam olan Mahmud Nedim Paşa ağır tenkitlere uğradı.

Bu isyana Mahmud Nedim'in tedbirsizliğı sebep olmuş deniyordu. Bir talebe-i ulûm nûmayişi padişahı endişelendirdi. Mühr-ü sadaret Mahmud Nedim'den alındı. Yeni bir hükümet kuruldu. Midhat Paşa bu hükümetin belli başlı nazırlarından biriydi. Kendini beğenmiş, kindar ve Abdülaziz'e karşı büyük bir düşmanlık besleyen Hüseyin Avni de serasker oldu.

Bu düşmanlığın sebebi padişahın birkaç yıl önce Hüseyin Avni'yi Isparta'ya sürgün etmesi. Padişah çoktan unutmuştu bu sürgünü, ama Avni unutmamıştı. Abdülaziz'i devirmek istiyordu. Bu tasavvurunu destekleyen başka kumandanlar da vardı. Bilhassa "Mekteb-i Harbiye"nin başında bulunan genç liva: Süleyman Paşa, Midhat'ın düşüncelerine can-ı gönülden bağlanmıştı. Kaldı ki, Abdülaziz'den memnun olan yoktu. Midhat kendine hayran bir hükümdar arıyordu, Kânun-u Esasisini kabul edecek bir hükümdar. Hüseyin Avni, şeyhülslâm ile sadrazam Rüştü Paşa'yı da peşinden sürüklemeye muvaffak olmuştu... "Rüştü Paşa gözleri yaşlı ve kalbi katı" eski bir gediklisiydi sarayın. Uzun ve dramatik tereddütlerden sonra suikasta katılmağa razı olmuştu. Midhat'la askerlerin istediğı gerçekleşti. 15/16 Mayıs 1876 gecesı askerî kıtalar ve Harbiye talebesi Dolmabahçe Sarayı'nı kuşattılar. Sabaha karşı yatağından kaldırılan Abdülaziz saraydan alındı, birkaç sadık adamı ve haremi ile kayıklara bindirilip eski saraya nakledilirken, Harbiye Nezâreti'nde yeğeni ve halefi V. Murat'ın biat merasimi icra edilmekteydi.

Feci hadiseler birbirini kovalıyor, hal'inden birkaç gün sonra, Abdülaziz, talebi üzerine başka bir mahalle naklediliyordu.

Bu ikamet uzun sürmeyecekti. Abdülaziz, 26 Mayıs sabahı, bilek damarları kesilmiş, kanlar içinde ve ölmüş olarak bulundu.

Bazı kimseler, hükümdarın canına kıydığına hükmettiler, öyle ya elbette ki o mağrur padişah hal'ini kolay kolay hazmedemeyecekti. Bununla beraber efkâr-ı umûmiye bu iddiaya katılmadı. Nitekim şüphe bugün de sürüp gitmektedir. Hüseyin Avni öcünü almıştı, ama kendi de birkaç gün sonra öldürüldü. Diktatörlüğe heveslenen serasker ortadan kalkınca, Midhat Paşa dilediğı gibi at koşturabilirdi artık.

Mithat Paşa ve Abdülhamid

Padişah V. Murad akıl hastası idi. Malûm olduğı üzere padişahlar aynı zamanda halifedirler. Halife, halifelik için şart olan ehliyetten mahrumsa, halife kalamaz.(*). Esasen, Midhat'ın Kânun-i Esasî'yi ilân edecek akli başında bir padişaha ihtiyacı var. V. Murad da tahta çıkışından üç ay sonra halledilir. Yerine kardeşi Abdülhamid II tahta geçer. Hükümdarlar deviren Midhat daha önce padişaktan anayasayı ilân edeceği vaadini koparmış bulunuyordu. Abdülhamid, daha sonra, Osmanlı hanedanının iki asırdan beri yetiştirdiğı en

büyük hükümdar olduğunu ispat edecektir ama önceleri kararsız ve tedirgindir. Kendini tahta çıkarmadan önce seleflerinden ikisini tahttan indiren vezirler ve paşalardan korkmaktadır. Hava çok gergin, çok fırtınalı; Midhat vatanperver intelijansiyanın başı; yeni bir bir ayaklanma çıkarsa nasıl bastırılacak? Abdülhamid tahta çıkınca Midhat da sadrazam olmuştur. Bosna-Hersek isyanı ile Avrupa'daki Osmanlı topraklarının kuzey ucundaki Slav beylikleri, yani Sırbistan ve Karadağ, başkaldırmalardır. Rusların kışkırttığı bu hareket, Ruslardan hem para hem asker yardımı görmektedir. Ama yine de, kahraman Türk kıtaları Karadağı işgal etmiş, 1876'da Aleksandrova siperlerine dayanmış ve Sırlara boyun eğdirmiştir.

(*) Bkz. Mâverdi, *Ahkâm-ı Sultaniye*.

Avrupa'nın müdahalesiyle âsiler kurtarılmış, muzaffer Türk Ordusu mütareke yapmaya zorlanmış. Öte yandan Tuna vilayeti idaresine bağlı ve Bulgarlarla meskûn bazı bölgelerde, yine Rusya tarafından kışkırtılan halk ayaklanmış, telâşa düşen mahallî kuvvetler isyanı sert bir şekilde bastırmışlardır. Tenkil, Batı Avrupa'da ve bilhassa İngiltere'de sert protestolara yol açmıştır. Muhalefet lideri Gladstone için ele geçmez bir fırsattır bu, çünkü Başvekil Disraeli daha çok Türklerden yana bir politika gütmektedir.

“Bulgarya'daki mezâlim” (Bulgarian Horrors) vesilesiyle açılan kampanya bugün bile unutulmamıştır. Koparılan yaygara Rusların işini kolaylaştırmış, “Avrupa Konseri”nin harekete geçmesini ve hep birden Bab-ı Âli nezdinde teşebbüslere girişmesini sağlamıştır. Bab-ı Âli'den, Slav eyaletlerinde özel bir rejim kurması istenir, ahaliyi Osmanlıların “haksız hücumlarına” karşı garanti altına alacak bir rejim. 1876'nın son ayları Avrupa devletlerinin hariciyeleri arasında pazarlıkla geçer, nihayet durumu tartışmak ve bir hal çaresi bulmak için İstanbul'da toplanmaya karar verilir. Bu arada Türkler bir Kânun-i Esasî hazırlıkları ile meşguldürler. Midhat'a hatta padişaha göre, bu Kânun-i Esasî, bazı bölgelerdeki tebaayı şahaneye hususî bir garanti vermenin lüzumsuzluğunu ispata yardım edecektir. Çünkü bundan böyle Devlet-i Aliye'nin her bölgesindeki tebaalar Kânun-i Esasî'nin bahş edeceği bütün haklardan ve garantilerden faydalanacaklardır.

İstanbul Konferansı

17 Ocak 1877'de kongre, Haliç'teki Tersane Saray-ı Hümayûnu'nda toplanır. Açılış celsesinde Hâriciye Vekili Safvet Paşa, padişah tarafından bahşedilen Kanûn-i Esasî'yi okur. Bir taraftan da hadiseyi tespit için toplanacak. Nazikâne birkaç cümle teati edildikten sonra, konferans gündeme geçer. Tartışmalar üç hafta devam eder, bütün delegelerin katıldığı on bir celse akdedilir. Ve konferans aşağıdaki kararları alır: Tuna ve Bosna-Hersek hükümetlerinde bir nevî mahallî idare tesis edilecektir. Müslüman olmayan bir vali, Avrupa devletlerinin teklifi üzerine, Babîâli tarafından tâyin edilecektir. Memurlar yerliler arasından seçilecektir... Mahallî bir milis kurulacaktır. Vergilerin üçte ikisi toplandıkları bölgelerin ihtiyaçlarını karşılamak için harcanacaktır. Hususî bir heyet, bu ıslahatın nasıl tatbik edildiğini, idarenin nasıl işlediğini yerinde tahkik için Konser tarafından görevlendirilecektir.

Babîâli haklı olarak, bu gibi tedbirlerin hükümrانlık haklarıyla bağdaşmayacağını ileri sürer. Konferans hiçbir netice alınmadan dağılır. Avrupa devletleri, Osmanlıların tutumlarını tasvip etmediklerini belirtmek için sefirlerini geri çekerler, artık İstanbul'da tek temsilcileri maslahatgözarlardır.

İstanbul'da coşkun bir vatanperverlik havası esmekteydi ve tabiatıyla müzakereler bu gergin hava içinde cereyan ediyordu. Zincirden boşanmıştı intelijansiya. Midhat Paşa bir millî muhafız ordusu kurmaya kalkıştı. O zamana kadar çok yumuşak davranan yeni hükümdar bu

küstahlık karşısında şahlandı ve 2 Şubat'ta Midhat'ı Avrupa'ya sürdü. Ne var ki, bu sürgün hamasî coşkunu teskin edemedi. Padişah şimdi de eski sadrazam yandaşlarının boyuna körüklediği heyecanı hesaba katmak zorundaydı. Yeni sadrazam da fazla soğukkanlı davranamazdı, çünkü Ethem Paşa Rum asıllıydı ve aşırı vatanperverlik gösterisi yapmak zorundaydı. Ethem Paşa'nın siyasî yardımcıları, Hariciye Vekâleti'nde müsteşar olan Karatodori Paşa(2) ile, uzun zamandır Londra'da Bâbîâlî'yi temsil eden başka bir Fenerli Rum, Musurus Paşadır. (3)

Türkiye'nin İstanbul Konferansı kararlarını reddetmesi önceleri meş'um bir netice vermedi. Kaldı ki, bu red keyfiyetinin akabinde Türk elçileri Avrupa hariciyelerine bir muhtıra takdim etmiş, Konferansın teklif ettiği her reformun yapılacağına söz vermişlerdi. Yalnız valilerin tâyininde, muhtar kalmak istiyorduk. Ayrıca ıslâhatın icrasını tahkike memur yabancı bir heyet kurulmasına ihtiyaç yoktu. Bu, tâvizler yolunda oldukça ileriye gitmekti. Hariciye vekâletlerini Türkiye üzerinde ortak bir baskı yapmaya çağıran Rusya, zemini çok müsait buldu. Mart ayı boyunca gizli pazarlıklar sürdü gitti. İngiliz hariciyesi Türkiye'yi tutuyor, Rus taleplerini engelliyordu. Britanya basını da Türkiye'nin yanındadır. "Bulgarya Mezalimi" neredeyse unutulmuştu artık. İstanbul'a bir İngiliz mebusu gelir ve Türkler lehine sansasyonel bir beyanatta bulunur. Ethem Paşa ile arkadaşları İngiliz dostluğuna lüzumundan fazla güvenmektedirler. Londra'da Lord Derby ile Disraeli'nin Musurus Paşa'ya verdikleri dostça beyanat da onları bir kat daha yüreklendirir.

.....

(2) Karatodori Paşa (1833 - 1906). Sisam Bey'i, Osmanlı devlet

adamı. Ali Paşa'nın yardımcısı olarak dışişlerinde çalıştı.

Berlin Kongre'sine (1878) pâdişâhın temsilcisi olarak katıldı. Dışişlerini yönetti (1878 – 1879). Sonra Girit Valisi oldu ve ayaklanmada (1896) istifa etti.

(3) Musurus Paşa (1807 – 1891), Osmanlı hariciyesi Sisam adasında güvenliği sağlamak için görevlendirildi (1892) çalışmalarıyla Bab-ı Ali'nin güvenini kazandı. Viyana (1840) ve Forino (1850) murahhaslığına getirildi. 1851–1856 yıllarında Londra'da orta elçi ve büyük elçi oldu. 1864'te vezirlik payesi verildi. Paris 'te (1859) ve Londra'da (1871) toplanan konferanslarda görev aldı. 1871 – 1883 arasında, Londra'da elçidir. Elçilerin en eskisi olduğundan kendisine «Şeyhüssüfere» denirdi. Dante'nin "İlahi Komedî"sini Yunancaya çevirmiştir.

Kırım savaşından önceki Viyana Konferansı'nın hatırası da aldatmaktadır onları.

O konferans da —belli bir ölçüde de olsa— Türk teşebbü yüzünden akamete uğramıştı. Ama şimdi durum bambaşkaydı... Babıâli İngilizlerin büyük bir cömertlikle sarf ettiği nazikâne sözleri pek ciddiye aldı. Oysa aynı İngiliz hariciyesinin ihtiyat tavsiyelerine kulak asmadı. Zannetti ki, İngiltere kendisinin de karışmak zorunda kalacağı bir ihtilafın çıkmasını istememektedir.

Hâlbuki hiç de böyle değildi. İngiltere savaştan korkmaktadır. Bir harb çıktığı takdirde kavgaya katılmaya niyetli değildir. Dostça lâkırdılara, teşviklere gelince... Bunun da sebebi açık: Türkler ümitsizliğe düşüp İngiltere'den ayrılmasın, Rusların kucağına atılmasın. İstanbul Konferansı'ndan sonra ülkelerine çağrılan sefirlerin ayrılması Türkleri büsbütün söz dinlemez hale getirmiştir. İstanbul'da savaşçı gösteriler birbirini kovalıyor. Malûm ya İstanbul halkı askere alınmadığı için bir kat daha savaşçıdır.

Mart'da Rusların ısrarı üzerine Londra'da yeni bir konferans toplanıyor. Müzakereler cereyan ederken Çar II. Aleksandre'nin pek de savaş yanlısı olmadığını gösteren bir hadiseye şahit oluyoruz. Filhakika Çar, halim selim bir zat, bir Batılıdır adeta. Ne babası gibi haşın, ne oğlu ve halefi III Aleksandre gibi katı. Evet, Çar, sırdaşı ve Londra Sefiri kont Shuvalof'u bir mesajını tebliğ için Musurus Paşa'ya yollar. Mesaj şudur: Türkiye St. Petersburg'a fevkalade bir murahhas yollamaya razı olursa, bir anlaşma zemini bulabilir. Böylece Basarabya'daki Rus askerlerini de, Tuna'ya yığılan Türk kuvvetlerini de terhis etmek imkânı doğacaktır.

Musurus, mesajı Babıâli'ye aktarırken şunları da ekliyor: Bana kalırsa bu, İngilizleri tedirgin etmek ve soğutmak için bir manevradır.

Belki de amaç: bizi Rusların karşısında yalnız bırakmak. Shuvalof'un daha ısrarlı ve daha vaatkâr yeni bir teşebbüsüne de kulak asılmıyor. Hâlbuki Hariciye Vekili Safvet Paşa mesajı aldığı zaman Musurus gibi düşünmemiş, haberi Zat-ı şahaneye götürmek için pürneşe arabasına atlamıştı. Padişaha: “Harp tehlikesini atlattık çok şükür” diyecekti. Paşa, padişaha bu müjdeyi veremedi. “Dayatmalıyız” tavsiyeleri ağır bastı.

20 Nisan'da Londra Konferansı, kararını tespit etti. İstanbul Konferansı başarısızlığa uğrayınca, Devlet-i Aliye bir takım reformlar yapacağını taahhüt etmişti ya... Büyük devletler bu vaatleri geçerli sayıyordu. Yâni Londra Konferansı için mühim olan Babıâli'nin zorlanmadan yaptığı bu beyanattı. Islahatın şartları üzerinde ısrar edilmiyordu. Türkiye kendi valilerini kendisi tâyin edecekti. Sadece büyük devletlerin murahhasları bu reformların yerine getirilmesine nezaret edeceklerdi.

Demek ki özel bir tahkik heyeti sözkonusu değildi.

Denetim elçiliklere ve konsolosluklara bırakılmıştı. Elçiliklerin müdahalesine uzun zamandan beri alışmış bulunan kapitüler bir devlet için hiç de şeref kırıcı bir kayıt değildi bu. Kaldı ki, İstanbul Konferansı akabinde Babiâli'nin yaptığı tekliflerle Londra Konferansı'nın kararları arasındaki farklar teferruat kabilindendi. Şüphe yok ki kabul edilmeleri lâzımdı. Ve yine şüphe yok ki, Babiâli intelijansiya tarafından taciz edilmemiş, intelijansiyanın demagojik öfkelerinden korkmamış olsaydı, kabul edecekti de. Padişah henüz gençti ve toydu. “Yabancılar direnemedi, yumuşakmış” denilmesinden korkuyordu; Intelijansiyanın “Tahtta Sultan Murad olsa daha büyük bir celadet gösterirdi” diye propagandaya girişmesinden korkuyordu.

Şimdi Midhat yoktu ama onun yerine geçen nazırlar, en az Midhat kadar vatanperver, Midhat kadar cesur görünmek istiyorlardı. Türkiye, Londra protokolünün mukarreratını reddedince Çar 30 Nisan 1877’de Devlet-i Aliye’ye harb ilan etti.

Türk - Rus Harbi

1877 – 78 Türk - Rus harbi çetin geçti. Osmanlı ordularının, sayıca çok üstün Rus kuvvetlerine karşı direnişi dâsitanî oldu. Plevne Muharebesi, Süleyman Paşa kıtaları tarafından Şipka Geçidinde Rus siperlerine yapılan cansiperane hücumlar; Ahmet Muhtar'ın Allahu Ekber dağlarındaki muzafferiyatı muhteşem birer kahramanlık menkibesi. Kumandanlar büyük ustalık gösterdiler. Hele Türk askerinin yiğitliğine diyecek yoktu. Batı Avrupa büyük bir hayranlık duydu. Bir kaç yıl sonra Fransız generali Marki dö Galifet'ye “Size göre dünyanın ideal ordusu nasıl kurulur?” diye sormuşlar; şu cevabı vermiş general; “Prusya subaylarından ve Türk askerlerinden kurulur.” Fakat Batı yardım elini çekmişti ve ardı arkası kesilmeyen Rus akınlarına karşı koyamayan o kahraman askerler yenildiler. Çaresiz kalan padişah, Ayastefanos Muahedesi’ni kabul etmek zorunda kaldı.

Bu muahedeye göre Moskova'nın başımıza sardığı Bulgaristan'ın hudutları Ege Denizi'ne dayanıyordu. İngiltere ancak o zaman işe karıştı. O İngiltere ki, bütün savaş boyunca Türkler, boşuna yardım edeceğini ummuş ve istemişlerdi. Şimdi de İngiltere, Türklerin imdadına koşuyor değildi, tek amacı Hindistan yolunu korumaktı. Berlin'de yeni bir kongre toplandı. Başkan: Demir Başvekil (Bismark) Türkiye Avrupası, Ayastefanos Antlaşması'na kıyasla, bu kongreden daha az zararlı çıktı ama yine de en iyi eyaletlerini kaybetti. Üstelik Bosna - Hersek'in Avusturyalılar tarafından işgaline de eyvallah demek zorunda kaldı. Tuna ile Sava arasında kalan ve o güne kadar Avrupa Türkiyesi diye tanınan muhteşem topraklar. Karadeniz ve Marmara'dan Adriyatik'e kadar uzanan ve en dar yerleri 10 -12 fersahı aşmayan bir kara şeridi olup çıktı. Şunu da söylemeliyiz ki: İngiltere “hizmet”ini pahalıya ödetti. Ayastefanos'un ferdasında, şaşkına dönen padişahтан Asyâ-yı Türkî'yi korumak bahanesiyle Kıbrıs Adası'nı kopardı. Oxford'dan yetişen liberal tarihçiler, bu vakadan pek söz etmezler. İngiltere artık hiçbir kurtuluş çaresi kalmadığı anda mağdurun imdadına koşuyor ve topraklarından bir parçasını koparmak suretiyle hân-ı yağmaya katılıyordu. Kaldı ki, garanti vaadi de tutulmadı. Çünkü Berlin Antlaşması, Devlet-i Aliye'yi Asya'daki topraklarının kuzey eyaletlerini Ruslara bırakmaya zorladı. Londra'ya dönen Disraeli «I bring you peace with Cyprus» dese daha yerinde olurdu.

Notlar

Sedat Zeki tarihimizin büyük felaketlerle dolu bu bir kaç yılını çok kısa geçmiş. Belli ki, muhatabı, milletlerarası münasebetleri çok iyi biliyor. Bugünün hafızası perişan, dikkati gevşek, okuyucularına bazı hatırlatmalar yapmak lüzumunu duyuyoruz. Önce şurasını belirtelim: Türkiye'nin Tanzimat'tan bu yana bir buçuk asırlık tarihi henüz yazılmamıştır. Tarihi Cevdet, Encümen-i Dâniş kararıyla Hammer'i tamamlamak için kaleme alınmıştı, yani, 1776 ila 1826 arasında cereyan eden vukuatı tespit ve izah edecekti. Lütü Tarihi, Cevdet Paşa tarihini devam ettirecekti. Lütü Efendi, Cevdet Paşa'ya kıyasla, çok sığ bir vakanüvis, üstelik tarihinin bütünü hala bastırılmamıştır. Cevdet Paşa'nın Lütü Efendi'ye yolladığı tezkerelerle Saray için yazdığı Mâruzât çok şükür elimizdedir. Devrin çehresini, kalın çizgilerle de olsa, Paşa'nın günü gününe kaleme aldığı o nefis hatıralar sayesinde takip edebiliyoruz. Evet, arayıcıların tecessüsüne açık yüzlerce kitap var, ayıklanmamış, değerlendirilmemiş, bazen kinle, bazen sevgiyle dolu bu vesikalar ancak tarih şuuruna sahip tenkit ve tahkik metodlarına aşına üç beş münevvere hitap ediyor. Yakın maziye tanımak isteyen okuyucuların istifadesine açık tek eser İbnül Emin Mahmud Kemal Bey'in "Son Sadrazamlar"ı ile Pakalın'ın "Son Sadrazamlar ve Başvekiller"i. Son Sadrazamlar eşsiz bir hazine. Mahmud Kemal o çağa ait bütün vesikaları incelemiş, okuyucuya çok iyi hazırlanmış dosyalar sunuyor, ne var ki üstadın dilini anlayacak, üslubunu sökecek çağdaşlarımızın sayısı onlar hanesini aşmaz. Tarihçi tarafsız kalmaya çok özenmiştir, leh ve aleyhdeki bütün delilleri taramış, şahitleri konuşturmuş; bazen kesin hükümlere varmış, bazen de, ihtiyatı elden bırakmayarak, davayı askıda bırakmıştır. Elbette ki hiç bir tarihçi devrinin peşin hükümlerinden büsbütün kurtulamaz. İnsan ilimlerini ideolojik cürufarından sıyırmak hiç bir kula nasip olmamıştır henüz, bununla beraber, çeşitli dillerde kaleme alınan tarihî hatıralar içinde "Son Sadrazamlar" kadar insaflısına rastlamak da hemen hemen kabil değildir. Okuyucu Sedat Zeki'nin dokunup geçtiği vakalar hakkında esaslı bir bilgi edinmek isterse o büyük kaynaktan geniş ölçüde faydalanabilir. Ansiklopedik mahiyette malumat için elimizde Yılmaz Öztuna'nın ondört ciltlik "Türk Tarihi" var. "Huz ma sefa, da'ma keder" (hoşuna gideni al, gitmeyeni bırak). Unutulmasın ki bu notlar sadece hafızaları tazelemek amacıyla yazılmıştır.

III. SELİM'DEN ABDÜLAZİZ'E İnkılaplar Tarihi

Devlet yeterli malî kaynaklardan mahrum bırakılmıştı. Şimdi de bu duruma nasıl gelindiğini anlatalım.

Ne garip tezat... Rusya ile hemhudud devletler, sözde hükümlan; hakikatte bu hükümlanlık bir takım mükellefiyetlerden ibaret. Bu mükellefiyetler nasıl yerine getirilecek? Yetkiler ellerinden alınmış. Devleti yabancı ülkelerde temsil gibi pahalı bir işi, asayiş, bilhassa millî müdafaayı, ordu ve donanmanın iâşesini sağlamak zorunda bu devletler... Türkiye ezelden beri askerî bir devlet. Orduyu ayakta tutmak ne muazzam yük! XIX. asrın son çeyreği ile XX. asrın başlarında hazine gelirinin yüzde sekseni bu işe harcanmaktadır (14 milyonun 9 milyonu). Dahası da var, giderek her çeşit esliha ve mühimmatın tekeli, sanayileşmiş Avrupa'nın eline geçmektedir. XIX. asrın başlarında, bir Asya devleti kendi gemilerini inşa edebilir, top dökümhaneleri kurabilirdi. 1860'dan sonra ahşap gemilerin yerini zırhlılar almıştır. Bunlara sahip olmak isteyen, Avrupa'ya ısmarlamak zorundadır. Top ve tüfekleri de Avrupa'dan getirtmek lâzım. Sevsinler böyle hükümlanlığı...

Tezadlar bitti mi? Hayır. Liberal Avrupa efkâr-ı umûmîyesi, Türkiye'de idarî ve adlî ıslâhat istiyor, “yoksa seni desteklemem, dostluğumu kazanamazsın” diyordu.

İyi ama bu işi nasıl yapacaktık? İdarî çarkları çoğaltmak, modern mahkemeler kurmak, mektepler açmak. Ve o zamana kadar geçimlerini erbab-ı mesalih'den temin eden memurları maaşa geçirmek... Hem de bütün bunları keseye davranmadan başarmak. Hazine tamtakır... Tek çözüm yolu, ya idare-i maslahat, yahut tefecilerden, ödünç almak. Devlet bocalarken, Avrupa karşımıza geçmiş, “beceremiyorsunuz; ne ayıp, ne ayıp” diyordu. İktisadî sefaletimizi diline doluyor, hazinenin haliyle alay ediyordu. Kamu hizmetlerinden mahrum bir ülkeydik, ona göre.

Kapitülasyonların kazaî ve siyasî yönleri de var. Ama iktisadî hükümler olmasa, bunlar o kadar tehlikeli olmayabilirdi. Evet, bu hükümler yabancıya imtiyaz sağlıyordu. Yabancı, artık vergiden muaf, adalet karşısında ayrıcalıklı ve çok kere misafir bulunduğu ülkenin idare âmirlerini ve zabıtasını takmayan bir imtiyazlı. Elbette ki, böyle bir imtiyaz dırıltılara yol açacaktı ve açtı da. intelijansiya iktidardan koptu ve devrimci bir güç haline geldi. Ne var ki, kapitülasyonlarda gümrük ve iktisada ait hükümler olmasa, bu imtiyazlar devlet maliyesini altüst edemez, çok çok bir izzet-i nefis yarası olarak kalırdı.

İşte, Rusya ile hemhudud devletlerin “Batılılaşma” yahut “inkılâplar” tarihi böyle bir sefalet, böyle bir perişanlık zemini üzerinde cereyan etmiştir ve etmektedir.

III. Selim'le çevresindeki bir avuç insan, Devlet-i Aliye'yi bekleyen feci akıbetten endişelenip orduyu Batı Avrupa modeline göre yenibaştan kurmayı düşündüler.

Ruslar, Osmanlı Ordusu'nun ne kadar yetersiz olduğunu ispat etmişlerdi. Oysa Ruslar, 125 yıldan beri Batı'yı taklit etmektedirler. Yeniçeriler çağdaşlaşmaya yanaşmamaktadırlar. Padişah, onların yanında yeni bir askerî teşkilât (milis) kurdu. Sayıca küçük bir teşkilât, çünkü devletin parası yoktur. Mevcud para da yeniçerilerin iâşesine harcanmaktaydı.

1808'de ayaklanan yeniçeriler, yeni teşkilâtı da ıslahatçı padişahı da sildi süpürdü. Bunu takib eden 18 yıl boyunca, Osmanlı ülkesinde hiçbir ıslahat teşebbüsü görülmez.

II. Mahmud sabırsızlık içindedir, yeniçeri baskısından kurtulmaya can atar, ama kolay mı? Mehmet Ali Paşa, Bonaparte'ın Mısır seferinden sonra, 1805'de Memlûkları boğazlayarak, Mısır valisi olmuştur. 1811'de Mısır'ın tek sahibidir artık. Napoleon'un eski subaylarını, bilhassa Albay Selves'i hizmetine alır. Selves, Süleyman Paşa olur ve Mısır ordusunu kurar. Arabistan yeniden ele geçirilir, Sudan fethedilir.

II. Mahmud tarafından çağrılan İbrahim Paşa, Mora isyanını bastırmaya yardım eder. Mısır'dan gelen kıtalar, bu işde çok faydalı olur. Navarin ve Edirne bozgunları Mehmet Ali'nin itibarını zedelemes. II. Mahmud'a gelince... Padişah 1826 da yeniçerileri tepelemiştir(*). Ama kurduğu yeni ordu

Vahk-i Hayriye ve Cevdet Paşa

Cevdet Paşa, ağırbaşlı, dürüst bir medreseli. Batı'ya âşık, fakat Doğudan kopamıyor. Geleneğin adamı. Coşmaktan, ölçüyü kaçırmaktan utanıyor gibi. Şiirlerinde kendisi yok. Hayatında iki facia var. Biri yabancı dil öğrenmemiş olması...

Medresenin ciddî disiplininden geçen, bu çalışkan, bu ağırbaşlı devlet adamı, yerden biten mantarlar gibi çevresini saran zıpçıktı intelijansiyadan nefret eder. Merhaleleri birer birer geçmemiş, her basamağın çilesini çekmemişlerdir, fakat bağırıp çağırان ve küçük dağları biz yarattık diye haykıran onlardır. Paşanın içine şüphe düşmüştür. Kendi değerinden şüphe, takdis ettiği değerlerden şüphe.

Paşayı can evinden yaralayan ikinci facia da şu: Encümen-i Dâniş tarafından Hammer tarihini tamamlamağa yani 1776'den 1825'lere kadar Osmanlı tarihini yazmağa memur edilmiştir. Bu hayırlı işe bütün gücü ile sarılan Cevdet, yüklendiği vazifenin ne çetin, ne mesuliyetli bir teşebbüs olduğunu çok geç anlamıştır.

Evet, kendisinden beklenen, tarafsız bir vak'anüvislik değil, Tanzimatın müdafaasıdır. Tanzimatın temeli, yeniçeriliğin ilgası. Paşa, bu asırlık ocağın imhasını nasıl alkışlayabilir? Tarih-i Cevdet, ilk cildinden son cildine kadar, 1826 katliamını mucip sebeplere dayamak endişesini güder. Paşa böyle bir müdafaanâmeyi tam bir gönül huzuru içinde kaleme alamazdı. Nitekim Sadullah Paşa'ya yazdığı mektupta zahirini ifşa etmektedir. (Bkz. Tezâkir, IV, s. 218).

Kısaca, Paşanın trajedisi -kişi olarak- takdis ettiği değerlerden kuşkulananmak zorunda kalması; tarihçi olarak, (ömrünün en büyük eserinin temeli olan) yeniçeri katliâmının isabet ve hakkaniyetine itimat etmez olmasıdır.

Tarihimizde mukaddes sayılan bazı olaylar var. Üzerlerinde tartışma açılmaz. Yazarların vazifesi kalıplaşmış hükümleri nesilden nesile aktarmak. Petro'nun ıslahatı neden başarıya ulaştı? II. Mahmud'un teşebbüsleri niçin umulan neticeyi vermedi? Cevdet Paşa'yı dinleyelim:

Yeniçerilerin ilgası strelitz askerinin ilgasına bazı yönleri ile benzer ama birçok yönleriyle de farklıdır. Şöyle ki, devlet denen içtimâî bütün esas olarak üç tabakaya ayrılır: Padişah ve saray “vücut ve eşraf-ı millet” halk. Bu üç sınıf arasında denge varsa cemiyet ahenk içindedir. Yoksa ahenk bozulur. Bozuk sözler, buruk sesler işitilir. Son bu üç sınıftan hangisi önce davranıp ahengi düzeltirse cemiyet çok defa onun havasını çalar ve hükümet o perdeden dem vurur.

İngiltere’de ilk davranan asilzadeler olmuş. ISLAHATA onlar kalkışmış önce. Bu itibarla onların isteğine uygun meşrutî bir hükümet kurulmuş. Fransa'da yüksek ve orta tabakalar davranmamış, işin başına aşağı tabaka geçmiş ve Cumhuriyet yoluna gidilmiştir. Rusya'da ise ıslahata tabaka-yı ülyadan başlandı. EN KAVİ bir hükümet-i mutlaka kuruldu. Bizde de ıslahata başlayan padişah oldu, bu bakımdan yeniçerinin ilgası strelitz askerinin ilgasına benzer. Lâkin yeniçeri Devlet-i Aliye'nin kalbinde bir kanser gibiydi. Strelitz askeri ise Rusya'nın omzunda bir ur idi. Yeniçerilik Osmanlıların iliğine işlemiş ve ocaklar “asabiyet-i milliye” yerine geçmiş, devletin bütün dairelerini sarmıştı. Neredeyse devletin kendisiydi yeniçerilik. Yeniçeriler kaldırılınca İslâm'ın kuvve-yi asabiyesine zaaf geldi. Açılan yerler nizamî askerlerle doldurulamadı, pek çok ıslahat-ı dâhiliye icrası lâzım geldi, oysa devletimiz adem-i merkeziyet ile yönetilen bir ülke idi, eyaletin biri diğerine benzemezdi, idareleri de başka başkaydı. Bu farkları dikkate alarak ıslahatı ona göre yapmak gerekiyordu. Strelitz askeri yeniçeri gibi Rusya'nın ne canıydı ne kanı.

Kavmiyet ve milliyetin ayrılmaz bir parçası değildi. Strelitz askeri kaldırılınca yalnız orduda boşluklar açıldı, bu boşluklar da nizamî askerlerle dolup taşı. Rusya'nın içte karşılaştığı güçlükler bizim müşkilâtımızla kıyas edilemezdi. Petro bir yandan orduyu ıslah ederken bir yandan da lüzumlu olan diğer ıslahatı yapıverdi. Biz de bir takım teşebbüslerde bulunduk ama bu teşebbüsler hikmete ve memleketin icab-ı haline uymuyordu. Bir tasavvuru kuvveden fiile çıkarmak için üç şey lâzım: İlim, irade ve kudret. Bu üç vasıf Petro'da toplanmıştı. Strelitz ocağını ilga ile gücünü artırdı, lüzumlu ıslahatı derhal yaptı, sanayi ve ticaretin ilerlemesi için lüzumlu tedbirleri aldı, körü körüne taklit yoluna gitmedi.

Mehmet Ali Paşa'nın hali ona biraz benzer. Çünkü Mısır'da ıslahata mani olan Kölemenler bigâne bir kavim olup ahaliden değillerdi. Onlar ortadan kalkınca memleket her türlü ıslahata açılmış oldu. Kavalalı sefahat yolunda Avrupa'yı taklit etmedi, sadece ilerleme yollarını aradı ve batının usullerini benimsedi. Gerek askerce gerek mülkçe bilgili kimseler yetiştirdi ve Mısır'da kısa zamanda kuvvetli bir hükümet kurdu.

Sultan Mahmud da azimkar ve iradeli idi, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdı. Yalnız Petro gibi Avrupa'ya gitmemişti, gidemezdi de. Dâhilen ve haricen lâzım olan bilgiyi elde etmek, devletin beyni olan vekillere ait idi; işbaşında gerekli ıslahatı başaracak güçlü insanlara ihtiyaç vardı. Oysa o dönemde iş başında olanlar değersiz kimselerdi. Hüsrev Paşa olmasa belki de nizamiye askerleri bile tertip ve tanzim olunamazdı. Vaka-i Hayriye'den sonra devlet gemisinin dümenini eline alan Pertev Paşa tekke şeyhlerinin sözüyle hareket ederek Edirne Antlaşması'yla sonuçlanan meş'um seferin açılmasına ve sonra da Cezayir'in elden gitmesine sebep oldu. Hayli müddet dâhilî ıslahat yerine iç savaşlarla uğraşıldı. Memleket harab oldu. Devlet bitab oldu. Sonra da sırf taklit yoluna gidildi. Bunda da ifrat edildi. Binanın temeline ve duvarlarına bakılmadı, nakısına özenildi. (Sadullah Paşa'nın mektubuna cevap) 1828-29'da Nikola'nın Rusları tarafından mağlup edilir. Ve bu yüzden, sultanın itibarı sarsılır... Mehmet Ali durur mu? Bir yolunu bulup hır çıkarır. Akkâ'ya el koyar. Suriye ve Anadolu'yu aşarak İstanbul kapılarına kadar dayanır. Suriye ile Kilikya'yı Mehmet Ali'ye kazandıran Kütahya Barış antlaşması, Mısır valisinin zaferini belgeler... Fransa destekler paşayı ve bütün Avrupa alkışlar. Türk Doğu'nun ağırlık merkezi, İstanbul'dan Kahire'ye kaymış gibidir. 1839'da iki rakip arasında yeni bir savaş patlak verir. Bu defa kavgayı çıkaran II. Mahmud'dur. Muhasamat, düvel-i muazzamanın araya girmesiyle durdurulur. Mahmud ölür, tahta 16 yaşındaki Abdülmecid geçer. Gülhane Hatt-ı Hümayunu... Padişah, bu fermanla, ülkesine yeni bir düzen vermeyi, örfi (keyfi) davranışları sona erdirmeyi taahhüd etmekle kalmaz, Sanayi ve Ticâret Avrupa'sının ekmeğine yağ süren 1838 Ticâret Antlaşması'nı da tasdik ve teyid eder. Eh, "Liberalizm", çömezinin ülkesine girmiştir. Avrupa tercihlerini neden saklasın artık? Mehmet Ali Mısır'a çekilmeye ve oradan çıkmamaya zorlanır. Tekrar "Osmanlı ağılı"na girer Kavalalı, üstelik eski mükellefiyetlerine yenileri de eklenir(1).

(1) Gerek Selim ve Mahmud, gerekse Mehmet Ali anlamıştı ki, Müslüman Avrupa'nın idarî ve siyasi alanda gerçek bir teceddüd yapması için zafere ihtiyaç vardı. Bir zafer kazanılırsa, yeni bir kalkınma başlatılabilirdi belki. Rusya'da öyle olmamış mıydı? Büyük Petro'yu unutmamışlardı: Çar, eski giyim kuşam âdetlerini kökünden değiştirmiş, uysal bir idare kurmuş, küstah ve edepsiz bir orduyu yok etmiş, Avrupa usulünce tâlim görmüş bir ordu teşkil etmişti. Eğer Petro, Poltava'da XII. Charles'ın İsveçlilerini yenilgiye uğratmasa, bu teşebbüslerin hiçbiri başarılı olamazdı. II. Mahmud, Navarin'de, Edirne'de, Nizip'de yenildi. Hedefine daha çok yaklaşan Mehmet Ali bozguna uğradı sonunda. Türkiye'deki ıslahat hareketinin başlıca talihsizliği bu.

1841'den itibaren, Tanzimat uygulanmaya başlanır; ordunun yeni baştan teşkilatlanması, mekteplerin, mahkemelerin kurulması, idarede koyu bir merkezîyetçilik ve az sonra yeni bir adlî teşkilat ile Fransa'nın tıpkısı bir usul-i muhakemât... Avrupa'dan müşavirler, hocalar getirilir. Yabancı diller ve daha da çok Fransızca okutulur. Batı mektep ve üniversitelerine talebeler yollanır. Merkezî hükümetin eyâletler üzerindeki hâkimiyeti güçlenir. Orduya gelince... Kuvvetini sabırlı, itaatkâr, cesur ve daima savaşa koşturmak hazır bir millettir. Bu müessese kendini toplar. Bab-ı Âli'ye Batılılaşmış devlet adamları ve vekiller doldurulur, Reşid, Âli, Fuad Paşalar gibi.

Ama daha önce de söylemiştik. Ciddî olarak, ıslâhat yapabilmek için gelişen bir ekonomiye ihtiyaç vardır. Devletin yeteri kadar geliri olması şart. Oysa 1850'de toprakça çok geniş ve nüfusça kalabalık olan devletin bütün geliri 200 milyon altın frankı aşmamaktadır. 1854 – 55'te Moskova'nın eski rüyasını gerçekleştirmek isteyen Çar I. Nikola, Bizans'ı fethetmeye kalkışır. Ve karşısında, İngiliz - Fransız koalisyonunu bulur. İngiltere en verimli sömürgesini, Hindistan yolunu müdafaa etmektedir. III. Napolyon ise, I. Aleksandr'ın kardeşinden, amcasının öcünü aldığı için mutludur. Rusya güçbelâ yenilmiştir ama Türkiye hiç de zafer kazanmış değildir. Çünkü ordusu, savaşta ikinci planda kalmıştır. Bununla beraber, 1856 Paris Kongresi'nde “Avrupa Ailesi” içine daha ciddî olarak ithâl edilmiş gibi davranılır. Padişah'a artık “şevketlû, azametlû” (Sa hautesse) denmeyecektir, daha şatafatlı bir unvan kullanılacaktır: “Haşmetmeab hazretleri” (Votre majeste).

Buna mukabil, zât-ı şâhâne yeni bir Hatt-ı Hümayûn'la asrîleşme yolunda sebat edeceğini taahhüt eyler. Ahvâl ve şerait icabı Paris ve Londra pazarları Osmanlı'ya açılmış oluyordu. O zamandan başlayarak, yirmi yıl boyunca, yabancı istikraz Osmanlı bütçesi için vazgeçilmez bir kaynak olur. Fuad Paşa “Devlet istikrarsız yaşayamaz” der. Ne yazık ki, deva illetten daha vahimdir. 1861'de, 1839'un delikanlı padişahı Abdülmecid ölür ve yerine kardeşi Abdülaziz tahta çıkar. Havai ve gösterişe düşkün bir padişah. Padişahlık vazifesini yapmaz. Ateş pahasına zırhlı bir filo satın alarak malî sıkıntıyı bir kat daha artırır. 1870'e kadar iktisadî ve malî durum gitgide ağırlaşır. Ne var ki, milletlerarası plânda Kırım Savaşı'ndaki müttefikleri tarafından desteklenen devlet, dış tehlikelere karşı güven altındadır. Şaşıklı bir inhitat devresi.

Yeni bir güç: İntelijansiya

Yazımızın burasında, 1855 - 1856'dan sonraki siyasî gelişmede son derece mühim olan bir gerçeğe işaret edelim: Batılılaşmış bir intelijansiyanın teşekkülü. (2) Bu zümrenin üyeleri daha çok zabıt ve memur adayları; ayrıca avukatlar, hekimler ve yazarlar. İntelijansiyanı yaratan âmilleri şöyle sıralayabiliriz: Batı ile daha sıkı temaslar (bilhassa Avrupa'ya yollanan talebeler), modernleşen mektepler, o zamana kadar bilinmeyen Avrupa dillerinin yayılması. Coşkun birer vatanperver olan bu intelijansiya, resmî neşriyatın Tanzimat'ı övmek için kullandığı şatafatlı düsturları lüzumundan fazla ciddiye almıştır. Yıllar geçtikçe bu düsturların kofluğu ortaya çıkar imparatorluk eski şevketine kavuşmak şöyle dursun, küstah ve müstehzi

yabancıların oyuncağı ve alay mevzuu hâline gelir, intelijansiyanın öfkesi de artar. Saray ile Bab-ı Âli'nin temsil ettiği an'anevî iktidarla intelijansiya arasındaki uçurum derinleşir. 1841'den beri intelijansiya öncülük eden iktidar, şimdi maceracılıktan kaçıyor, dış tehlikelerden çekiniyor, ayakta durmak için büyük devletlerin rekabetinden faydalanmaya, zaman kazanmaya, saman altından su yürütmeye bakıyordu. II. Mahmud'un akıbeti unutulmamıştı henüz. 1828'de Navarin'in ferdasında Nikola'nın ordusuna meydan okuyan padişah Edirne'de yüz kızartıcı bir antlaşma imzalamak zorunda kalmıştı. Yeni iktidar aynı hataya düşmek istemiyordu. Filhakika, 1841'den 1918'e kadar uzanan devrede, an'anevî iktidar dizginleri elinde tuttuğu müddetçe, memleket maceraya sürüklenmemiş, inhitat şaşaalı olmakta devam etmiştir. Ama intelijansiya sözünü geçirmeye (1876 – 78) veya iktidarı ele almaya (1908 -18) muvaffak olunca buhran baş göstermiştir, şiddetli bir buhran. İkincisi öldürücü olmuştur bu buhranların. (3)

Evet, iktidar bu hırçın ve batılılaşmış intelijansiya ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Avrupa'da yaygın olan kanaatin aksine, gerici cereyanlar, dinî taassup vs. hiç bir zaman gerçekten tehlikeli olmamıştır.

(2) Intelijansiya: Bakınız Cemil Meriç, Mağaradakiler “Intelijansiya yahut Rusya'da Aydın” not. 6 (XIX. asırda Rusya.

(3) Evet, bu intelijansiya iktidardaki islâhat teşebbüsünün mahsûlü, ama bu ihtilalci intelijansiyanın ortaya çıkışı an'anevî iktidar için öldürücü olmuştur. Başka bir deyişle, iktidar, mezar kazıcısını kendi yaratmıştır. Kaldı ki bu olay yalnız Türkiye'ye münhasır da değildir. İran'da Şah Kaçar'ın, Çin'de Gökün Oğlu'nun (on bin yılın sultanı) sukutu, buna benzer bir gelişmenin sonucudur. Batılılar tarafından şiddetle tartaklanan Japonya'daki Soğun Toku Gaba'nın düşmesini de (1858 – 1868) aynı sebebe bağlayabiliriz. Bütün bu durumlarda altın yumurtlayan tavuğu Avrupa öldürmüş; kendisi için biçilmiş kaftan olan rejimlerin kanına Avrupa girmiştir. Avrupa için hükümdarlar insan sürülerinin ömür boyu itaat edecekleri birer çobandı. Onları tebaalarının gözünde iki paralık etmek için her kabalığı, her hakareti reva gördü. İşte Batı'nın affedilmez hatası.

1908 – 1918 BUHRANI İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞÜ

Amca ile Yeğen

1008'deyiz. Abdülhamid 30 yıldan beri imparatorluğun başındadır. Ve bütün devre damgasını vurmuştur. Ayırıcı vasfı: Mahmud'dan ve 1841'den beri yeni bir düzene sokulan ananevi iktidar tarafından takip edilen siyasetin klasik bir temsilcisi olmak. Kazaya rıza politikası diyeceksiniz. Belki, ama bir hayatını sürdürme, bir direnme politikası da. Padişah başka ne yapabilirdi? İdarenin gemlerini bir an elinden kaçırdığı için devlet bu hallere düşmüştü. Manzara ortadaydı. Midhat Paşa ve yandaşlarından nefret ediyordu dik başlı ve maceracıydılar. “Siyasi intelijensiya” ne bahasına olursa olsun “zafer” diyordu. Padişah bu intelijansiyanın arzularına karşı koyamadığı, onu dizginlemeye cesaret edemediği için kendi kendine kızıyordu. “Böyle yapmamalıydım” dedikçe kini bir kat daha alevleniyordu. Gerçek şu ki, “Kânun-i Esasi'nin babası” diye adlandırılan Midhat Paşaya beslediği düşmanlığın asıl kaynağı hukuk-u şahaneyi sınırlamaya yeltenmesinden fazla kendi cesaretsizliği. Evet, Mithat iki padişahı tahttan indirmişti ama Abdülhamid'in bir türlü sönmeyen kini alaşağı edilme endişesinden ziyade kendi kendini suçlamasından ileri geliyordu. Filhakika, Murad rızasıyla halledilmişti ve bundan yararlanan da kendi olmuştu. Ama bu hatıralardan da rahatsız olmuyor değildi. Bilhassa amcası Abdülaziz'i unutamıyordu bir türlü.

“Adamsendeciliğinin”, nazırlarına körü körüne itaat etmesinin kurbanı olmuştu.

Esasen Abdülhamid, mizaç bakımından amcasının taban tabana zıddıdır. Evvela vücutça: Abdülaziz uzun boylu, şişman, gözleri parlak, alnı dar, kanlı canlı bir zat; Abdülhamid, aşağı yukarı kısa boylu, sıska ve biraz kambur. Teni esmere yakın, kocaman bir burun, derin göz çukurlarında kaybolan gözler. Amca zevklerinde aşırı, yeğen kanaatkâr ve nefsine hâkim. Manevi bakımdan da tam bir zıddiyet: Abdülaziz padişahlık görevini ihmal etmişti. Abdülhamid lüzumundan fazla padişahı. Yegâne karar mercii kendisiydi. Bütün işler Yıldız Sarayı'nda çözümlenir, bütün pazarlıklar orada yapılırdı. Bitmez muhabere yüzünden kendini de tüketir, kâtiplerin de canına okurdu. Abdülaziz, deminde söyledik, herkese güvenirdi. Abdülhamid'in kimseye itimadı yoktu. Baş başa verip kazan kaynatmasınlar, fesat çıkarmasınlar diye nazırlarını gözünün önünden ayırmaz, onları sadık birer bende haline getirmek isterdi. Abdülaziz sabırsızdı. Devlet işlerinden söz açan başvekilini sonuna kadar dinlemez, hiçbir şeyi nihayetine kadar okumazdı, hatta methiyeleri bile. Abdülhamid her şeyi okurdu: Bütün mektupları, bütün jurnalleri, liberal Avrupa basınının aleyhinde döktüğü en zehirli hicivlere varıncaya kadar eline geçen her şeyi, hem de tek satır atlamadan okurdu. Vatanperverlerin yazlıkları da caba. Yüzde yüz inanmıştı ki, devlet ellerine tevdi edilen mukaddes bir emanettir. Başlıca vazifesi: emaneti olduğu gibi muhafaza etmek ve gelecek nesillere hesap vermektir. Bu görevi yerine getirirken milletin de yardımcı olmasını istiyor, ama nasıl yardım edeceğini kendi tayin etmeli. Unutmak mümkün müydü? Türk intelijansiyası başıboş bırakılınca gemi azıya almış, vatanperverliği yüzünden ihtiyatsızlığa sürüklenmiş, memleketi de felakete atmıştı. Üstelik Abdülhamid sessizliğe de âşık, her patırdıya, her gürültülü nümâyişe düşmandı, adeta marazi bir düşmanlık. Bu ruh hali yüzünden liberal metotları, meşrutiyetçiliği büsbütün sevimsiz buluyordu.

Kısaca, dahilde mutlak otorite peşindeydi. Yıllarla daha da güçlenen bir tutku. Matbuata intişardan önce sansür konacak, gazeteler zamanla resmi haberlerin yayıcısı olacak, Zât-ı Şahane ile hükümetini övücüsü durumuna düşecektir. Roman, tiyatro, dış dünyadan

haberler, her şey sansürden geçirilmekte, rejim aleyhinde yorumlanabilecek en küçük bir imaya izin verilmemektedir. Toplantılar yasak, demekler kontrole tabi İstanbul'u hafiyeler sarmış. Saraya jurnaller yağıyor. Hepsi de, birbirinden daha endişe verici haberlerle dolu.

Şahane Münzevi

Saltanat yılları uzadıkça hükümdar. Yıldız Köşkü'ne daha çok kapanıyor. Bir tepede kâin olan bu saray, selefinin oturduğu Dolma Bahçe'den daha kolay korunabilir. Nadiren çıkıyor saraydan, sonraları aşağı yukarı hiç çıkmıyor. Cuma namazlarını Saray-ı Hümayun'a 300 metre ötede bir camide kılmaya başlıyor. Namaza arabayla gitmektedir. Önünde askerler, çevresinde muhafızlar ve saray erkânı.

Bu ihtiyarî inziva, şahane münzeviyi bir nevi umacı, bir nevi korkuluk haline sokmuştur. Evet, insanî zaaflarını gizlemiştir ama meziyetlerine, kabiliyetlerine de gölge düşürmüştür. Kendi kendime sormuşumdur: “Acaba bu davranış korku kadar bir hesaba da mı dayanıyordu? Samimiyet hiçbir ülkede doğuda olduğu kadar saygısızlığı körüklemeyiz. Hiçbir ülkede sükût bilgelik alâmeti sayılamaz.

Nezaket Doğu'daki kadar kısır, babacanlık, Doğu'daki kadar tehlikeli değildir. Orada hükümdar, millete serbestçe ve sık sık gösteremez kendini; meğerki sert, hatta insafsız davransın. En küçük vesilelerle izhar-ı zulm etmekten çekinmesin. Yoksa tebaasının itaat ve saygısını çabucak kaybeder.”

Oysa Abdülhamid katiyen zalim değildi. Adına ve hatırasına eklenen “Kızıl Sultan” lâkabı tarihin en büyük yalanı. Boğdurulup yok edilen devrimci talebeler masalı yalan, çuvallara dikilip Boğaz'ın sularına atılan saraylı kadınlar hikâyesi yalan! Tam tersine... Abdülhamid şiddetten nefret ederdi. Tahammül edemezdi kan akmasına, maddî eza duyardı. Nefret ederdi darağacından. Affetme salahiyetini her vesileyle kullanırdı. Hatta suiistimal ederdi. Nizamî muhakeme tarafından verilen idam hükümlerinin hemen hepsi otomatik olarak sürgüne tahvil edilirdi. Siyasî hasımlarına karşı başlıca silahı sürgündü. Ustaca derecelendirilmiş bir sürgün: Yemen veya Fizan'da gözaltında bulundurulmaktan tutunda Payitaht'tan az veya çok uzak vilayet veya kazalarda valilik veya kaymakamlığa kadar. Sürgüne yollanılan maaş alır, iâşe ve ibatesi temin edilir ve daima Payitaht'a dönmek ümidini muhafaza ederdi. Çok defa efendi olarak gidilir, bey olarak dönülür, paşa olarak dönülürdü. Belki bu da bir hesaba dayanıyordu.

Abdülhamid'in ayırıcı vasfı trimetrik (düzenleyici) olmaktır, kombinezonlara bayılır, kesin çözümlemelerden hoşlanmaz. Hiçbir bağıllığı önceden reddetmez, sönmez bir kin tutuşturmak istemez. Şiarı: korksunlar ama nefret etmesinler. Bir kelimeyle faydacı ve şüpheci. Ne var ki, bu vasıflarının altında hakşinas ve âdil bir hükümdar saklıdır. Tebaalarının -siyasî olması da- medenî haklarına saygılı herkesin mülkiyet hukukuna riayetskâr bir padişah.

Uzun süren saltanatı boyunca, makamından faydalanarak meşru olmayan bir kazanç elde etmeğe kalkıştığı veya birinin rızası hilafına ve kanunî bir tazminat ödemedi malını gasp ettiği görülmemiştir. Demek ki, munsif ve âdil oluşunu sadece hesaba ve sadece politikaya atfetmek doğru olmaz.

Avrupa Konseri

Bir kere buhran atlatılıp da gereken fedakârlıklar yapılmıca, padişah “Avrupa Konseri” denilen teşekkülün ne menem şey olduğunu ve ona karşı nasıl davranmak lazım geldiğini anlamakta gecikmedi. Üyeler arasında düşünce birliği olmadıkça bir devletler topluluğu iş göremez. Cemiyet-i Akvam'ın başlıca üyeleri, Fransa ile İngiltere iken, Fransa ile İngiltere'nin ittifak halinde oldukları bütün konular da hakim-i mutlakta bu cemiyet. Birleşmiş Milletler ise ABD ve SSCB hiç bir meselede anlaşmadığı için iş görememektedir. Onların öncüsü olan “Avrupa Konseri” de hiç bir noktada birleşemiyordu. Avrupa Konseri dünya hâkimiyetini ele geçirmek emelindeydi. Her devlet bu amacı takip ederken, öteki devletleri mümkün olduğu kadar tedirgin etmemeye, önüne geçilmez ihtilaflara yol açmamaya çalışıyordu. Hepsisi de toprak arzularını sınırlamak kararındaydı. Bu karar Rusya ile hemhudud ülkeler ve bilhassa Çin ve Türkiye için daha da geçerliydi. Bıktırıcaya kadar tekrarlanan meşhur “statüko”, “tamamiyet-i mülkiye” tekerlemelerinin mânâsı buydu. Devletlerin üzerinde anlaştıkları tek nokta, ticaret ve sanayiye açık kapı bırakmak, Türkiye'de ve İran'da “kapitüler” rejimi, Çin'de ise “imtiyazlar” rejimini sürdürmektir. Bu devletler, eski rakiplerin yerini alarak, kendilerini Avrupa Türkiyesi'nden kalan toprakların tabii varisi saydıkları zaman durum gerçekten vahamet kazandı.

Avrupa topluluğunun ayakta durduğu XIX. asrın son 25 yılı yerinden oynamayan bu kaypak zeminde Abdülhamid devlet gemisini büyük bir ustalıkla yönetti. İtle dalaşmaktansa çalışıy dolaşmayı tercih etti. Daima uzlaşıcı, daima mümkün olan tavizleri vermeye hazır... Ancak tamamiyet-i mülkiye tehlikeye düşünce karşı koyar gibi davrandı. 1885'de Bulgar Prensiği Şarkî Romanya adı verilen Filipoli Eyaleti'ni ilhak edince müdahale etmedi. Berlin Muahedesi'nden beri zaten İstanbul'a bağlı değildi burası. Aynı yıl, Sırlar Bulgaristan'a savaş açıp yenilince yine ses çıkarmadı. Yalnızca bir kere, 1898'de, Avrupa'nın şımarık çocuğu Yunanistan, Girit'i ilhak etmeye kalkışınca kınından çıkardı kılıcını: Teselya Savaşı, Türk Ordusu zafer kazandı ve sultan geçici bir zaman için halkın sevgisiyle kuşatıldı.

Abdülhamid Olmasaydı...

1877–1878 Savaşı Abdülhamid'i vahim bir durumla gerçek bir çöküşle karşı karşıya getirmiştir; yeni baştan derlenip toparlanmak, iktidarı ayakta tutmak için büyük bir cesarete, azimkârlığa ve dirayete ihtiyaç vardı. İngiliz tarihçisi Medlicott, “Berlin Kongresi ve Sonrası” adlı eserinde şöyle yazar: O kadar zeki ve hamiyetli genç bir padişaha sahip olmasaydı, Devlet-i Aliye büyük bir ihtimalle param parça olurdu. Toprakları insafsızca elinden alınmıştı, Rus askerlerinin ve onların kışkırttığı Slav halkının zulmünden kaçan bir sürü Müslüman muhacir akın etmişti İstanbul'a. Bu felaketler yetmiyormuş gibi malî buhran gittikçe korkunçlaşıyordu. Hemen hemen boş olan devlet hazinesine Berlin Muahedesi, Rusya'ya tazminat-ı harbiye ödemek gibi bir mecburiyet yüklemişti Nisbi bir denge sağlamak için

yıllarca zamana ihtiyaç vardı. Padişah bu işe adadı kendini, adadı ama gayretleri iki taarruzla engellendi. Şark buhranının bir nevi harman sonu ganimeti: Fransa 1882’de Tunus’u gasp etti.

İngiltere Mısır’ı işgal etti.

Bu “kibarca” davranışları mümkün kılan, Tunus'un da, Mısır'ın da merkezden uzak olması; Rusya bana da yok mu diyemeyecekti. Allah için şurasını da söyleyelim: Berlin Kongresi’nde Türkiye çıkarları fazla gözetilmemiş de olsa Rusya'nın çok kârlı çıkmamasına dikkat edilmişti.

Avrupa Türkiye'sinde bağımsız veya yarı-bağımsız kalan devletler zinciri (Romanya, Bulgaristan, Sırbistan) yaratmak, Rusya'nın açık denize ve İstanbul'a ilerlemesini durduracak bir engel yaratmak demektir. Nitekim Ruslar da kızmış, faka bastıklarını anlamışlardı. Bir Alman prensinin vesayetine terk edilen Bulgarlar bu vesayetten kurtulmaya can atıyor. Batı devletleriyle Avusturya'nın kendilerine destek olmasını istiyorlardı. Sırbistan ve Karadağ, daha çok Rusya'ya bağlı idi. Ne var ki, coğrafi bakımdan Bizans'a giden yol üzerinde değillerdi. Romanya ise siyasi bakımdan Almanya'nın parçasıydı, kültür bakımından Fransa'nın. Bölge diplomasisinin bütün imkânlarını sunuyordu bu ülkeler. Padişah bu imkânlardan ustaca faydalanacaktı. 26 sene büyük devletlerle oynayacağı kumar da koz olarak kullanacaktı onları. Balkan devletleri, o zamanlar Avrupa Türkiye'si denilen kara parçasının merkezine yani Makedonya'ya hep birden göz dikinceye kadar padişahın işine yaramıştı.

Kaleyi İçten Fethetmek

Çetin ve sıkıntılı bir politika, karşıdakiler ikiyüzlü, içten pazarlıklı ve netice olarak ne yapacağı belirsiz kimseler. Demin de arz ettik, devletler paylaşmaktan vazgeçmişlerdir şimdilik. Ama “Konser”in hasbî çabalarına rağmen imparatorluğu paylaşmak zaruri ve kabil-i tatbik olursa, hepsi de o gün için silâhlı olmak, müsaide durumda bulunmak istemektedir.

Hepsi de bir yolunu bulup işe karışmak kararında. Bunun için de, imparatorluk topraklarında “kendine bağlı” adamlar peyda etmeye çalışıyor. Bu niyet tabii olarak endişeler, karışıklıklar, sürtüşmeler yaratacaktı. Devletler suret-i haktan görünüp “medeniyet ve barış” adına bu çatışmaları önlemek istiyorlar güya. Avusturya Katolik Arnavutların arkasında, Fransa Lübnan Marunilerinin ve bir parça da doğu Katoliklerinin. İngiltere, şeyhleri ve daha ılımlı olarak Dürzîleri destekliyor. Ruslar, Ermenilerin koruyucusu. Çünkü artık Ortodokslarla uğraşmak gibi bir bahaneleri kalmamış. Bağımsız bir Yunan Devleti kurulmuş, başına Danimarkalı bir kral geçmiştir. Şu veya bu topluluğa arka çıkmayan tek devlet galiba Almanya. Osmanlı ricaline şirin görünmesi bundan. Padişah nezdindeki itibarını da bununla

izah edebiliriz. Herkesin ağızında bir “ıslahat” teranesi, hem de tek değil birçok ıslahat söz konusu.

Hiçbir zaman bu kadar ıslahat lafı edilmemiştir. Bilen de bilmeyen de “böyle yapmamalıydınız” diyor; herkesin reçetesi elinde. İstiyor ki padişah yalnız kendi reçetesini kabul etsin ve uygulasin. Ne var ki, bütün bu hayır sahiplerinin unuttukları bir nokta var: Devlet-i Aliye bu reçeteleri tatbik edemez. Edemez çünkü daha önce mahallî sanayiinin verimini arttırmak, iktisadî bir altyapı kurmak, mübadeleyi kolaylaştıracak yolları inşa etmek ve böylece hem, refahı, hem de huzuru sağlamak lazım.

Servet artacak, sürtüşmeler azalacak, idare kolaylaşacaktı. Oysa yukarda da anlattım: ekonomi her gün biraz daha bozuluyor, vergi sistemi idarenin gündelik ihtiyaçlarını karşılayacak, memurların maaşını ödeyecek, orduyu besleyecek parayı bile sağlamaktan âciz. Devlet-i Aliye (Rusya ile hemhudud ülkelerin hepsi de ona benzer ya...) Avrupa ticaret ve sanayiinin “özel bir avlanma yeri” haline gelmiştir. Türklere düşen iş de “saydığâh”ın bekçiliğini ve jandarmalığını yapmak. Kalkmış ona “görevini yapmıyorsun” diyorlar, ama daha iyi yapması için gereken imkânları sağladıkları yok. Belki de, günün birinde, “Bunun meşru sahibi benim diye hak iddia etmeye kalkmasından korkmaktadırlar. Hazine tamtakır, maaşlar ödenmiyor... Yüzüstü bırakılan gemiler Haliç’de çürümektedir. O canım ordunun üstü başı perişan, yalnız Yıldız’da vazifeli birkaç alayın üniformaları şaşaalı. Teçhizat kifayetsiz.

İstikrazlar

Bir Heyet-i Vükela toplantısında tutulan zabıt (ki sadrazam Said Paşa’nın hatıralarında yer almıştır) ülkenin malî durumunu keskin bir ışıkla aydınlatmaktadır. Toplantı 1902’de vuku bulmuştur. Gayesi: bütçenin yürekler acısı haline bir çare bulmak için alınması gereken tedbirleri müzakere etmek. Vekillerin ileri sürdüğü mütalaalar birer ehliyetsizlik şaheseri. Birçokları “Ben anlamam bu işten” deyip çıkıyor, ötekiler beylik bir iki lakırdı kekeliyor. Yalnız Hariciye Nazırı ile Evkaf Nazırı, çekine çekine, dış istikraza başvurmaktan söz ediyor. Çünkü herkes padişahın bu çareden hoşlanmayacağını bilmektedir.

Abdülaziz’in zaman-ı saltanatından aldığı bir ders de bu, Abdülhamid’in. Filhakika tahta çıktığı zaman, Devlet-i Aliye yabancı ülkelere 300 milyon Sterling’e yakın bir borç altındaydı. Gerçi bu paranın yalnız yarısını almıştık ama vadesi olan borçları ödemek için devlet gelirlerinin bütününü bu işe ayırmak lazım gelecekti... Tam bir rezalet... Dürüst bir insan olan yeni padişah, tekrar böyle bir vaziyetin tahaddüs etmesini istemiyor, istikrazdan vebadan korkar gibi korkuyordu. Çünkü 1882’de senet hamilleriyle bir anlaşmaya varılmıştı. Yılda 25 milyon sterlin ödeyecekti. Ne var ki bu şartları kabul ettirmek için yeni bir ipoteğe rıza göstermek lazımdı, devletin hükümdarlığını daha da zedeleyen bir ipoteğe, Payitaht’ta yabancı bir idare (Düyun-u Umumiye) kuruluyordu, bütün eyaletlere dal budak saran bir idare. Belli resimleri o toplayacak, topladığı parayı hak sahiplerine o dağıtacak, insafli olmak için şurasını da ekleyelim, idarenin gerek memlekete gerek devlete bazı faydaları oldu:

Balıkçılığı, ipek böcekçiliğini geliştirdi, şark tütünlerinin ihracını kolaylaştırdı. Ödemelerindeki intizam mevcudiyetinden doğan garantiyle devlete yeniden itibar kazandı. Ama sağlanan bu istikraz imkanlarından, padişah ancak zaruret hasıl olunca ve aşırı bir ihtiyatla faydalanmaya karar vermişti.

1882'den tahttan indiriliş tarihi olan 1908'e kadar gecen 26 sene zarfında ülke nice siyasi buhranlara, hudud eyaletlerinde ayaklanmalara, bir çok kısmı seferberliklere, bir gerçek savaşa şahid olmuşken, borçlar cüz'i bir artış kaydetmiş, 130 milyondan 150 milyona çıkmıştır. İdarenin illallah dedirten sonu gelmez mali güçlükleri düşünülürse, sadece yabancı ipoteği biraz daha ağırlaştırmamak için daima elinin altında bulunan bir kaynaktan faydalanmayı reddeden, aleyhinde o kadar atılmış-tutulmuş bir padişahın gösterdiği hamiyeti takdir etmemek mümkün değildir. Bundan, büyük bir feragat, bundan yüce bir vatanperverlik düşünülebilir mi? Padişah, kişi olarak da kendini kıt kanaat yaşamaya mahkûm etti. Saltanatı boyunca tek pahalı, tek debdebeli saray kurulmadı. Boğaziçi'nin bütün ihtişamlı saraylarını selefleri inşa ettiler. Abdülhamid bunlara, bina olarak, Yıldız çevresinde bir kaç boyalı baraka ile deniz kenarında bir kac köşk ilave etti, o kadar. Bu köşkleri kızları ve damatları için yaptırıyordu. Oysa zaman-ı saltanatında gerek İstanbul'da gerekse taşrada adını taşıyan nice hastaneler, nice mektepler inşa edildi.

Batılaşma Hızlanıyor

XIX. asrın başlarından itibaren, Doğu'da ve bilhassa Müslüman Doğu'da kendini hissettiren Batı tesirinin bu dönemde inkıta'a uğradığını sanmak büyük hatâ olur. Tam tersine, bu tesirin iktisadî tepkileri günden güne artmıştır. Yabancı sermaye artık devlet istikrazı şeklinde değil, diplomasinin himaye ettiği özel yatırımlar halinde ülkeyi işgal etmiş, mübadele genişlemiş ve mahallî ekonomiyi felce uğratmıştır. Beyoğlu ve Galata'da İzmir'in Frenk mahallesinde küçük küçük Şanghay'lar gelişmiştir zamanla... Buralardaki Hıristiyan ve yabancı burjuvazi her gecen gün biraz daha zenginleşmiştir. Avrupa tesirinin bir başka tecellisi olan idarî ıslahat başka bir deyişle "Tanzimat" vetiresine gelince o da yavaşlamamış, hatta hızlanmıştır. Padişah, idare cihazını sadeleştirmek gibi bir politikaya yanaşmamıştı hiç. Saltanatı boyunca mevzuatın "laikleşmesi" Avrupalılaşması devam eder. "Mecelle"nin son kitapları tatbik mevkiine girmiş, hukuk mahkemelerinin sayısı da salahiyeti de artmış, seri mahkemelerin salahiyetleri ise bir kat daha kısıtlanmıştır. Yeni mektepler açılmış, gerek talebelerin gerekse mezunların sayısı çoğalmıştır. Mekteb-i Harbiye'nin talebe mevcudu büyük artış kaydetmiştir: Abdülhamid saltanatının başlarında 50 zabıt mezun olurken, son on yılında 700 zabıt mezun olmaya başlamıştır. İdare cihazı -bilhassa yabancı müdahalenin kendini şiddetle hissettirdiği bazı vilayetlerde- giriftleşmekte ve gelişmektedir. Memur ve personel sayısı kabardıkça kabarmaktadır. Hür düşünceye, serbest münakaşaya muhalif olduğu halde, Abdülhamid idaresi ilme ve Batı metodlarına itibar etmekten geri kalmamıştır: Anlamıştır ki -hiç değilse politika alanında- ilim demek, şer'i ilimler demek değilse artık. İlim din dışıdır ve Batı kaynaklıdır. Okumak demek, Batılılaşmak demek...

Abdülhamid, gerek merkezdeki gerek eyaletlerdeki idare cihazını ıslah etmek için, Avrupa ilimlerine sürtünmüş, Avrupa metodlarını uygulayacak ehliyetle tebaalar yetiştirecek mekteplere ihtiyacı olduğunu bilmektedir. Ama okuyanlar Halife'ye karşı sadakatlerini de muhafaza etmeliydiler. Bunun için mekteplerde İslam akaidi de telkin edilmeli yani dini ibadetler unutulmamalıdır... Abdülhamid idarede teokrasinin dış şekillerini muhafaza etmeğe çalışır. Polisin görevi dinin emirlerine riayet edilmesini sağlamak. Ama bu meselenin halli de,

yukarda bahsettiğimiz mali meselelerin halli gibi, hemen hemen imkansız. Memur ve zabıt çevrelerinde, intelijansiyaya Tanzimat'ın başlarından beri öylesine bir şüphecilik, öylesine bir kayıtsızlık gelişmiştir ki padişahın derpiş ettiği tedbirler ciddi bir netice sağlayamamaktadır. Abdülhamid'in büyük meblağlar harcayarak ayakta tuttuğu mekteplerden çıkanlar, niçin saklamalı büyük çoğunluk bu mektepleri ayakta tutan ve çok defa bizzat kuran hükümdara düşmandırlar. Şunu da unutmamalıyız, bu nesil İttihad ve Terakki'nin parlamentoda çevireceği dolapları nasıl bilebilirdi. Onun için Mithad'ın Anayasası'na inanıyordu, o anayasa ki melun eller tarafından daha tomurcukken boğulmamış olsa altın meyveler verecekti. İntelijansiya nesli için Meşrutiyet bir devayı küldür, Anayasa, bütün güçlükleri yok edecek, bütün tehlikeleri aştıracak bir tılsım.

Yabancı ülkelerde ikametın bendelerinin sadakati için ne kadar tehlikeli olduğunu bilen padişah, seyahatleri yasak eder, hiç değilse engeller çıkarır. Avrupa'ya talebe gönderilmez olur. Böylece 1883'den beri süregelen bir gelenek inkıta'a uğrar. Ama bu tedbir büyük bir işe yaramaz; Batı düşünceleriyle temas etmek için Avrupa'ya gitmek şart değildir. Batı düşüncesi günden güne artan bir hızla dalga dalga yayılır ülkeye. Yabancı dillerin öğretilmesi de bu istilayı kolaylaştırır.

(Abdülhamid'in saltanatı zamanında daha çok Fransızca rağbettedir.)

Mürebbiyeler

Filhakika bu devir aynı zamanda bir mürebbiyeler saltanatı devridir. Ayda 600 (veya daha fazla) frank geliri olan her memur, bu paranın birkaç altınını ayırıp, evinde yabancı bir mürebbiye bulundurmaya vazife sayar.

(Fransız, İsviçreli, bazen Alman ve çok nadir olarak İngiliz bir ilk mektep muallimesi). Mürebbiyeler üşüşür memlekete, gerçek bir istiladır bu. “Öğretmen hanımlarımız” in bilgileri kıttır, öğretme kabiliyeti dersen hak getire. Çok defa yaptıkları iş öğrencilerine ana dillerini o da şöyle böyle öğretmekten ibaret. O dönemin İstanbul'unda umumiyetle bu dil Fransızcadır. Çünkü yukarda da işaret ettik. İstila ordusunun en büyük bölümünü Fransızlar ve Fransızca konuşan İsviçreliiler teşkil ediyordu. Gerçi yabancı mektepler de bir hayli boldu ama pek etkili olmadılar. Umumiyetle Türkler devam etmiyordu bu okullara.

Liberal Basın

Devir o devirdi ki, Avrupa'da burjuva sınıfları tarafından yönetilen ve düzenlenen meşrutî hükümetler iktidarlarının zirvesine ulaşmışlardı. İktisadî liberalizm parlak zaferlerini yaşıyor; liberal ve Fran-mason bütün bir edebiyat bu başarıları dünyaya örnek diye sunuyor, düşüncelerini yaymak için hakiki bir haçlı savaşı açıyordu. Fransız basını ve edebiyatı bu savaşın en müessir kuvvetleri, çünkü Fransa, ölümsüz prensiplerin, insan ve vatandaş hakları beyannamesinin vatanıdır. Felakete bakın ki, talihsiz padişahın ülkesinde en yaygın dil de

Fransızca. Bu edebiyat; yabancı postalar kanalıyla dalga dalga boşalır Türkiye'ye. Yabancı postaların dokunmazlığı vardır, yerli polis kontrol edemez.

Yabancı neşriyat yaydığı haberlerle, Şark Meselesi üzerine döktüğü makalelerle (bu makaleler hemen hemen daima aleyhimizdeydi) padişahı küçük düşürüyor. Türk okuyucuları nezdinde itibarını zedeliyordu. Sonunda hükümdarın memur ve zabitleri, efendilerini, Avrupa efkârı umumiyesinin düşmanca gözleriyle görmeğe başladılar. Padişah 1883'de ihdas edilen sansürle yerli basın ağzını sıkı sıkıya kapamıştı. Şimdi bu tedbir kendi aleyhine dönüyordu. Abdülhamid sessizliğe aşıktı, gürültü, patırdıdan, nümayişten nefret ederdi, adeta marazî bir nefret. Ama dışardan gelen bozguncu sesleri de susturamıyordu. Oysa insiyakî nefretini dizginlemesi lazımdı. Davasını müdafaa etmek, Avrupa'nın ithamlarında ne kadar haksız, iddialarında ne kadar mesnetsiz olduğunu ispat etmek (bu onun için gayet kolaydı) ülkesinin çıkarlarını korumak amacıyla nasıl didindiğini, ne cansiperane gayretler harcadığını göstermek için kendi basının sütunlarından faydalanabilirdi.

İntelijansiyanın Kaygısı

Bir bedbinlik havası esiyordu ülkede. Padişah, düşmanlarının yarattığı bu havayı maâkul bir nikbinliğe çevirmeğe, gönül ve kafaya seslenen delillerle temellendirilmiş bir güven havasıyla yok etmeye çalışmalıydı. Heyhat... Besleme kalemşörlerin yavan, basmakalıp methiyeleriyle yetinmek gafletinde bulundu. Oysa bu yaveler okuyucuyu zerre kadar etkilemiyordu, hem de hitap ettiği kitle Bab-ı Ali bendegânı, memurlar, zabitler gibi hepsi de intelijansiyanın üyesi yani aydınlar, çeyrek aydınlar olduğu halde, Yabancı basının, yabancı neşriyatın hücumları cevapsız kalıyordu İntelijansiya, itiraz edilmediğini görerek, sonunda, Batının ileri sürdüğü bütün tenkitleri benimsedi; padişah, ülkesinin içinde bulunduğu tehlikelere milletin sefaletine aldırılmıyordu demek. Demek ki canını kurtarmaktan sarayını düşünmekten başka kaygusu yoktu. Yaygınlaşan böyle bir kanaatin ülke için ne zararlı neticeler doğuracağını tahmin etmek güç değildir. Otoriter bir rejim sadece polis baskısıyla, sadece idarî zorlamalarla ayakta duramaz. Güveni sağlayacak, yöneticilere sevgi telkin edecek bir propagandaya da ihtiyacı vardır. Rejimin sağlamlığını yapan da bu ölçü, daha doğrusu nisbet (dozaj). Ne yazık ki rejim bu dozaj işini hiç de iyi ayarlamamıştır. Başka bir deyişle Abdülhamid o devirde "münevver" Türklerin büyük ekseriyetini teşkil eden saray bendegânına, kendileri taşıyan güven duygusunu telkin edememiştir. Bir kelimeyle bendegân, mevkiinden ve şahsî avantajlarından emin değildir. Endişeleri sadece hamiyetlerinden ileri gelmiyor, ekmek kapıları olan sarayın yıkılmasından da korkuyorlar; ya artık maaş alamazlarsa... Bu huzursuzluğun sorumlusu, padişahın siyasetidir onlara göre. Rejim için çok tehlikeli bir inanç, hele idarenin dizginlerini elinde tutan ordunun kadrosunu teşkil eden bütün bir sınıf bu inancı paylaşırsa, yarattığı tepkiler büsbütün korkunç olabilir. Bir sonraki nesil, Kemalist rejimi kuran nesil, Kemalist rejimin dış dünyadaki itibarına bakarak, idarenin sağlamlığına inanacak ve böyle bir tehlikeyi mühimsemeyecektir.

Müslüman Halk

Biz Abdülhamid devrine dönelim, bendegânın endişesi de, öfkesi de gün geçtikçe çoğala dursun, Müslüman halk, yani saray tarafından beslenmeyen, sarayı besleyen Müslüman halk, hiç de bendegân gibi düşünmüyordu... Onlar hükümdarın şahsına bağlıydılar

hep. Halifeye sadakatleri sonsuzdu dünya işlerinden habersiz oldukları için, İslâm dünyasının karşı karşıya bulunduğu tehlikeleri göremiyorlardı. Tahtın babadan kalma ihtişamı, şaşaalı merasimler, Halife'nin fazilet ve azametini sergileyen Cuma ve Bayram namazları, her zamanki gibi büyölüyordu onları. Münevver Türkler, saray bendegânı, Hristiyan Batı'nın inkâr kabul etmez üstünlüğü önünde apışıp kalmış, küçüklük duygusuna kapılmışlardı. Halk yabancıydı bu duyguya, cedlerinin gururu yaşıyordu onda. İnaniyordu ki, İslâmiyet Müslümanlara, gayrimüslim tebaaya kıyasla sonsuz bir üstünlük bahsetmiştir. Kaldı ki, yoksulluğu da, yan tutan bir basın ve yayının diline doladığı kadar ağır değildir hakikatte. İstanbullular askere alınmaz. İstanbul'da hayat kolaydır. Çünkü orada da başka büyük şehirlerde olduğu gibi, padişah hayat pahalılığını önlemeye çalışır. Taşrada ve köylerde askerlik bir felaket, ama vergiler kal-u belâdan beri hep aynı vergiler, halk bunlara alışık ve zaten çok ağır da değiller. Netice olarak, Abdülhamid'in sükûtunu hazırlayan ve önüne geçilmez hale getiren, halkın memnuniyetsizliğinden çok bendegânın endişesi olmuştur.

1908 – 1918 BUHRANI
İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞÜ

Balkan Gailisi

Abdülhamid saltanatının son yılları yeni bir olayla büsbütün içinden çıkılmaz hâle gelir. Bu olay şudur: Berlin muahedesi ile gerçekleşen Avrupa Türkiyesi'nin paylaşılması sonunda Balkan devletleri sahneye çıkmış veya güç kazanmışlardır sadece. Bu devletler Avrupa Türkiyesi'nde kalan topraklar üzerinde hak iddia etmektedirler. Göz diktikleri, daha çok, Makedonya. (Rumeli'nin merkezî kısmı olan bu bölgenin ahalisi çeşitli kavimlerden: Türkler, Bulgarlar, Rumlar, Sırlar). Bunun içinde Yunanistan da, Bulgaristan da, Sırbistan da, Makedonya da karışıklık çıkarmakta içeriye soktukları silâhlı çeteler vasıtasıyla Türk köylerini haraca kesmektedirler. Bu çeteler, kendi soylarından köylüler tarafından korunmaktadır. Bu köylere dehşet salmakta, Osmanlı jandarması ve askeri ile savaşmaktadırlar. Bu eylemleri destekleyen yoğun bir propaganda da var: bu propagandaya göre (ahalinin en az üçte birini teşkil eden Türkler) insafsız, zalim Hıristiyan katili kimselerdir, medeniyet ve insanlık namına bir an önce temizlenmeleri gerektir. Liberal Avrupa matbuatının büyük bir kısmı da bu propagandayı ve sloganları yaymakta ve desteklemektedir. Avrupa Konseri işe karışmalı ve bu rezalete son vermelidir artık.

Malî sıkıntılar içinde kıvranan padişah, elinden geleni yapıyor. Ama isyanı bastırması için şiddete başvurması lazım.

Oysa ateş püsküren “Avrupa Konseri” hareket serbestisini önlemektedir. İhtiyatlı davranmak umumi af ilan etmek lazımdı. Bu mecburi müsamaha Balkanlardaki ayaklanmayı azdırır. 1903 den 1908'e kadar Avrupa Konseri Yıldız Sarayı üzerindeki sürekli baskılarıyla padişahı Makedonya'yı teşkil eden üç vilayete ayrı bir statü vermeye zorlar.

Önce idarî bir denetimi ve yabancı jandarma ve zabitlerini, sonra da kazaî bir denetimi, nihayet malî denetimi kabul etmek gerekecektir.

Hemen söyleyelim... Türkiye'nin bütünlüğünü ve bağımsızlığını açıkça tehdit ettiği için Türkiye'yi rahatsız eden ve kızdıran bu tedbirler Balkan devletlerini de memnun etmez. Çünkü bu devletler iddia ettikleri gibi ırkdaşlarının durumunu iyileştirmek peşinde değil, yeni topraklar ve yeni tebaalar kazanmak emelindedirler.

Nitekim baskı ile müşterek notalarla, donanma gösterileriyle padişahı zorla koparılan bütün bu düzenlemelere ve ıslahata rağmen çetelerin faaliyeti katiyen durmamıştır.

Bu önlemler tek işe yaramıştır: Abdülhamid rejimine son darbeyi indirmek.

Filhakika, intelijansiyanın endişesini ve öfkesini körüklemiştir. Intelijansiya yapılanları yeni bir çözülme alâmeti olarak görmüş ve bu çözülüşün suçunu ve mesuliyetini padişaha yüklemiştir. Bu tedbirler hazineyi tamtakır etmiş. Devlet üç eyaletine hizmet götüreceğim diye elindekini avucundakini harcamış, yoksulluğu büsbütün artırmış, askeri imkanları kurumuştur. Üstelik isyanların sonu da gelmiştir. Oysa Avrupa, ıslahat yaparsanız isyan biter diyordu. (3) Avrupa, 1906 da Devlet-i Aliye'nin gümrük resminin % 11'den % 13'e çıkmasına izin verdi. Bu % 2, üç vilayetin bütçe açığını kapatmaya yarayacaktı, ama bu lütfün zararları da oldu: Filhakika Makedonya'da bulunan memurların ve bilhassa ordu mensuplarının maaşı muntazaman ödeniyordu artık. Gelgelelim, bu ülkenin diğer bölgelerinde bilhassa payitahta görev alan zabıtların öfkesini artırıyordu. Artırıyordu çünkü onlar zamanında maaş alamıyorlardı.

Jön Türkler Sahnede

Kaldık Makedonya bölgesindeki askeri ve mülki erkân da durumdan şikâyetçiydiler. Evet maaşlarını tıkr tıkr alıyorlardı ama bozguncu telkinlere daha açıktılar. Propaganda, Abdülhamid'i devlet ve millet düşmanı ilan ediyordu. Padişah olmasa imparatorluk kurtulacaktı.

Bu propagandanın kaynağı Avrupa'ya ve daha çok Paris'e kaçan ve “Jön Türk” adını alan ihtilalciler. Jön Türkler, Avrupa'nın ve bilhassa Fransa'nın bazı liberal çevrelerinde himaye görüyordu.

Makedonya'da ihtilalci bir cemiyet kurulmuştu. Türk subay ve memurlarından teşekkül eden bir cemiyetin gayrimüslim üyeleri de vardı. Cemiyet, Fran-masonlar (bilhassa Yahudi Fran-masonlar) tarafından destekleniyordu. Amacı, padişahı bir “Anayasa” ilanına zorlamaktı.

1908 Haziranı'nda, propagandanın ustaca istismar ettiği siyasi bir olay, gerginliği büsbütün artırdı. Anlatalım: birden bire bir şayia dolaşmaya başladı. Çıkarı olan herkes şayiayı tekrarlıyordu. Efendim, İngiltere Kralı V..I Edward ile Rus Çarı II. Nikola Reval'de buluşmuşlar da, bu buluşma sonunda

Makedonya'nın taksimi kararlaştırılmış. Şayia asılsızdı, tahminler abes. Çünkü Rusya ile İngiltere tek başlarına böyle bir karar veremezlerdi. Ama arz ettik, intelijansiya inanmıştı bir kere, daha doğrusu inanmış görünüyordu. Saat 11'i çalmıştı. Devlet kurtulacaksa daha fazla beklemezdi.

1908 Temmuzunda ihtilal patlak verdi. İttihat ve Terakki'ye bağlı zabitler Makedonya'da birlikleriyle dağa çıktılar.

Postahaneler işgal edildi. Saraya telgraflar yağmaya başladı. Bu telgraflarda padişaha deniliyordu ki: “Mithat Paşa'nın Kânun-i Esasi'sini tatbik mevkiine koymazsan, 100 bin asker payitahta yürüyecek. Sonunu sen düşün.” Padişahın ayaklanmayı bastıracağına güvendiği bir paşa suikaste kurban gitti. İzmir'den getirilen bir kaç bölük asker de işe yaramadı. Büsbütün telaşlanan padişah taleplere baş eğdi. Kânun-i Esasî'nin meriyete konulacağını ilân etti. Ömür boyu bu kelimenin korkusu içinde yaşamıştı ve bu tehditlerle devrildi. Gerçi bu baş eğiş sayesinde bir zaman tahtını muhafaza etti ama otoritesini kaybetti. Artık onun yerine intelijansiya saltanat sürecektir.

İntelijansiya ve temsilcilerinin (başlangıçta İttihat ve Terakki komitesi) saltanatı bir hamlede ve topyekûn kurulmadı. İmparatorluğun bütün şehirlerinde ihtilalciler lehine bir heyecan dalgası yükselmişti ama ihtilalciler kumanda mevkilerini hemen ele geçiremediler. Bunun iki sebebi var:

1 — Hükümet İstanbul'daydı, komitenin merkezi ise Selanik'tedir. Yani, lahzada iş baş. yapamaz. Kendi adamlarını ve kendi tercihlerini kabul ettiremez. Babâli'nin bütün nüfuz ve salâhiyetini Yıldız Sarayı'na aktarmak isteyen padişaha karşı halktan gelen bir tepkiye benzemektedir, ayaklanma.

Esasen:

2 — İhtilalcilere karşı duyduğu bütün hayranlığa rağmen halkın sağ duygusu aldanmamıştır. İhtilalciler, devlet gemisini, milletlerarası politikanın kayalıkları arasında yürütecek tecrübe ve ihtiyattan mahrumdular.

Yeni hükümetin üyeleri Bab-ı Ali'nin eski paşalarıdır yine. Abdülhamid'in vekilleri veya vekil olabilecekleri daha çok, şu veya bu sebepten dolayı, Padişah'ın iş başından uzaklaştırdığı veya iş başına getirmedeği yarı menkuplar.

Bununla beraber, komite payitahta taşınmış, orada mühim bir merkez kurmuş, hükümetin yürüyüşünde daha etkin olmaya başlamıştır.

İhtilâlin bir neticesi de matbuata verilen hudutsuz hürriyet. Matbuat, önceleri ağırdan alır, mutlakîyet rejimine ve o rejimin yordakçılarına (yani padişahın bazı adamlarına ve hadiselerin akışıyla halkın husumetini çekmiş bir kaç eski vekile) atar tutar sadece. Ama haftalar ve aylar geçtikçe baştaki hükümete de veryansın eden hücumlara girer. 1875 Kânun-ı Esasî'sine uygun olarak yapılan iki dereceli bir intihapla bir millet meclisi kurulur: padişahlık yıkılıncaya kadar serbest seçimle iş başına gelen tek meclis. Meclisin teşekkülü Osmanlı muntahiplerinin akliselimini ispat eder mahiyettedir. Akli başında, mutedil, dürüst çok iyi niyetli kimseler. Mecliste İttihat ve Terakki komitesi de temsil edilir. Bu da gayet tabiidir, çünkü memleketin her tarafında kurtarıcı olarak tanınmaktadır. Ama komiteye bağlı olmayan mebuslar da yok değil.

1909 Ocağında, Meclisle Sadrazam Kâmil Paşa arasında bir ihtilaf çıkar. İttihat ve Terakki de bu ihtiyar devlet adamından kurtulmaya can atmaktadır. Kâmil Paşa otorite aşığıdır -günümüzün hırçın ve devrimci entelijansiyesine benzeyen- komitenin iktidara geçmesini istememektedir. Kâmil düşürülür, onun yerine komitenin kendine daha yakın bulunduğu bir sadrazam geçer.

İki Dış Politika

Gerçi her iki halde de maddî bir kayıp söz konusu değildi. Bununla beraber, bu davranışlar millî gururu şiddetle zedeledi ve gürültülü nümayişlere yol açtı. Yol açtı ama ister istemez de sineye çekildi. Ve Yunanistan da, çekine çekine Girit'i ilhak etmekten söz ediyordu. Girit, 1901'den beri bil kuvve bağımsızdır. Helen Hanedanı'na mensup bir Girit hükümdarı tarafından idare ediliyordu. Osmanlı "hâkimiyeti"nin tek alâmeti, kadîm Lon Sude'ün köhne bir kalesinde dalgalanan bir Türk bayrağından ibaretti. Ver yansın edildi Yunanistan'a bütün İstanbul matbuatı ateş püskürdü. O dönemin gazetelerini okumak ve

basında bol bol çıkan karikatürlere bir göz atmak, “Batılaşmış” intelijansiyanın yönettiği yeni Türkiye'nin nasıl bir zihniyet için de olduğunu göstermeye kâfidir.

1840'dan bu yana Osmanlı siyasetinin değişmez bir temeli vardı. Abdülhamid bu gerçeği kavramıştı. Intelijansiyanın vatanperver coşkunu hakikati görmesine engel oldu. Başka bir deyişle, 1840'dan beri Devlet-i Aliye'nin başlıca problemi Avrupa Türkiyesi'ydi. Oysa Avrupa Türkiyesi artık Avrupa devletlerinin tehdidi altında değildi. Şimdi bu bölgeye göz diken, XIX. asır Osmanlı parçalanışı yüzünden ortaya çıkmış Balkan devletleriydi. Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan.

Bu devletler hatırı sayılır bir güç kuramamışlardı. Teker teker Devlet-i Aliye için bir tehlike teşkil etmiyorlardı: Teselya Muharebesi bunu ispat etmişti. Ama birleşmeleri imparatorluk için öldürücü olabilirdi. Abdülhamid bunu pek iyi anlamış ve Balkanlardaki diplomasisini ona göre ayarlamıştı. Jön Türkler gerçek durumdan habersizdiler. Onlara öyle geliyordu ki, 1908–1909 ihtilali yalnız içte muzaffer olmalarını sağlamamış Ruh-ül Kudüs'ün esrarengiz bir müdahalesiyle kuvvetler dengesini de alt üst etmişti. Ve Türkiye aşağı yukarı herhangi bir Avrupa devleti kadar güçlüydü artık. Batı'nın liberal basını da iltifatlarını esirgemiyordu, Allah için. Kısa bir müddet sürecek olan bu pohpohlayıcı yazılar inançlarını bir kat daha perçinliyordu. Balkan devletleri de kim oluyordu? Hadi bazılarını kızdırıp bazılarını da okşasan ya. Ne gezer. Oysa Osmanlı diplomasisi artık o sınırlı bölgede iş görecekti, dostlar ve sempaticiler yaratmak lâzım geliyordu. Jön Türkler, Balkan devletlerinin topunu birden küstürdüler ve karşılırlarına aldılar. Bu abes ve küstah politika bir felaketle sona erecek yani dört devleti tek cephe halinde birleştirecek ve Avrupa Türkiyesi'nin kaybedilmesine sebep olacaktı.

Liberal Batı Ve...

Türkiyecinin büyük devletler karşısındaki davranışlarına gelince, bu alanda da bir yön değişikliğine şahid olmaktadır. Abdülhamid, geçirdiği son diplomatik buhranlar esnasında Almanya'ya dayanmıştı hep. Milletlerarası sahnede nice oyunlar oynayan imparator Wilhelm, İslâm hâmisî rolüne de özenmişti. Filhakika, Almanya'nın Türkiye ile ortak sınırı olmadığından, Türkiye'nin paylaşılması en az onun işine geliyordu. Çünkü bundan bir kazancı olmayacaktı. Büyük bir hızla gelişen sanayii için mahreçler aramak zorundaydı. Bu itibarla, babadan kalma Osmanlı tamâmiyet-i mülkiyesinin başlıca müdafii idi. Abdülhamid'in mahremi Alman elçisiydi. İki rejim arasındaki benzerlikler de Abdülhamid'in Almanya'ya karşı sevgisini güçlendirecek mâhiyeteydi. Padişah, Fransız ve İngiliz basınının hürriyetçi havasından ve “insanîyetçi” taleplerinden fena halde rahatsız oluyordu. “Jön Türkler” için en isabetli yol, eski rejim ne yaptıysa tersini uygulamaktı. Padişahın temayüllerine aykırı olsun diye İngiltere ve Fransa'ya dostluk nümâyişinde bulunuldu ve Almanya'ya karşı daha soğuk davranıldı.

Avusturya, Almanya'nın müttefikiydi. “Bosna Hersek”in Avusturya tarafından ilhak teşebbüsü Alman aleyhtarlığını bir kat daha arttırdı.

Bununla beraber kamuoyunun bu istikâmetteki gelişmesini önleyen iki husus vardı.

1 — Liberal Britanya basınının “Liberal” Jön Türkler

ihtilali için gösterdiği coşkun alâkaya White Hail katılmıyordu pek. Osmanlı İmparatorluğu’nun lehinde olan ve ona -Rusya’ya karşı- Batı devletlerinin müzâheretini sağlayan 1854 ittifakının 1877-78’de Türkiye’nin nasıl aleyhine döndüğünü anlatmıştık. 1855’de, Fransa ile el ele veren İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu’nu kurtarmıştı. 1877-78 de ise, çok daha gevşek olan İngiliz müdahalesi, imparatorluğun topyekûn yok olmasını önlemişti sadece. 1908 den sonra White Hall’un işi başından aşkındır, hududlu da olsa Türkiye’yi destekleyemez. Filhakika İngiltere için başlıca düşman Almanya’dır artık, Almanya’ya karşı Türklerin ezeli düşmanı olan Rusya ile ittifak kurmaya çalışır. Demek ki, Türklerin İngiltere’den ciddi bir müzaheret, siyasî bir işbirliği beklmeleri abestir.

2 — İç politikaya gelince, intelijansiyanın anti-liberal

temayülleri güçlendikçe, otoriter devletlere karşı muhabbeti de artar, Almanya Kara Avrupası’nda başlıca otoriter devlettir. Kaldı ki, Almanya da onların sevgilerini kazanmaya çalışmakta, hem malî alanda hem yeni idarecilerin çok önem verdiği ordunun ıslahı konusunda yardımcı olmak istemektedir. Böylece, Almanya ile bir yakınlaşma başlar ve çok geçmeden aradaki bağlar pekiştirilir. Liberal Batı ile Jön Türkler’in “balayı” pek kısa sürer.

Devralınan Miras

1909–10 yıllarında ilerici intelijansiyanın aşırı kanadını temsil eden “İttihat ve Terakki” Komitesi’nin hâkimiyeti günden güne artmaktadır. 31 Mart 1909 ayaklanması gözdağı olarak kullanılmış, muhalefet susturulmuştur. Komite hükümetinin otoritesini tahkim eden bir başka husus da Maliye Nazırı Cavid Bey'in bütçeyi dengelemek, Osmanlı bütçesinin müzmin derdi olan açığı kapatmak için bir dizi istikraz teşebbüsüne girişmesidir. Maaşlar tıkr tıkr ödenmekte, yabancı ülkelere savaş gemileri ısmarlanmakta, ordu manevralar yapmaktadır. Ordunun teçhizatını da tamamlamak lazım ama, söylediğim gibi, alınan paralar daha çok maaş ve ücretlerin muntazaman ödenmesine, büyük bir yekûn tutan borç taksitlerinin tesviyesine harcanmaktadır.

Şurasını da söyleyelim ki, bu istikraz siyasetini kolaylaştıran da Abdülhamid olmuştur. Padişah, Avrupa pazarlarına mümkün olduğu kadar başvurmamış ve bu tutumlu idaresi sayesinde devletin malî itibarını sağlamıştır. “Kızıl Sultan”ın yerine geçenler iki mirasa konmuşlardır: Sakıt padişahın politika alanındaki kötü şöhreti ve mali işlerde çok cimri, çok tedbirli davranışı. Tepe tepe kullanılan iki değerli miras, bilhassa ikincisi. Kapitüler bağlar yüzünden vergilendirme yoluyla para elde edemeyen Jön Türkler, malî sıkıntıdan bu sayede kurtulabilmişlerdir. Hazinedeki bolluk yeni rejimin halk tarafından benimsenmesine geniş ölçüde yardım etmiştir. İttihat ve Terakki komitesi bütçelerindeki intizamla övünür. İntizama diyecek yok, fakat açlıktan ne haber... İstikraz siyaseti ancak üretime yönelik ve üretimi arttıracak yatırımlar söz konusu olunca isabetlidir. Oysa 1908'den 1914'e kadar yeni hükümetin elde ettiği bütün istikrazlar tüketim içindir.

Siyasî mirasa gelince, o da Jön Türklere esaslı bir şöhret sağlar: Liberalizm şöhreti. Öyle ya... yüzde yüz mutlakîyetçi bir rejimin muzaffer düşmanları, elbette ki liberal olacaktı. Unutulmasın ki, o devirde, siyasî dönüşler moda olmamıştı henüz. Mefhumlar bugünkü kadar yaygın değildi. Etiketlerden kuşkulananmak âdet olmamıştı.

Böylece Jön Türkler intelijansiyası rejimi Batı'da, oldukça uzun bir zaman liberal sanılmakta devam edecektir. Tekrar edelim, 31 Mart Askeri Ayaklanması bu alanda çok işi ne yaramıştı. Demek ki komitenin “yobazlıktan” başka düşmanı yoktu. Onu eleştirenlerin hepsi de kılık değiştirmiş birer mürteci idi. Bu zehabın yayılması Jön Türklerin liberalizm şöhretini perçinledi. Hakikatte ise, “Jön Türkler İhtilali”nin hiç de liberal bir mahiyeti yoktu. Başka türlü olabilir miydi ki? Sosyal yapısı icabı, Türk intelijansiyası devletle kader birliği içindedir.

Kim Bu İtelijansiya?

Kim bu intelijansiya? Yüzde doksan devletten maaş alan veya maaş bekleyen memur ve subay. Mülga saltanat rejimine düşmanlıkları, devletin “keyfi ve gayri meşru davranışlarıdır” ileri gelmiyordu pek. Düşmanlığın başlıca kaynağı, devletin yabancıya baş eğdiğini görmekten, batının üstünlüğünü ses çıkarmadan bir müteârif olarak kabul etmesine

şahid olmaktan mütevellid öfkeydi. Zayıf olduğumuz doğruydu belki. Belki boyun eğmek zorundaydık da. Ama yine de padişahın siyasetini mazur göremiyordu intelijansiya, çünkü idarî, iktisadî ve diplomatik hataları yüzünden bu duruma düşmüştük. Yeni devlet bu hatalara düşmeyecek, ecdad devrindeki şevketi, satveti tekrar tesis edecekti. Parlamentarizm demek sistemli ve kamu önünde bir tenkid demekti. Hükümet icraatıyla böyle bir tenkidi lüzumsuz kılabilirdi, hatta tenkid zararlı da olabilirdi.